

СПРЕЧАВАЊЕ И СУЗБИЈАЊЕ
САВРЕМЕНИХ ОБЛИКА КРИМИНАЛИТЕТА

IV

ЗБОРНИК РАДОВА

БЕОГРАД
2009

**СПРЕЧАВАЊЕ И СУЗБИЈАЊЕ
САВРЕМЕНИХ ОБЛИКА КРИМИНАЛИТЕТА
IV**

Зборник радова

Издавач

Криминалистичко полицијска академија
Београд
Цара Душана 196

Главни и одговорни уредник
Проф др Радован Радовановић

Уредници зборника

Проф др Милан Милошевић
Проф др Остоја Крстић
Доц др Дане Субашић
Доц др Саша Мијалковић

Технички уредник
Мр Небојша Ђокић

Тираж
300 примерака

Штампа
Inpress Београд

ISBN 978-86-7020-159-0

САДРЖАЈ

Остоја КРСТИЋ ВИКТИМОЛОШКИ АСПЕКТИ И ПРИСТУПИ УГРОЖЕНОЈ ДЕЦИ И МАЛОЛЕТНИЦИМА.....	7
Миле ШИКМАН КОРИШЋЕЊЕ ПРИКРИВЕНОГ ИСТРАЖИТЕЉА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА – ЗАКОНСКА РЕШЕЊА И КРИМИНАЛИСТИЧКИ СТАНДАРДИ.....	29
Дарко МАРИНКОВИЋ ПРИКРИВЕНИ ИСЛЕДНИК – САГЛЕДАВАЊЕ И АНАЛИЗА АСПЕКТА ПРАКТИЧНЕ ПРИМЕНЕ.....	57
Зоран ЂУРЂЕВИЋ КРИМИНАЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ГЕОГРАФСКОГ ОБРАСЦА КРИМИНАЛНЕ АКТИВНОСТИ СЕРИЈСКИХ УЧИНИЛАЦА.....	85
Dalibor KEKIĆ, Dane SUBOŠIĆ, Dragan ĐUKANOVIĆ, SOUTHEAST EUROPE POL ASSOCIATION	105
Славиша ВУКОВИЋ ПАРТНЕРСТВО ПОЛИЦИЈЕ И ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА.....	115
Aleksandar FALADŽIĆ, Goran KOVAČEVIĆ MEĐUNARODNI OKVIR SUPROSTAVLJANJA ORGANIZOVANOM KRIMINALU.....	131
Zorica VUKAŠINOVIĆ - RADOJIĆIĆ PROFESSIONAL CIVIL SERVICE AS A PRECONDITION FOR EUROPEAN UNION MEMBERSHIP	157
Саша МИЈАЛКОВИЋ ФЕНОМЕНОЛОГИЈА САВРЕМЕНОГ ТЕРОРИЗМА БЕЗБЕДНОСНИ И КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ	169
Драгана КОЛАРИЋ ОСНОВНЕ КОНЦЕПЦИЈСКЕ ПОСТАВКЕ ЗАКОНА О ОДГОВОРНОСТИ ПРАВНИХ ЛИЦА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	191

Срђан МИЛАШИНОВИЋ, Желимир КЕШЕТОВИЋ, Зоран ЈЕВТОВИЋ
МЕДИЈСКО ДРУШТВО, РАТ И ТЕРОРИЗАМ 209

Милан МИЛОШЕВИЋ, Горан Д. МАТИЋ
**ПРИКУПЉАЊЕ И ОБРАДА ПОДАТАКА
О ЛИЧНОСТИ БЕЗ ПРИСТАНКА 227**

Проф.др Остоја КРСТИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ВИКТИМОЛОШКИ АСПЕКТИ И ПРИСТУПИ УГРОЖЕНОЈ ДЕЦИ И МАЛОЛЕТНИЦИМА

Сажетак: Виктимологија је последњих година постигла значајан развој и прикупила интересантан емпиријски материјал, а уз то развила низ теоријских поставки о положају личности и понашању оштећених, њиховом међусобном односу са извршиоцима криминалних радњи и улози жртве у генези кривичног дела. Основна пажња у виктимологији поклања се свестраном сагледавању жртве, њене интерперсоналне везе и односе пре извршења, за време и после извршења криминалне радње. Било о ком кривичном делу да је реч, жртва је та која трпи моралну и материјалну штету. Деца као жртве су специфична категорија. Стога су у овом раду обрађене следеће теме: насиље и агресије према деци и малолетницима, деца и малолетници жртве злостављања, деца и малолетници жртве наркоманије и деца и малолетници жртве саобраћајних несрећа. Аналогно основним целинама аутор указује и на њихове незаобилазне подсистеме као што су: жртве чедоморства, сексуална злоупотреба деце и малолетника и деца и малолетници жртве проституције и трговине белим робљем.

Кључне речи: виктимологија, жртва, извршилац, кривично дело, деца, малолетници, насиље, злостављање, проституција, наркоманија, превенција.

УВОД

У претераном утркивању државе да извршиоца криминалне радње приведе и казни, потпуно се заборавило на жртву. Виктимологија је наука о жртви. Она изучава личност жртве и механизам страдања људи од криминалних радњи и несрећних случајева са сврхом њиховог сузбијања и спречавања.

Виктимологија (*victima*: жртва, *logos*: наука) се и састоји од виктимографије и виктимогенезе. Као што криминографија прикупља и систематизује појавне облике кривичних дела и животне форме извршилаца кривичних дела, тако виктимографија треба да прикупља и обрађује животне форме жртве.

Виктимологија је последњих година постигла значајан развој и прикупила интересантан емпиријски материјал, а уз то развила низ теоријских поставки о положају личности и понашању оштећених, њиховом међусобном односу са извршиоцима криминалних радњи, о улози жртве у генези кривичног дела. Основна пажња у виктимологији поклања се свестраном сагледавању жртве, њене интерперсоналне везе и односе пре извршења, за време и након извршења криминалне радње. Посебну пажњу привлаче жртве са понашањем које одудара од "нормале", тзв. "девијантно понашање жртве". Виктимологија доприноси превенцији криминалитета, даје смернице за спречавање непромишљеног, рискантног, лакомисленог и у целини провокативног понашања човека, а које може бити опасно и по његову личност. Овакве профилактичке мере могу бити усмерене на спречавање поврата код оних који су већ били у улози жртве, али исто тако и на откривање и одвраћање потенцијалних жртава које својим понашањем и животним стилем стварају криминогене, тј.виктимогене ситуације. Општи подаци о жртвама помажу да се открије права слика криминалитета, указујући нам на две међусобно повезане поставке:

1. многа кривична дела није требало да буду извршена, само да су се жртве у новонасталим приликама и околностима понашале како треба и

2. жртве криминалне радње, без обзира на њихову улогу и допринос извршењу, треба узимати у обзир, пажљиво разматрати, а што је најважније пружити им адекватну помоћ, по могућности од момента када су биле предиспониране као жртве, до враћања у стање пре извршене криминалне радње, накнаду штете, пружање медицинске помоћи и разних других облика терапије.

Круг проблема са којим се бави савремена виктимологија обухвата:

1. личност и понашање оштећеног;

2. улогу оштећеног у генези криминалне радње;

3. криминалности и криминалистички значајне односе и везе између жртве и извршиоца и

4. пут и начин за ублажавање последица изазваних криминалним радњама (накнада штете и сл.).

Виктимност подразумева повећану способност да се на основу низа субјективних и објективних околности постаје објекат преступничког напада.

Виктимизација подразумева процес претварања потенцијалне жртве у реалну. Уз то, виктимизацију одликују подаци који одговарају на питања: какво је кривично дело и његов облик, ко, где и када је оштећен, односно виктимизиран.

Крајње је време да се и код нас виктимологији поклати више пажње. Несумњиво је да ова наука са различитих аспеката проучава оштећене. И на

крају, више је него очигледно да она, како у теорији, тако и пракси спречавања и сузбијања криминалитета, открива нове хоризонте.

1. ПОЛОЖАЈ И УЛОГА ЖРТВЕ

Било о ком кривичном делу да је реч, жртва је та која трпи моралну и материјалну штету. Од врсте кривичног дела, психофизичких особина жртве, начина извршења, зависи и облик трпног стања. То би били фактори примарне виктимизације где се не сме previdети и једна, ако не и пресудна, ситуација: *спремност жртве да криминалну радњу пријави*. Од околности под којима је криминална радња извршена, а то су детаљи једино познати жртви и извршиоцу, зависи цео ток каснијег поступка. По правилу, извршилац криминалне радње овакве детаље у поступку, пред полицијом, у истрази, пред самим већем пориче. Када се све то има у виду, не треба да чуди велики број непријављених кривичних дела што чини значајан део тамне бројке криминалитета.

Специфична улога жртве је и у томе што се она појављује као *информативни извор* релевантних чињеница за откривање, разјашњавање и доказивање кривичног дела о коме је реч. Уз то, жртва има и одређена права, која се на жалост код нас често превиђају, а која јој пружају могућност да активно учествује при извођењу доказа.

У ширем контексту, поред великог доприноса жртве при откривању, разјашњавању и доказивању криминалних радњи, у не малом броју случајева жртва подноси лажну пријаву, погрешно перципира или непотпуно запажа релевантне чињенице, пристрасна је, агривира случај, што увелико отежава рад органа откривања. Без обзира на изнето, не сме се губити из вида да је управо жртва криминалне радње непосредно најтеже погођена, па уз то, ако још органи гоњења не пронађу благовремено извршиоца, патња жртве се продубљује. Ако се томе дода и неповерљив однос према жртви у фази прикупљања обавештења и лош контакт са њом, што није реткост, може се говорити о додатном облику *секундарне виктимизације*. Органи унутрашњих послова би с тога морали више пажње да поклањају овој чињеници, посебно када су у питању деца, малолетници, душевни болесници, жене (гравидитет, лактација, менструација и сл.). Другим речима, полиција би требала да покаже више флексибилности према овим категоријама, да не изазива и да сама не доприноси продубљивању оштећења, што све утиче на опште незадовољство жртве. Посебно криминалисти који непосредно раде на расветљавању таквог криминалног догађаја морају бити свесни улоге релеја, тако што ће разговором утицати на жртву да смањи осветничке мотиве према извршиоцу и обрнуто, на осветничко понашање извршиоца према жртви, на пример, због пријављивања

криминалног догађаја, агравације, висине одштетног захтева и сл., јер су они по природи посла у ситуацији да слушају и једну и другу страну.

Већ смо поменули да је жртва информативни извор о извршеној криминалној радњи. Међутим, у пракси није увек тако. За велики број кривичних дела никада се не сазна, из простог разлога што жртва из различитих мотива не пријављује криминални догађај. Отуда се с правом говори о тамном броју извршених криминалних радњи чији се број ни у ком случају не сме потцењивати. Генеза ове појаве указује на многобројне и разноврсне разлоге. Најпре, има случајева да жртва и не зна да је над њом извршено кривично дело. *Недостатак нивоа свести о виктимизацији* веома је чест код деце, особа у посебном психофизичком стању у време извршења криминалне радње (особа у фази омамљености: алкохолисане и наркотисане особе), душевни болесници, ретардирани и слични. Овде се не сме заборавити на још један фактор *непознавање законских прописа*.

Деца као жртве у сваком случају су специфична категорија. Она најпре нису свесна тежине извршене криминалне радње, односно нису свесна да је таква радња противзаконита. Класичан пример за то су блудне радње као кривично дело предвиђено законом, а да дете није свесно ни тежине, ни забране такве радње, па није реткост да долази до самоодавања у игри где дете имитира извршиоца криминалне радње у кругу вршњака. Има и других ситуација, посебно када је инцест у питању. Малолетница је, на пример, свесна значења такве радње, али је ипак сматра саставним делом породице, конкретно односа према оцу, да једноставно тако треба или да је она такву казну заслужила. Поред тога, у таквим криминалистичким ситуацијама не треба заборавити на страх и срам као примаран мотив непријављивања.

Има ситуација да жртва не пријављује криминалну радњу због тога што је и сама *саучесник* таквог деликта. Велики је број жртви криминалних радњи које се и саме асоцијално понашају (*проститутке, наркомани, алкохоличари и сл.*), а које се ретко кад усуђују да пријаве криминалну радњу која је над њима извршена. Овде не треба заборавити и компромитујуће факторе. Огроман број жртви не пријављује кривична дела која су доживели јер су са извршиоцем у личној или економској зависности. Истини за вољу, у оваквим ситуацијама и доказивање је проблематично. Типичан пример за то је подвођење од стране претпостављеног који је дотичној дами и обезбедио посао, затим, ситни уступци на радном месту (недолажење на време на посао и сл.) за протувуслуге друге врсте, а што све зависи од инвентивности оног који такве протувуслуге тражи или, боље речено, који уцењује. Отуда, одлука жртве на пријављивање криминалне радње и одлука за непријављивањем директно утиче на увећање тамне бројке криминалитета.

Омамљеност услед опојних дрога, алкохола, душевна обољења, могу

имати утицаја на одсуство свести жртве о извршеној криминалној радњи над њом, што се посебно односи на сексуалне деликте. О тако извршеним криминалним радњама и оперативним ситуацијама најлакше се сазнаје од сведока по виђењу, индиректно. Сама жртва ретко пријављује криминални случај када су таква стања код ње постојала.

Непознавање законских одредби такође утиче да жртва не пријављује криминалну радњу. Поред деце и малолетника, није редак случај да и пунолетне жртве због тога не пријављују криминалну радњу извршену над њима. Типичан пример код пунолетних су разни облици преварних крађа које извршиоци почине над њима.

Врло су интересантни случајеви када је жртва свесна извршене криминалне радње над њом али, из само њој знаних мотива, не жели да је пријави. Ово је типична ситуација викимизираних жртве када се она налази у стању дихотомије (или-или), пријавити или не пријавити? У таквим ситуацијама *степен повређености* жртве односи превагу у одлуци. Наиме, што је жртва више повређена већа је вероватноћа да ће пријавити криминални случај, и супротно, што је степен повреде мањи, расте и праг толеранције према извршиоцу. Као мотив непријављивања у таквим ситуацијама су најчешће родбински односи са жртвом. Треба знати да и закон предвиђа такву ситуацију, тако што у случајевима родбинске везе или блиских односа, извршена кривична дела која се иначе гоне по службеној дужности, могу да се гоне по приватној тужби. Стављање жртве у тако поларизовану ситуацију најчешће је наводи да одустане од кривичног гоњења. Типичан пример за то су кућне крађе. Према томе, таква кривична дела и сазнање о њима директно зависе од воље жртве, од њене одлуке да такав случај пријави.

Има случајева да жртва једноставно не пријављује криминалну радњу *из самилости, доброте и разумевања уопште*, водећи се религиозним начелом да је људска врлина у праштању. Већи број кривичних дела из области имовинских деликата жртве не пријављују јер су изгубиле поверење у остварење својих права када је у питању надокнада проузроковане материјалне штете.

Криминалистима, посебно практичарима, је добро позната *агравација жртве* при подношењу пријаве на записник. Овде треба правити разлику између лажног пријављивања, контрадикторности исказа, непотпуног исказа и самог преувеличавања криминалног догађаја. Не каже се без разлога да *човек све појаве око себе боји страићу свог срца*. Свакако да у таквим случајевима треба правити разлику између омашки у опажању (погрешне перцепције), јер треба знати да људска чула нису довољна за перцепцију, и оне људске потребе: *да исказ делује што упечатљивије*. Може то бити и потреба за самооправдањем. Нико не жели да буде крив, па ни у својим очима, што

посебно важи за жртве које су свесне да су и саме допринеле извршењу криминалне радње (*комплекс кривице*).

Постоје и *осветољубиве, злонамерне жртве*. Оне по сваку цену желе извршиоцу криминалне радње да припишу и оне радње које он није починио. Типичан пример за то су крађе из стана, самоуслуге, киоска и слично. Одговорни у друштвеном сектору по сваку цену желе свој мањак да припишу извршиоцу, па одштетни захтев проширују артиклима који су из нападнутог објекта отишли на друге, неретко и легалне начине, а не крађом која се пријављује, па се основано у таквим ситуацијама може поставити питање: *ко је у таквој ситуацији жртва* јер и сам извршилац криминалне радње који је прихвата као своју, постаје жртва агресије “оштећене” стране.

Изненадни напади, што посебно важи за разбојништва и силовања, доводе жртву у *шок ситуацију*. Разумљиво је онда што се жртва не може сетити свих детаља и што се у таквом емоционалном стању одлучује да не пријави случај. Разлог је веома прост: не сећа се појединости које су неминовне за процес криминалистичке идентификације. Идентична је ситуација и са *колебљивим жртвама* које се двоуме између пријављивања и непријављивања, а време одмиче. Касније, многи детаљи ишчезну из сећања. Ето фактора више да се одустане од пријављивања. Људско сећање бледи као тканина на сунцу, па и ова људска несавршеност иде у прилог извршиоцима криминалних радњи.

Лажна пријављивања нису реткост. Лажно пријављивање искључује жртву пријављеног деликта, наравно ако се класичним криминалистичким методама ова верзија потврди као истинита. Пракса говори да је велики број лажних пријављивања код кривичног дела силовања и уопште у области сексуалних деликата. Мотива за овакве пријаве је доста, почев од оних из домена самооправдања до патолошких. Стога и потреба за судско-психолошког и судско-психијатријским посматрањем жртве у оваквим случајевима. У противном, лако се може десити да спретна лаж преплави неспретно и олако узимање пријаве на записник. Према том, свака информација, а пријављивање криминалне радње није ништа друго, мора бити темељно проверена. Сумња у истинитост исказа жртве повлачи за собом и сумњу у њену кривичну одговорност за кривично дело лажног пријављивања. Оваква сумња у ширем смислу речи може битно утицати и на стварне жртве које се теже одлучују за пријављивање, па и то одустајање од већ покренутог кривичног поступка. Отуда, морални лик жртве није довољан разлог за априори одбачај кривичне пријаве о силовању. Зар проститутка не може бити силована ?

Жртва се може појавити и као *предмет увиђаја* под условом да на себи носи трагове кривичног дела, с обзиром на то да се последице великог броја кривичних дела остварују на жртвином телу. Реч је о тзв. контакт траговима. На обореном пешаку могу се наћи трагови боје возила и лака. На силованој,

влакна тканине одеће и длаке извршиоца, итд. Овакве трагове проналазе и фиксирају криминалистички техничари органа унутрашњих послова. Наравно, каснија вештачења врше одговарајући стручњаци.

Специфичан облик увиђаја је *реконструкција криминалног догађаја* која донекле личи на криминалистички експеримент, а у суштини је понављање криминалне радње у вештачким условима, под идентичним околностима у простору и времену када се стварни случај збио. Ова радња се проводи ради утврђивања чињеница и провере изведених доказа, релевантних за разјашњавање и доказивање криминалне радње. Од жртве се у том случају тражи да понови своје понашање на месту извршења, онако како је то изгледало при стварном извршењу криминалне радње. Виктимолошки гледано, то је додатна непријатност за жртву која се више не враћа само у мисаону реконструкцију догађаја кроз постављена питања, него и у дубљи асоцијативни комплекс при изласку на место извршења криминалне радње, па су непријатне емоције честа пропратна појава ове криминалистичке радње. С обзиром на то да се реконструкција махом проводи за кривична дела из главе кривичног закона *против достојанства личности и морала*, ово је још једна додатна психичка патња жртве. Није тешко претпоставити да у таквим ситуацијама може доћи до повреде јавног морала ако се поједине фазе извршења не избегну, као на пример код кривичног дела силовања. Отуда је добар тактички потез *замена модела*, тј. да се уместо жртве ради са лутком, а према њеном исказу, чиме се све непријатности избегавају. Стање алкохолисаности жртве у ситуацијама када извршилац тврди да је био провоциран понашањем жртве у таквом стању наравно треба избегавати, јер је и то једна од непријатности. Јер, није тешко замислити положај жртве при реконструкцији у фази средњег или тоталног пијанства у присуству знатижељне публике.

Постоје и ситуације када се жртва може појавити у *улози сведока*, а да није била сведок криминалне радње по виђењу. Ово је чест случај код имовинских кривичних дела где жртва даје опис својих предмета који су постали плен извршиоца. Међутим, постоје и случајеви да жртва у улози сведока износи оно што је сазнала *посредним путем (клевета, увреда, изношење личних и породичних прилика и слично)*.

Својом специфичношћу издваја се положај *жртве-сведока* код кривичних дела достојанства личности и морала, као силовања на пример. Давањем исказа, почев од подношења кривичне пријаве па до пресуде, под условом да се извршилац овакве радње идентификује, силована је у ситуацији да безброј пута понавља своју трагедију, а свако понављање исказа и мисаона реконструкција емотивно је враћа у ситуацију извршене криминалне радње. Није тешко закључити да такве асоцијације изазивају изнова трауму. Другим речима, жртва безброј пута преживљава злочин. У тим мучним ситуацијама

када жртва износи путем исказа детаље таквог гнусног чина, остаје недоумица: *“Кома се заправо суди, жртви или извршиоцу?”*.

Идентична је ситуација и са многим другим кривичним делима где се жртва појављује у улози сведока, а што се посебно односи на претње окривљеног упућене жртви, неповерење органа кривичног поступка према жртви и сличне ситуације.

Положај деце и малолетника у улози сведока-жртве је посебан проблем. Оваква саслушања морала би бити проведена у присуству психолога, педагога, што и Закон о кривичном поступку предвиђа, због већ препознатљивих последица, па овај законски основ треба максимално користити. Није лоша идеја да се искази деце и малолетника тон-филмски региструју и касније пред органима кривичног поступка репродукују, чиме би се избегле наведене непријатности по ову специфичну категорију жртви. У случају да ипак дође до непосредног исказа пред судским већем, закон предвиђа могућност да се окривљени за време давања исказа удаљи из суднице, док жртва-сведок даје исказ. Нека страна искуства иду у прилог овој категорији жртве-сведока. Тако, на пример, у Швајцарској саслушање деце и омладине проводи се без присуства одраслих, што је законом и регулисано. Слично је и у Израелу који је донео посебан закон о овој проблематици, а саслушање деце и омладине у улози жртве-сведока проводи тим стручњака (психолог, педагог, социјални радник са правником који руководи истрагом у поступку са малолетницима на челу). Ова страна искуства иду у прилог сведоку -жртви тако што се елиминишу сви контакти на релацији извршилац-жртва-остали сведоци, а што је најважније смањују се ризици очекиваног негативног асоцијативног трансфера за укупан будући психолошки развој младе жртве.

Када су у питању жртве-сведоци из категорије душевно оболелих, код ове категорије оштећених требало би да буде, поред уобичајеног тима стручњака, обавезно присуство психијатра, а према потреби и дефектолога.

Жртва криминалне радње може бити и предмет вештачења стручних лица која поседују одређена знања и вештине, а одређује их суд. Најчешће је реч о судско-медицинским и судско-психијатријским вештачењима (преглед и обдукција леша, телесни преглед, преглед телесних повреда и сл.). Након обављеног вештачења вештак доставља суду извештај са налазом и мишљењем. Повреде нанете на телу, примера ради, кривичног дела силовања, налазе се на најинтимнијим деловима тела, а њихово присуство или одсуство директно указује на лажно подношење пријаве или да је пак кривично дело довршено. При вештачењу (прегледу), жртва се поново излаже непријатностима, те зато, кад год је могуће, овакве прегледе треба водити преко већ постојеће документације, посебно судско-медицинске, како би се избегла поновна непријатна осећања жртве. У таквим случајевима морао би

се максимално поштовати *принцип добровољности* жртве на овакав преглед, тј. сагласност за добровољан пристанак чак и у писаној форми идентично испитивању на полиграфу.

Психијатријска вештачења су неопходна само у оним случајевима када је душевно здравље жртве незаобилазан сегмент битног обележја дотичног кривичног дела. Типичан пример за то је кривично дело обљубе над немоћним лицем, блудне радње и сл., дакле оне ситуације где извршилац користи душевно обољење жртве за извршење криминалне радње, што у суштини јесте битан елеменат ових кривичних дела. Међутим, и овде имамо категорију деце и малолетника, а што се посебно односи на кривично дело противприродног блуда и обљубе над лицем које није навршило 14 година живота, па и овде важе правила као и код оне категорије деце и малолетника из условно нормалне популације.

Врло често проблем код детета-жртве је утврђивање његовог степена психолошке развијености како би се извео закључак о његовој способности при каснијем давању исказа о запаженом. И овде се треба држати правила да медицинско-психијатријска вештачења која могу бити штетна по развој жртве у овој фази узраста, треба избегавати. Другим речима, предузимати их само у изузетним случајевима. У противном, код детета-жртве само се могу продубљивати већ нанете трауме и патње, па се с правом поставља питање садашњих облика кривично-правне заштите ове категорије жртви, јер према садашњој ситуацији, они највише трпе, а очекују адекватну помоћ.

Са своје стране, органи кривичног поступка и вештаци, морали би више пажње посветити испитивању жртве, тако што би коректним ставом према овој категорији избегли евентуална погоршања већ ионако нарушеног статуса жртве. Ово се посебно односи на рад са делом и малолетним особама, где многи пропусти од стране испитивача могу изазвати несгледиве последице.

2. НАСИЉЕ И АГРЕСИЈА ПРЕМА ДЕЦИ И МАЛОЛЕТНИЦИМА

2.1. Жртве чедоморства

Здравље, телесни интегритет и живот детета су понекад објекат агресије одраслих већ у току самог порођаја или непосредно после њега. Полазећи од различитих идеолошких ставова и правних норми, чедоморство је са хронолошког аспекта, еволуирало од својевремено квалификованог до дефинитивно привилегованог убиства за које је, уз нужне претпоставке, запрећена изузетно блага казна.

Различита су мишљења стручњака у погледу одређивања протока времена у коме се мајци ‘’толерише’’ да своје дете лиши живота због

психичког поремећаја након порођа. Судски медицинари махом заузимају став да је мајка у стању психичког поремећаја 24 часа након порођаја, а ако постоје индиције које упућују на сумњу да је поремећај трајао дуже, неопходно је вештачење.

Тек рођено дете је изузетно осетљиво па су могућности да се оно, не само радњама чињења, него и радњама нечиња пасивношћу мајке лиши живота веома велике. Стога чедоморство спада у кривична дела са великим процентом ‘тамне бројке’, а што се посебно односи на недовољно развијене крајеве. Ова, претежно социјална и економска околност односи превагу и при одмеравању казне, јер напосто условљава законодавца да ову врсту кривичног дела стави у категорију привилегованих.

Основне компоненте чедоморства су:

1. новорођеност;
2. живорођеност и
3. мајка-породиља као извршилац кривичног дела.¹

Начин извршења чедоморства је у тесној вези с узроком смрти новорођенчета па је неопходно утврдити да ли је оно умрло природном или насилном смрћу. Међутим, вештачења по овом основу спадају у једна од најделикатнијих, јер у већини случајева није могуће утврдити да ли је смрт природна или насилна. Ако је смрт насилна, често је немогуће утврдити узрок зато што изостају трагови насиља или зато што су уништени процесом распадања леша новорођенчета. Карактеристике начина извршења чедоморства потичу из душевне и биолошке зависности новорођенчета о мајци-извршиоцу овог кривичног дела. Ово се односи и начин прикривања кривичног дела, јер мајка настоји по сваку цену смрт свог новорођенчета приказати као природну. Ово је сасвим изводљиво када се зна да су тек рођена деца лако подложна повредама, поремећајима у исхрани, инфекцијама, али и наизменичном излагању ниским и високим температурама.

Основно психичко својство мајке-чедоморке је пасивност. Пракса потврђује да неке од њих због ниског образовног нивоа, сиромаштва, форензичке збуњености и сличних стања, једноставно одбијају да схвате прилике и околности у којима су се нашле. Све ово утиче на одлуку о извршењу чедоморства тако да их и сам порођај затиче крајње неспремним. Чедоморство врше најчешће неударене жене, удовице и разведене жене које страхују од друштвеног жигосања и материјалних тешкоћа које их очекују рођењем детета.

Мотиве за извршење кривичног дела чедоморства треба тражити као у индивидуалном понашању чедоморке, тако и схватању и понашању

¹ А. Рамљак - М. Симовић, *Виктимологија*, Факултет правних наука Паневропског универзитета Апеирон, Бања Лука, 2006, стр. 255.

микросредине из које је она потекла и у којој живи.

3. НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ И МАЛОЛЕТНИЦИМА

Насиље и злостављање су вековна судбина младих. Ова појава датира још од времена старих Сумерана пре 5000 година, а пренела се на Грчку и Рим у средњем веку. *Patria potestas* главе породице у римском праву, идентично многим другим народима, подразумевало је и право оца да располаже животом своје деце. Он их се могао после рођења одрећи, продати или убити. Све до недавно насиље над децом се сматрало родитељском привилегијом.

Данас, статистике показују да се у 98% случајева насиље у породици врши над женама, У сваком случају жртва породичног насиља може да буде било ко, без обзира на пол, године, материјални статус, образовни ниво, националну или религијску припадност. Исто тако, насилник нема одређени ‘психолошки профил’. Може се десити да то буде образована, шармантна, успешна, цењена личност, поштована у друштву и на послу, а опет то могу бити овисници, љубоморне и проблематичне особе.²

Злостављање деце од стране родитеља нема оправдања. Овај чин се сматра намерном повредом без икаквог објашњења. Злостављање над децом подједнако врше и мајка и отац, најчешће заједно. Уколико један од родитеља злоставља дете, а други родитељ за то зна, а ништа не чини да би спречио злостављање, и сам је учесник. Злостављање над децом може да буде:

1. физичко;
2. психичко и
3. сексуално.

Ређи је случај да родитељи терају децу да међусобно имају сексуалне односе што доводи до егзогамије, карактеристичне за првобитне заједнице. Родитељи злостављају децу услед сиромаштва, стреса и овисности. До злостављања долази и када међу родитељима нема љубави, или уколико су родитељи премлади па не знају како да се брину о деци. Исто тако они сами могу потицати из породица где су били злостављани од стране својих родитеља. Један од облика злостављања деце настаје услед ‘кризе савременог друштва’ у коме се мајка и отац надмећу у постизању успеха, каријером и новцем и у реализацији тако постављених циљева запостављају децу и своје обавезе према њима. Ова деца по правилу завршавају на улици и одрастају без породичног васпитања, а манифестне појаве су следеће:

1. криминалитет, нерад и скитња;
2. прекомерно конзумирање алкохола;

² http://www.znanje.org/društvo/porodica/01/nasilje_u_porodici.htm

3. конзумирање опојних дрога и наркотичних средстава;
4. проституција, промискуитет и насиље и
5. самоубиство жртве насиља.

Анализа случајева злостављања и грубог занемаривања деце и малолтника, укључујући и она која су узроковала тешку телесну повреду или смрт детета, упућује на њихово разликовање по следећим мотивационим сферама:

1. претерана кажњавања у васпитне сврхе;
2. афективна стања и
3. умишљајно и намерно злостављање.

Модалитети кривичног поступка који претходе изрицању санкције несумњиво могу знатно утицати на специјално и генерално превентивне сврхе које се овим поступком желе реализовати.

3.1. Сексуална злоупотреба деце и малолтника

Из широког спектра сексуалне злоупотребе деце и малолтника, за потребе овог рада издвајамо инцест, педофилију и оба вида хомосексуализма (педерастичку и лезбејску љубав). Ови облици перверзности представљају високе факторе ризика од којих треба поменути опасност разбољевања од полних болести укључујући и AIDS.

Инцист или родоскврнуће се по систематизацији многих кривичних законодавстава убраја у кривична дела против брака, породице и малолтника, мада овај деликт многи аутори сврставају у категорију сексуалних деликата. Латинска реч *incestare* значи замрљати, онечистити. Неки аутори су склони мишљењу да забрана инцестионих веза води своје порекло од давних религијом условљених забрана Силвер (Silvers) и Хердвиг (Hardwig)³. Према Ренеру (Rennert) инцестозне забране не делују по природи ствари на основу нагона, већ се стичу у процесу социјализације.⁴

Утврђено је да у инцестне везе са својом децом најчешће ступају мушкарци од 40. до 50. године живота. Реч је о мушкарцима који већ имају полно зреле ћерке којима сопствене супруге више нису пожељне. Исти аутори наводе податке о великом броју малоумних извршилаца овог кривичног дела, психопата и алкохоличара, који најчешће користе повољне прилике као што су одсутност супруге због болести, брачне несугласице и неадекватан стамбени простор. Инцест је често и симптом поремећених породичних односа, посебно у послератним ситуацијама, економским кризама и смрћу или одласком супруге. Посебно су угроже девојке које у породици преузимају низ обавеза

³ У: *Sittlichkeitsdelikte in Die sexualität des Menschen*, Stuttgart, 1959.

⁴ У: *Zur problematic des Inzest*, Deutsche zeitschrift für geichtliche Medizin, 1958

мајке, како према млађој деци, тако и према оцу.

Одлика инцеста је дуготрајност овако неприродне сексуалне везе и њихова изузетно велика тамна бројка. Исто тако, сматра се да инцестиозних веза има и у вишим социјалним слојевима, али се оне врло тешко откривају због настојања целе породице да се такви случајеви заташкају.

Испитивања су показала да је је извршилац инцестозног сексуалног деликта у око 60% случајева отац детета, у 5% случајева мајка, у 8% случајева сестра, а затим брат и остали сродници. Интересантно је да су очеви који су откривени као извршиоци инцеста на штету малољетне ћерке, у већини случајева, строге и ауторитативне особе. Пре инцеста они су будно надзирали понашање ћерке, забрањивали јој изласке и контакте с другим мушкарцима. Оваква ‘‘строгоћа’’ одржавана је применом физичких казни. Према супругама су се односили као тирани, а преко 37% извршилаца инцеста је било раније осуђивано. Ређе су ситуације где је жртва изразито размажена од стране оца који је ‘‘засипа’’ поклонима и привилегима у односу на остале чланове породице. Насиље у породици је скоро по правилу пратећа појава инцеста. У 47% случајева деца су сурово физички кажњавана пре инцеста. Инцестна веза се чува као строга породична тајна. Мајке деце злоупотребљене у инцестној вези су по правилу економски, стамбено и на друге начине зависне о свом супругу и на тај начин потискују свест о постојању инцестне везе у породици.

Инцистозни сексуални деликти остављају разноврсне и дуготрајне последице на живот жртве. Већи број жртава инцеста има трајно поремећен однос према мушкарцима, а неке од њих крећу путем промискуитета и проституције.

Педофилија се дефинише као постојање полног нагона према деци супротног пола. Зрели мушкарци злоупотребљавају младе девојчице из нижих социјалних слојева. Реч је о васпитно запуштеним девојчицама које су у бексту од куће препуштене самосланалажењу па и сексуалном искориштавању од стране оних који им пружају елементарне услове за живот.

Хомосексуализам је љубав према партнеру истог пола. Овако изражени патолошки нагон према особама мушког пола се назива *педерастича*, а према женама *лезбејство*. Код педерастиче радња извршења кривичног дела је анални коитус, а субјект, као и објект дела само је мушка особа.

Знатан степен угрожавања деце и малољетника од особа склоних педерастичији представља однос зависности између одгајатеља или наставника склоног овој врсти либидозног задовољења и ученика. Користећи се својим ауторитетом и утицајем који има на формирање младе личности такви ученици могу у великој мери придонети томе да хомосексуално искуство које деца и малољетници с њима доживе не буде само површни доживљај већ може утицати на фиксирање аберантног сексуалног понашања такве особе.

Лезбејство (лезбејска љубав) представља хомосексуализам, назван по грчком острву Лезбосу, на којем је живела чувена песникиња Софа око 600.године пре нове ер, којој су противници из сујете и зависти сасвим неоправдано импутирали да води љубав са женама, па отуда и синоними сафијска љубав и сафизам. Лезбејке задовољавају перверзију путем међусобне мастурбације, затим имитирањем коитуса вештачким пенисом и сл., те лизањем, трљањем дојки, љубљењем, итд. И овде, идентично педерастички, једна од актерки задржава у понашању свој примарни пол, а друга супротан, са максималним понашањем.⁵

3.2. Деца и малолтници жртве проституције и трговине белим робљем

Проституција је најзаступљенији појавни облик сексуалне експлоатације. Реч је о једној од најуноснијих активности организованог криминала. У најширем смислу, проституција се схвата као коришћење људског тела, без обзира на пол и узраст, као робе која се купује, продаје и мења. Они који имају непосредног искуства у раду са овом категоријом знају да је већина ових девојака манифестовала сексуално понашање при бекствима од куће живећи са својим мушким вршњацима или су западале у промискуитет⁶ или су на њих наилазили непознати мушкарци у проблематичним угоститељским објектима и сл. Међутим, све док се не дефинише широко схваћени појам “слободне девојке”, у већини случајева се не може говорити о проституцији, нити ће од ње постојати “велика опасност по друштво”. У пракси ове девојке имају потпуно јасну представу о себи и значењу појма “проституција”, а она значи имати без икаквог претходног одабирања сексуални однос уз наплату, сматрајући да је то оно што се “унапред плаћа у зависности од врсте посла”. Свакако да међу њима има и оних које имају повремену заштиту и подршку од старијих момака, а такође и оних које примају новац за непредвиђене случајеве. Исто тако, свака од њих би се увредила када би им се предочло да је то што оне раде проституција. Веома мали проценат је оних које су хапшене по “јавним кућама”, а већи проценат оних које су у пословима тзв.уличне проституције. У најнижем друштвеном слоју из кога “слободне девојке” обично долазе, проституција је позната ствар и доживљава се као саставни део тог друштвеног слоја. Девојке из ове категорије се не стиде свог понашања и доживљавају своју улогу као условно

⁵ А. Рамљак - М. Симовић, *Виктимологија*, Факултет правних наука Паневропског универзитета Апеирон, Бања Лука, 2006, стр. 323.

⁶ Ступање у полни однос без претходног одабирања (разликовања) партнера или са више особа супротног пола.

нормално понашање. Другим речима, јесте срамота за неког са стране али није за оног ко има оправдање за такво понашање, да понекад прибегне том послу и друштво не би требало да се пуно брине о томе.

За потребе овог рада задржаћемо се на организованој дечијој проституцији-педофилији. Ова организована делатност подразумева коришћење деце у сексуалним активностима за новчану или неке друге врсте накнаде. Реч је о сексуалној злоупотреби деце која подразумева:

1. нуђење детета;
2. добијање детета и
3. набављање (обезбеђивање) детета за потребе дечије проституције.

Разлоге за експанзију дечије проституције треба тражити у:

1. порасту патолошке делинквенције (понуди) и потреби педофила (потражњи) и
2. мањој могућности инфекције полно преносивим болестима.

У савременој пракси организована педофилија се манифестује у виду дечијих сексуалних ланаца који омогућавају продају или куповину деце и малолетника као сексуалних објеката. Према неким ауторима постоје три врсте таквих ланаца:⁷

1. индивидуални ланац;
2. транзицијски ланац и
3. удружени ланац.

Индивидуални ланац подразумева оне случајеве када се једна одрасла особа укључи у сексуалну активност с малом групом деце, без размене деце и њихових фотографија с другим одраслим особама.

Транзицијски ланац подразумева ангажовање више од једне одрасле особе које се укључују у сексуалне активности с више деце, уз снимање порнографског материјала и његовом разменом или продајом.

Удружени ланац подразумева солидно структурирану организацију која регрутује децу, продукује порнографију, пружа директне сексуалне услуге и успоставља широку мрежу корисника таквих услуга.

Према подацима Асоцијације за женску иницијативу, око три милиона малолетника у свету се се бави проституцијом.⁸

Сексуална експлоатација особа је појава која је стални пратилац друштва, у свим епохама његовом развоја, независно од пространих параметара. То указује на немогућност њеног искорењивања. С друге стране, криминалистичке прогнозе упозоравају на растући тренд криминалитета

⁷ И. Ковчо, *Организовани криминалитет: педофилија и проституција*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, бр. 2/98, стр. 645-647.

⁸ У: *Трговина женама*, Асоцијација за женску иницијативу, Београд, 2001, стр. 34.

⁹ У: *Прогностика криминалитета*, Полицијска академија, Београд, 2003, стр. 154.

неморала.⁹

Трговина људима је детаљно обрађена у Протоколу Уједињених нација за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом.¹⁰ Према овом Протоколу, трговина људским бићима подразумева врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање особа путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак особе која има контролу над другом особом у циљу експлоатације.

Експлоатација жртве обухвата као минимум, експлоатацију проституције других особа или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, уклањање органа, пристанак жртве трговине људским бићима на намеравану експлоатацију је без значаја у случајевима у којима је коришћена било која мера изнета у подставу ‘а’ овог Протокола, врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање детета за сврхе експлоатације сматра се трговином људским бићима чак и ако не обухвата било које од средстава у подставу ‘а’ Протокола. Дете подразумева било било коју особу млађу од 18 година.

4. ДЕЦА И МАЛОЛЕТНИЦИ ЖРТВЕ ЗЛОСТАВЉАЊА

Злостављање деце и малолетника није само криминалистички проблем него и виктимолошко питање. Било да су ова кривична дела извршена у афекту беса, љутине, јарости, у алколисаном стању или се пак ради о трајном злостављању из мржње, суровости и садизма, она се претежно догађају у свету беде, незапослености, непросвећености и примитивизму и као такви имају своје социолошке узроке. У станбеној оскудици и тескоби, душевно мање вредне особе, алкохоличари, наркомани, раздражљиве особе, које немају контролу над собом, криминалци и раније осуђиване особе, особе које нису способне за друштвено прихватљив начин живота, садистичке мајке и маћехе, врше већи део кривичних дела ове врсте.

Жртве ових кривичних дела су пасторчад, деца из разорених бракова, телесно и душевно заостала деца и малолетници, нежељена деца и ванбрачна деца. У већини случајева реч је о отвореном или латентном садизму према деци и малолетницима. Често су то деца која се злоупотребљавају ради просјачења и крађе и подвођења настраним особама о чему је било речи у претходном наслову.

Све су чешће појаве крађе деце и њихово продавање, као и продаја

¹⁰ У: *Службени лист СРЈ-Међународни уговори*, бр. 6/2001, члан 3.

сопствене деце, посебно у друге земље. Злоостављање деце се врши у свим друштвеним слојевима с тим што се методе у вишим круговима рафиниране, па се и трагови злочина самим тим теже откривају. Злоостављање деце се може поделити на:

1. физичко и
2. психичко мучење.

Душевно злоостављање се теже открива. Амбициозни родитељи, који сами пред собом не прихватају чињеницу да им је дете слабије обдарено или чак и дебилно неретко га злоостављају у нади да ће побољшати свој (не)успех, а многи то раде и из разочарења. Најчешћи мучитељи деце су родитељи, маћеха, мајчин љубавник и родоскрвник. Најтеже делује мајчина окрутност, јер је у суштој супротности са мајачином љубављу и нагонима који вековима одржавају човечанство.

Телесно злоостављање је по правлу повезано са душевним запостављањем. Деца из ове категорије не показују само подливе, ‘’ожиљке’’, трагове каиша и фрактуре, него им је кожа покривена крастама, коса вашкама, неухрањена су, а општи изглед одаје крајњу запуштеност. Криминалисти-практичари који бар делимично познају наличје друштва и живота, никада не могу потиснути слике деце коју су проналазили по подрумима и таванима напуштених зграда и барка, у запуштеним собичцима без енергетског извора у некој поцепаној крпи која им служи место постеље, понекад и завезану за неки стабилан предмет, замазану изметом, мокраћом, полуголу и полудивљу.

Злоостављање деце је трајнија појава. Једнократно злоостављање представља изузетак тако да се поред свежих повреда налазе трагови ранијих. Начини и средства извршења су безбројни. Исповести ове несрећне категорије препуне су следећих глаголских радњи: везан, вучен, гушен, дављен, затваран, вучен у бесвесном стању по земљи, ударње главе о зид и под, туча у пределу главе, терање да клече на рапавим подлогама, поливање врелом водом, стављање на врлу пећ, стављање вреле пегле на кожу, гашење опушака на кожи, држање у леденој води, дивљачко батинање каишевима, кухињским прибором, столицима, ускраћивање хране и низ других метода што зависи од ‘’инвентивности’’ мушитеља.

Злоостављана деца и малољетници трпе и крајње негативне психичке последице живе у страху, постају телесно и душевно мање вредне, другоразредне особе. Многи од њих када одрасту и сами ће постати мучитељи других или ће вршити кривична дела, не ретко и једно и друго. Тешки злочини одраслих особа по правилу се своде на дубоке психичке трауме изазване у детињству.

За овакве случајеве се обично сазнаје путем анонимних пријава. Комшије напосто затварају очи у оваквим ситуацијама и манифестујући своју

‘‘неутралност’’ служе се крилатицама: ‘‘Живим свој живот’’, ‘‘Гледам своја посла’’ и сл. Најближе комшије и станари исте зграде нерадо сведоче правдајући се страхом од освете иза кога се крије кукавичлук. Оваквим сведоцима, поред њихове законске обавезе, треба предочити и чињеницу да прећуткивањем злочина и сами постају његови морални саучесници, јер на тај начин омогућавају даље злостављање детета и доприносе креирању будуће зле судбине такве особе.

5. ДЕЦА И МАЛОЛЕТНИЦИ ЖРТВЕ НАРКОМАНИЈЕ

Сусрет деце и малолетника са дрогама и наркотичним средствима је смештен у вечни троугао: дете- дрога-социосредина. Исход овог сусрета је у тесној вези са мноштвом непредвидивих фактора.

Деца и малолетници у почетку узимају дрогу и наркотична средства да би прибавили само њима знано ‘‘задовољство’’. На крају, дрогу и наркотична средства узимају да би избегли толико жељено задовољство.

Неформалне дружине вршњака-пушачи марихуане, служе се различитим начинима и методама да неискусног колегу из комшилука или школе увуку у свет дроге. Њихов интеракцијски однос почива на крилатици: ‘‘Зар ниси већ пробао?! Па ти си кукавица!’’ што оставља поражавајуће значење за вршњака који се ‘‘усуди’’ да одбије овакву понуду. Они колебљиви се лако одлуче и да би оправдали улогу ‘‘хероја’’ и истовремено оповргли изнете увреде, узимају понуђену дрогу. Тако већина младих улази у свет дроге-свет смрти.

Деца и малолетници постају жртве наркоманије из неких од следећих разлога:

1. да би стекли бољу слику свог окружења;
2. да би постигли еуфорично расположење;
3. да би отклонили унутрашње тескобе;
4. да би лакше прихватили оно што се без дроге не може прихватити и
5. да би стекли искривљену слику о себи и свом животу.

Међутим, примена дрога и других психофармаколошких средстава које делују на све сфере личности (социјалну, емоционалну и интелектуалну) представља инструмент којим се данас највише користи за управљање нечијом личношћу. У неким земљама, примаоци социјалне помоћи, бивши осуђеници и многи други са којима се баве разне владине организације, најпре се подвргавају медикоментозној терапији. Након тога се прикључују ‘‘конфронтационим групама’’. Циљ ових програма је да да ‘‘пацијенте’’ оспособе за рад и врате их у здраву друштвену средину.

6. ДЕЦА И МАЛОЛЕТНИЦИ ЖРТВЕ САОБРАЋАЈА

‘‘Виктимолошки аспект страдања у саобраћају окренут је виктимизацији несреће-механизма страдања, затим разоткрива етиолошке факторе страдања, те просуђује колико је допринос саме жртве у проузроковању несреће. Кад су у питању пјешаци, на првом мјесту су дјеца и старци, затим особе са психофизичким манама. Управо, ова категорија популације чини висок степен ризика за саобраћајну несрећу’’¹¹

У саобраћајним несрећама, виктимолошки значај добијају деца и малолетници, јер представљају категорију ‘‘посебно угрожених’’. Према А.Рамљаку и М.Симовићу, криминалошко-виктимолошки аспект предмета изучавања су:

1. феноменологија;
2. етиологија и
3. превенција дечијег страдања у саобраћају.

Сазнања из феноменологије денотирају чињеницу да деца најчешће страдају у близини куће, у игри, на улици или на путу до школе, или у обављању ситних кућних послова (одлазак у куповину). У тесној вези са феноменолошким сазнањима су и одговори на етилошка питања: Зашто долази до несреће деце и како спречити њихово страдање ?

Чини нам се да је најцелисходније истраживање дечијег трауматизма извршио проф.др Звонимир Шепаревић. Према овом аутору узроци дечијег страдања у саобраћају су:

1. време суделовања у саобраћају (доба дана, недеље, месеца, време школе, празник);
2. начин суделовања у саобраћају: пешице, бицикло и сл.;
3. врста коришћења пута: у насељеном месту или изван њега, главна или споредна улица, раскрсница, близина фабрике, школе и сл.;
4. психичке особине детета: узраст, пол, образовни ниво, интелигенција, итд.;
5. дужина трајања предузетог пута односно кретања и
6. врста и тежина последица (смрт, повреде и њихова тежина).

Према резултатима многих истраживања, најугроженије су дечије групе од 5 до 7 година живота, јер се налазе на прелазу између режима пуног надзора и самосталног кретања.¹²

¹¹ А. Рамљак - М. Симовић, *Виктимологија*, Факултет правних наука Паневропског универзитета Апеирон, Бања Лука, 2006, стр. 373.

¹² Ibid. стр. 379.

ЗАКЉУЧАК

Круг проблема са којим се бави савремена виктимологија обухвата:

1. личност и понашање оштећеног;
2. улогу оштећеног у генези криминалне радње;
3. криминлошки и криминалистички значајне односе и везе између жртве и извршиоца и
4. пут и начин за ублажавање последица изазваних криминалним радњама (накнада штете и сл.).

Виктимност подразумева повећану спсообност да се на основу низа субјективних и објективних околности постаје објекат преступничког напада.

Виктимизација подразумева процес претварања потенцијалне жртве у реалну. Уз то, виктимизацију одликују подаци који одговарају на питања: какво је кривично дело и његов облик, ко, где и када је оштећен, односно виктимизиран.

Деца као жртве су специфична категорија. Она најпре нису свесна тежине извршене криминалне радње, односно нису свесна да је таква радња противзаконита. Класичан пример за то су блудне радње.

Положај деце и малолетника у улози сведока-жртве је посебан проблем. Оваква саслушања морала би бити проведена у присуству психолога, педагога, што и Закон о кривичном поступку предвиђа, због већ препознатљивих последица, па овај законски основ треба максимално користити. Није лоша идеја да се искази деце и малолетника тон-филмски региструју и касније пред органима кривичног поступка репродукују, чиме би се избегле наведене непријатности по ову специфичну категорију жртви. У случају да ипак дође до непосредног исказа пред судским већем, закон предвиђа могућност да се окривљени за време давања исказа удаљи из суднице, док жртва-сведок даје исказ. Са своје стране, органи кривичног поступка и вештаци, морали би више пажње посветити испитивању жртве, тако што би коректним ставом према овој категорији избегли евентуална погоршања већ ионако нарушеног статуса жртве. Ово се посебно односи на рад са делом и малолетним особама, где многи пропусти од стране испитивача могу изазвати несагледиве последице.

Здравље, телесни интегритет и живот детета су понекад објекат агресије одраслих већ у току самог порођаја или непосредно после њега. Полазећи од различитих идеолошких ставова и правних норми, чедоморство је са хронолошког аспекта, еволуирало од својевремено квалификованог до дефинитивно привилегованог убиства за које је, уз нужне претпоставке, запрећена изузетно блага казна.

Злоостављање деце од стране родитеља нема оправдања. Овај чин се

сматра намерном повредом без икаквог објашњења. Злостављање над децом подједнако врше и мајка и отац, најчешће заједно. Уколико један од родитеља злоставља дете, а други родитељ за то зна, а ништа не чини да би спречио злостављање, и сам је учесник.

Из широког спектра сексуалне злоупотребе деце и малолтника, својом специфичношћу издвајају се инцест, педофилија и оба вида хомосексуализма (педерастичка и лезбејска љубав). Ови облици перверзности представљају високе факторе ризика од којих треба поменути опасност разбољевања од полних болести укључујући и AIDS.

Проституција је најзаступљенији појавни облик сексуалне експлоатације деце и омладине и уједно једна од најуноснијих активности организованог криминала.

Деца и малолтници постају жртве наркоманије из неких од следећих разлога:

1. да би стекли бољу слику свог окружења;
2. да би постигли еуфорично расположење;
3. да би отклонили унутрашње тескобе;
4. да би лакше прихватили оно што се без дроге не може прихватити и
5. да би стекли искривљену слику о себи и свом животу.

У саобраћајним несрећама, виктимолошки значај добијају деца и малолтници, јер представљају категорију ‘‘посебно угрожених’’. Са риминолошко-виктимолошког аспекта посебну пажњу привлаче:

1. феноменологија;
2. етиологија и
3. превенција дечијег страдања у саобраћају.

Злостављање деце и малолтника није само криминалистички проблем него и виктимолошко питање. Крајње је време да се и код нас виктимологији поклати више пажње. Несумњиво је да ова наука са различитих аспеката проучава оштећене. И на крају, више је него очигледно да она, како у теорији, тако и пракси спречавања и сузбијања криминалитета, открива нове хоризонте.

ЛИТЕРАТУРА

Крстић, О.: *Прогностика криминалитета*, Полицијска академија, Београд, 2003.

- *Криминалистичка превенција и прогностика*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005.

- *Превентивна улога полиције у случајевима сексуално злоупотребљене деце и омладине*, Наука-Безбедност-Полиција, Полицијска академија, Београд, 1/2006.

Ковчо, И.: *Организовани криминалитет: педофилија и проституција*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, бр.2/98.

Службени лист СРЈ: *Међународни уговори*, бр.6/2001.

Рамљак, А.- Симовић, М.: *Виктимологија*, Факултет правних наука Паневропског универзитета Апеирон, Бања Лука, 2006.

http://www.znanje.org/društvo/porodica/01/nasilje_u_porodici.htm

VICTIMOLOGICAL ASPECTS AND APPROACHES TO THREATENED CHILDREN AND MINORS

Summary: Victimology has significantly progressed in the last several years and collected interesting empirical material, and, in addition, developed a series of theoretical theses on the position of personalities and behaviour of the aggrieved parties, their relationships with the perpetrators and the role of the victim in the genesis of a crime. The focus of attention in victimology is paid to comprehensive analysis of victims, their interpersonal relationships and relations before, during and after crime perpetration. Regardless of the crime, the victim is the one suffering moral and material injury. Children as victims are a specific category. Therefore, this paper covers the following issues: violence and aggression towards children and minors, children and minors as victims of drug abuse, and children and minors as victims of traffic accidents. In analogy to the general sections, the author shows also unavoidable sub-systems, such as: victims of infanticide, sexual abuse of children and minors, and children and minors as victims of prostitution and human trafficking.

Др Миле ШИКМАН
Управа за полицијско образовање, Бања Лука

КОРИШЋЕЊЕ ПРИКРИВЕНОГ ИСТРАЖИТЕЉА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА – ЗАКОНСКА РЕШЕЊА И КРИМИНАЛИСТИЧКИ СТАНДАРДИ

Резиме: Коришћење прикривеног истражитеља је нужна посебна истражна радња у сузбијању криминалитета, нарочито организованог и других облика криминалитета које није могуће истраживати редовним радњама доказивања. Наиме, криминалне активности, укључујући злоупотребе дрога, кријумчарење оружјем, проституцију, коцкање, итд. имају мало (ако уопште имају) жртава и сведока који су спремни да сарађују у истрагама ових облика криминалитета, што захтева проактиван полицијски рад, који се огледа и кроз реализацију прикривених истрага. Због тога је неопходно коришћење прикривених истражитеља и информатора, као и других посебних истражних радњи, укључујући надзор и техничко снимање телекомуникација, тајно праћење, симуловане правне послове, итд. Исто тако то је међународни стандард, те тренд у компаративном процесном законодавству. Законска решења су слична у неким питањима, док се у другим разликују (нпр. ко може бити прикривени истражитељ – да ли је то само полицијски службеник или може и неко друго лице, питања провокације на кривично дело, заштите идентитета, и слично), што отвара многе правне дилеме коришћења овог института. С друге стране криминалистички стандарди коришћења прикривеног истражитеља код нас (Република Српска и БиХ) нису још успостављени, нити јасно дефинисани. Зато је потребно коришћење искустава агенција за спровођење закона које дуже време примењују ову технику сузбијања криминалитета и имају дефинисане процедуре поступања.

Кључне речи: прикривени истражитељ, посебне истражне радње, сузбијање криминалитета, организовани криминалитет.

ПОЈАМ ПРИКРИВЕНОГ ИСТРАЖИТЕЉА

Прикривени истражитељ (*eng. undercover agent*), према законском одређењу процесног законодавства у БиХ, је посебно обучено овлашћено службено лице које истражује под измјењеним идентитетом, при чему не смије учествовати у правном саобраћају, а уколико је то неопходно за формирање и одржавање тог идентитета, могу се изградити, изменити или користити

одговарајући документи. Значи прикривени истражитељ је посебна истражна радња предвиђена процесним законима у БиХ, која је резултирала потребама за успешније и ефикасније супротстављање организованом криминалитету. Наиме, одређене криминалне активности организованог криминалитета, као што су трговина дрогом, трговина људима, трговина оружјем, итд., се теже разоткривају и спречавају применом не само традиционалних криминалистичких и кривичнопроцесних метода и средстава, већ и применом појединих специјалних истражних техника. Због тога се дозвољава употреба прикривених истражитеља¹ у циљу прикупљања сазнања и доказа о важним чињеницама. Прикривени истражитељ се може дефинисати као облик инфилтрације полицијског службеника, који има заштићен идентитет, под унапред припремљеном легендом у криминалну групу, ради полицијског деловања, у складу са одређеним смерницама од органа кривичног гоњења, са циљем прикупљања доказа и кривичног гоњења организоване криминалне групе. Из наведеног одређења уочљиво је да се ради о полицијском службенику (овлашћеном службеном лицу), који се инфилтрира у криминалну средину².

Као што се може видети прикривени истражитељ је облик полицијске инфилтрације у криминалне средине³. Поред других облика инфилтрације у

¹ Процесни закони у БиХ, поред прикривених истражитеља, дозвољава употребу и информатора. Информатор није полицијски службеник. У криминалистичко-тактичком смислу, информатор је особа коју полиција, повремено или стално, тајно ангажује и користи с циљем добијања информација о кривичном делу и његовом извршиоцу. Информатор, за разлику од прикривеног истражитеља, нема никаквих полицијских овлашћења. С друге стране, и он, као и прикривени истражитељ, делује на основу истих законских услова, те своје активности остварује у криминалној средини. У нашој практичној делатности постаља се дилема у погледу примене прикривеног истражитеља или информатора. Будући да су оба института процесно регулисана (имају валидан доказни значај), приоритетно коришћење информатора намеће се као логичан избор, с обзиром да наша криминалистичка теорија и пракса има далеко више искуства у погледу ангажовања информатора у расветљавању кривичних дела. Такође, коришћење информатора је једноставније, у односу на примену прикривеног истражитеља, као изузетно сложене радње, која укључује читав низ међусобно повезаних активности, уз то са неизвесним резултатима до краја прикривене операције.

² Шири приступ у одређењу прикривеног истражитеља је у Србији, где је прикривени истражитељ, по правилу, овлашћено службено лице полиције, а изузетно, када је то оправдано посебним околностима случаја, то може бити и овлашћено службено лице полиције које је пензионисано, припадник Безбедносно-информативне агенције, односно запослени у другом државном органу. Још шири приступ је нпр. у Словенији где тајни сарадник може бити и припадник полиције из иностранства или чак друо лице.

³ Наиме, у сузбијању организованог криминалитета полицијске агенције многих савремених земаља приступају тзв. прикривеном полицијском раду (*undercover policing*), укључујући инфилтрацију у организоване криминалне групе и организације. Акције инфилтрирања деле се на лаке (*light cover*) и (*deep cover*) дубоке. У првом случају операција траје до шест месеци, а уграђени полицајац не борави константно у криминалној средини, док је у другом случају операција дуготрајнија а присуство полицајца стално. Припадник полиције уграђен у криминалну средину делује као „прикривени истражитељ“ или као „тајни агент“ (*undercover agent*), па и као агент провокатор, а његова делатност је у већини случајева валидна с аспекта кривичнопроцесног права. Види детаљније: Ruiz, J., Hummer, D., Handbook of Police Administration,

криминалне средине (нпр. симуловани откуп предмета, итд.), ова посебна истражна радња је најсложенија и најделикатнија са практичног аспекта њене примене. С правом се сматра да је реч о изузетно осетљивој установи, јер је делатност прикривеног истражитеља на граници између легалне и илегалне. Зато се за његову употребу тражи предлог тужиоца и одобрење судије за претходни поступак. Поред тога, употреба прикривених истражитеља је сложена и захтевна активност због чега се тражи посебна оспособљеност оних који наступају у улози прикривеног истражитеља. Такође се с правом истиче да радње прикривеног истражитеља, по природи ствари, имају неформалан карактер све док не буде саслушан као сведок, те да саслушање прикривеног истражитеља у својству сведока треба очекивати као веома редак изузетак⁴.

Прикривени истражитељ делује са тачно одређеним циљем и под контролом претпостављеног, при чему, он мора имати добро креирану легенду (прикривен идентитет), односно измењен идентитет. Основни (општи) циљ деловања прикривеног истражитеља јесте прикупљање доказа о криминалним активностима одређене криминалне групе у којој је инфилтриран. Поред овог општег циља, прикривени истражитељи делују и ради остваривања других циљева, као што су: прикупљање информација и обавештења, идентификовање да ли је криминална активност планирана, идентификовање појединаца укључених у криминалне активности, доказивање повезаности између саучесника у криминалним активностима, идентификовање сведока и информатора, проверавање поузданости сведока и информатора, лоцирање предмета извршења кривичног дела, одређивање најбољег времена за лишавање слободе осумњичених лица⁵.

Прикривени истражитељ делује по правилима криминалне организације, а на другој страни у оквиру законских норми, што представља велику обавезу. Такође, он треба добро познавати језик криминалног подземља и начин понашања у њему. Прикривени истражитељ може деловати као обични или пригодни прикривени истражитељ, који је више протагониста посебне истражне радње симулованог откупа предмета и прави прикривени истражитељ, који делује као тајни агент са свим карактеристикама прикривеног деловања, односно прикривених операција. У криминалистичкој пракси се показује да је уз коришћење прикривеног истражитеља потребно

CRC Press, 2007, pp. 249-250; Fijnaut, C., Marx, G.: *Undercover - Police Surveillance in Comparative Perspective*, The Hague-London-Boston, 1995; Маринковић, Д.: Тајна опсервација у спречавању и сузбијању кривичних дела, *Зборник радова „Сузбијање криминалитета – деценија после смрти професора Водинелића”*, Крагујевац, 2004. стр. 215 – 235.

⁴ Симовић, М.: *Практични коментар закона о кривичном поступку Републике Српске*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005, стр. 397-398.

⁵ Bennett, W., Hess, K.: *Criminal Investigation* (Ed. 2), St.Paul. MN: West Publishing Co, 1987, 246. У: Palmiotto, M.: *Criminal investigation* (Ed. 3) Published by University Press of America, 2004, pp. 113.

одредити (наравно под законским условима) и друге посебне истражне радње (нпр., надзор и техничко снимање просторија, надзор и техничко снимање лица и предмета), чиме се искључује незаконитост друге посебне истражне радње и доказа прикупљени њеним коришћењем (нпр. тонски забележен разговор између лица која су се налазиле у надзираном простору). Сходно томе, прикривени истражитељ је полицајац, посебно припремљен и са измењеним идентитетом, убачен у криминалну организацију у којој делује по налогу тужиоца. У том смислу, прикривени истражитељ прати и извештава о активностима, плановима, кретањима и другим стварима оних којих припадају криминалној групи, а која обавештења су од значаја за кривични поступак. Употреба прикривеног истражитеља је врло специфична техника, јер непрликљадно коришћење прикривеног истражитеља може се негативно одразити, како на људе, тако и новчано. Пре доношења одлуке о коришћењу ове технике, мора бити испуњено неколико примарних фактора: (1) степен криминалне активности и резултати који ће бити постигнути, (2) време као ограничавајући елемент, (3) сложеност припрема и (4) тешкоће приликом инфилтрације у криминалну групу⁶. Као што је уочљиво, прикривени рад је корисна истражна техника за добијање информација у многима врстама криминалитета и заиста је неопходан у развијању криминалистичко обавештајног рада⁷.

Примена посебне истражне радње ангажовања прикривеног истражитеља у пракси отвара бројне дилеме у погледу угрожавања безбедности и мера заштите оних који ће се непосредно инфилтрирати у криминалне организације. Најважније питање је да ли се ова операција може урадити на сигуран начин, јер је основни услов прикривеног истраживања безбедност. У случају разоткривања, највећа опасност таквим полицајцима прети од криминалаца – чланова дате групе или организације, али је пракса показала да им опасност прети и од припадника полиције који објективно нису у стању да разликују прикривеног истражитеља од осумњичених, односно оптужених криминалаца (нпр. при коришћењу ватреног оружја и других средстава принуде приликом лишавања слободе чланова криминалне групе).

⁶ Симовић, М.: *Практични коментар закона о кривичном поступку Републике Српске*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005, стр. 398.

⁷ Најпознатији прикривени истражитељ је Џозеф Пистоне (*Joseph D. Pistone*) који је радио као прикривени агент ФБИ-а седамдесетих година прошлог века, под прикривеним идентитетом ‘‘Дони Браско’’ (*Donnie Brasco*) инфилтриран у Бонано (*Bonnano*) криминалну организацију из Њујорка, пуних шест година. Његов рад резултирао је хапшењем преко 200 чланове наведене криминалне организације и подизања преко 100 оптужница. О наведеном случају снимљен је играни филм (*Donnie Brasco, 1997, Drama, Thriller, Crime/Gangster and Adaptation, TriStar Pictures*), а написано је и неколико књига од којих је најупечатљивија монографија ‘‘Дони Браско: Мој тајни живот у мафији’’ (*Joseph D. Pistone, Donnie Brasco: My Undercover Life in the Mafia, New York Signet, 1989.*).

Наравно ради се о крајње озбиљним темама које захтевају одговарајуће анализе и предлоге конкретних начина безбедног коришћења прикривеног истражитеља у напред наведене сврхе⁸.

ЗАКОНСКА РЕШЕЊА КОРИШЋЕЊА ПРИКРИВЕНОГ ИСТРАЖИТЕЉА

Коришћење прикривеног истражитеља, као савремене методе откривања и истраге кривичних дела организованог криминалитета у Републици Српској и Босни и Херцеговини можемо посматрати у смислу *Посебних истражних радњи*, које су као такве одређене процесним законодавством БиХ⁹. Два су кључна општа услова за коришћење прикривеног истражитеља, која су и услови за одређивање и осталих посебних истражних радњи: Прво, постојање основа сумње¹⁰ да је лице само или с другим лицима учествовало или да учествује у извршењу кривичних дела предвиђених законским одредбама¹¹. Други, општи услов за одређивање посебних истражних радњи развија се у два правца: немогућност прибављања доказа на други начин и ако је њихово прибављање повезано с несразмерним тешкоћама. Из законске одредбе произилази да се претходно морају искористити други начини прикупљања доказа. Овај други услов, који се означава као начело супсидијаритета, мора постојати у току примене конкретне посебне истражне радње. Немогућност да се на други начин прибаве докази, односно да је

⁸ Симовић, М.: Практични коментар закона о кривичном поступку Републике Српске, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005, стр. 398.

⁹ Тако су Посебне истражне радње предвиђене у Глави IX (члан 116-122) Закона о кривичном поступку БиХ, Глави XIX (члан 226 - 232) Закона о кривичном поступку Републике Српске, Глави IX (члан 130-136) Закона о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине и Глави IX (члан 116-122) Закона о кривичном поступку Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. У том смислу Посебне истражне радње су: Надзор и техничко снимање телекомуникација; Приступ компјутерским системима и компјутерско сравњење података; Надзор и техничко снимање просторија; Тајно праћење и техничко снимање лица; Прикривени истражитељ и информатор; Симуловани откуп предмета и симуловано давање откупнине и Надзирани превоз и испорука предмета.

¹⁰ Основи сумње се морају односити на конкретно лице као претпостављеног извршиоца кривичног дела, у смислу да представљају изворе сазнања о чињеницама из којих произилази вероватност, односно сумња да је одређено лице извршило кривично дело за које закон допушта примену посебних истражних радњи из става 2. овог члана. Такође, основи сумње да је одређено лице само или с другим лицима учествовало или учествује у извршењу одређеног кривичног дела морају постојати пре одређивања неке од посебних истражних радњи таксативно наведених у ставу 2. овог члана.

¹¹ То су кривична дела против Републике Српске (односно БиХ, по аналогним одредбама ЗКП БиХ), против човечности и међународног права, тероризма, и кривична дела за која се према Кривичном закону може изрећи казна затвора од три године или тежа казна.

прикупљање доказа повезано са несразмерним тешкоћама, представља такве околности због којих тужилац уопште не може доћи до доказа о правно релевантним чињеницама, односно њихово прикупљање прате несразмерне (дакле, не уобичајене) тешкоће, које би утицале на продужење истраге, односно на њено дуже трајање. Употребу прикривеног истражитеља одређује наредбом судија за претходни поступак, на образложени предлог тужиоца. Занимљиво је да законодавац није прецизно одредио трајање посебне истражне радње која се односи на употребу прикривеног истражитеља, већ се оставља судији за претходни поступак да он на темељу оцене конкретних околности и потреба истраге сам одреди тај рок.

Материјали прибављени применом прикривеног истражитеља у Републици Српској и БиХ могу се користити као докази у кривичном поступку. Међутим, да би се користили као докази у кривичном поступку, морају бити прикупљени и документовани на законит начин¹². Даље, да би се материјали прибављени применом посебних истражних радњи, могли користити као докази они морају бити ваљано документовани (обавеза састављања записника – члан. 62. ЗКП РС). То значи да је о свакој радњи предузетој у току кривичног поступка, а самим тим и посебним истражним радњама, потребно саставити записник истовремено када се радња обавља, или непосредно по обављеној радњи. Такође снимање аудио-визуелним средствима мора бити у складу су законом (члан 66. ЗКП РС), да би били правно ваљани докази.

Ангажовање прикривеног иследника, према новом Законик у кривичном поступку Србије¹³ (чл. 151-153 ЗКП) може одредити истражни судија на захтев јавног тужиоца, ради разјашњавања и доказивања кривичног дела учињеног од стране најмање три лица која су се организовала за вршење кривичних дела, ако околности случаја указују да би се тиме кривично дело могло разјаснити и доказати, а да би његово разјашњавање и доказивање на други начин било немогуће или би било повезано са знатним тешкоћама (чл. 151. ст. 1.). Прикривеног иследника одређује министар надлежан за унутрашње послове, односно директор Безбедносно-информативне агенције или лице кога он овласти (чл. 151. ст. 5.). Прикривени иследник је, по правилу, овлашћено службено лице полиције, а изузетно, када је то оправдано посебним околностима случаја, то може бити и овлашћено службено лице полиције које

¹² Законодавац правно ваљане доказе дефинише на негативан начин, тако што каже да Суд не може заснивати своју одлуку на доказима прибављеним повредама људског права и слобода прописаним Уставом и међународним уговорима, које је ратификовала Босна и Херцеговина, нити на доказима који су прибављени повредама ЗКП Републике Српске (члан 10. ст. 2. ЗКП РС).

¹³ Примена прикривеног иследника у Србији одређена је и новим Закоником о кривичном поступку у Глави VIII. у оквиру ‘‘Посебних доказних радњи’’ (Законик о кривичном поступку, Службени гласник РС, број 46/06.). Међутим, наведени законик још није ступио на снагу и врло је неизвесно када ће се то десити.

је пензионисано, припадник Безбедносно-информативне агенције, односно запослени у другом државном органу (чл. 151. ст. 6.). Прикривени иследник не може бити лице за које постоји основана сумња да је садашњи или некадашњи припадник организоване криминалне групе или лице које је осуђивано за кривична дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна. Ова посебна доказна радња траје онолико времена колико је потребно да се прикупе докази, а најдуже шест месеци (чл. 151. ст. 8.). Прикривени иследник током трајања посебне доказне радње по потреби, подноси периодичне извештаје свом непосредном старешини, истражном судији и јавном тужиоцу. Међутим, извештаји се неће подносити ако је њихово подношење скопчано са настанком знатне опасности по живот, тело или здравље прикривеног иследника или безбедност грађана. По завршетку ангажмана прикривеног иследника, овлашћено службено лице полиције односно Безбедносно-информативне агенције подноси истражном судији и јавном тужиоцу коначни извештај који садржи: време почетка и завршетка посебне доказне радње; податке о службеном лицу које је спровело посебну доказну радњу; опис примењених техничких средстава; број и идентитет лица обухваћених посебном доказном радњом и оцену о сврсисходности и резултатима примењене посебне доказне радње. Уз наведени извештај јавном тужиоцу се достављају фотографије, звучни и видео снимци, пратећа документација уз те фотографије и снимке и сви други докази који су прибављени применом посебне доказне радње (чл. 152. ст. 1-5). Законодавац предвиђа клаузулу забрањености подстрекавања на кривично дело и извршење кривичног дела од стране прикривеног иследника (чл. 153.). Прикривени иследник се у кривичном поступку може саслушати као сведок, при чему ће се саслушање обавити тако да се не открије идентитет сведока. Подаци о идентитету прикривеног иследника који се саслушава као сведок представљају службену тајну.

Тајно деловање у Словенији регулисано је Законом о казненом поступку¹⁴ и може се одредити ако постоје основани разлози за сумњу да је одређена особа извршила неко од кривичних дела из ст. 4. чл. 149.а овог закона, односно ако је могуће основано закључити да је одређена особа укључена у криминалну делатност у вези са кривичним делима из ст. 4. чл. 149.а овог закона а при томе је могуће основано закључити да се другим мерама не би могли прикупити докази односно да би то било повезано са несразмерним тешкоћама, може се против те особе одредити тајно деловање. Тајно деловање се изводи с укључивањем тајних сарадника и непрекинутим или понављајућим прикупљањем података о особи и њеној криминалној делатности. Тајно

¹⁴ Zakon o kazenskem postopku, Uradni list RS, br. 116-5043/2003 – ZKP-UPB1 od 27.11.2003, 43-1926/2004-ZKP-F od 26.4.2004, ZKP-UPB3 br. 8/2006 i ZKP – UPB4 br. 32/2007.

деловање под вођством и надзором полиције, помоћу приређених података о особи, приређених података у збирки података те употреби приређених докумената са намером спречавања, да би било такво прикупљање података или укључивање откривено, изводи један или више тајних сарадника. Тајни сарадник може бити полицајац, полицијски сарадник стране државе или изузетно, ако примена тајног деловања другачије није могућа, друга особа. Тајни сарадник може, под условима из овог члана с приређеним документима, учествовати у правном промету, при прикупљању података може, под условима из овог члана, користити такођер техничке инструменте за пренос и снимање гласа, фотографисање и видео снимање. Мери тајног деловања писменом наредбом дозвољава државни тужилац на писмени предлог полиције, осим у случајевима из ст. 4. овог члана, кад је потребна наредба истражног судије. Наредба може обухватити и дозволу за израду, добивање и употребу приређених података и докумената. Мера тајног деловања, при којој ће тајни полицијски сарадник користити техничке инструменте за пренос и снимање гласа, фотографисање и видео снимање, може се одредити само у вези са кривичним делима из ст. 2. чл. 150. овог закона. Мери наређује истражни судија писменом наредбом на писмени предлог тужиоца. Предлог и наредба, који постају саставни дио кривичног списка, морају садржавати: податке, који омогућавају одређивање особе против које се предлаже, односно наређује мера; утемељеност, односно утврђивање основаних разлога за сумњу; начин извршења мере, њен обим и трајање и остале важне околности које захтевају употребу мере; врсту, намеру и обим употребе посебно приређених података и докумената; у случају да тајни сарадник буде учествовао и у правном промету, дозвољен обим таквог учешћа; у случају да тајни сарадник није полицајац или радник полиције стране државе, него друга особа, основаност зашто је потребно употребити такву особу; у случају из претходног става одређивање врсте и начина употребе техничких инструмената за пренос и снимање, гласа, фотографисање и видео снимање; утемељеност, односно утврђивање необичне потребности употребе поједине мере у размеру до прикупљања доказа на други начин. Примена мере може трајати најдуже два месеца, из нарочитих разлога се може њено трајање продужити писменом наредбом сваки пут за два месеца, мада укупно траје најдуже 24 месеца, у примеру употребе мера за кривична дела из ст. 2. чл. 151. овог закона укупно најдуже 36 месеци. У погледу престанка примјене тајног деловања, месечни извештаји полиције и проверавање даљег трајања од стране већа (чл. 25. ст. 6.) сходно се примењују одредбе ст. 11. и 12. чл. 149.а овог закона. Мере из овог члана се морају извршавати на начин на који се у најмањој могућој мере задире у права особе које нису осумњичене. При извршавању мера тајни полицијски сарадник не сме изазивати криминалне активности. У погледу изазивања

криминалних активности сходно се примењују одредбе ст. 3. и 4. чл. 155. овог закона.

Прикривени истражитељ је техника која највећу примену има управо у САД-а. Ипак, правни систем САД-а институт прикривеног истражитеља не уређује јединственим актом, па чак ни законским, као што је случај са континенталним правом. Главним извором правила и кључним документом којим је регулисан институт прикривеног истражитеља сматрају се смернице савезног тужиоца¹⁵, којима су детаљно уређени сви сегменти примене ове истражне технике. Тако, прикривени истражитељ се може користити у прелиминарним истрагама, главним кривичним истрагама и у криминалистичко обавештајним истрагама. Употребу прикривеног истражитеља може одобрити руководећи специјални агент (*Special Agent in Charge*) или дирекција ФБИ (*FBI Headquarters*), у зависности од нивоа одобравања коришћења овог истражног метода. Поред наведене Смернице, у остале изворе правног уређења делокруга активности прикривеног истражитеља у САД-е треба убројати још два документа: Смернице за прикривене операције Агенције за имиграције и натурализацију (*Guidelines For Ins Undercover Operations, 1997.*), те Приручник о кривичној истрази Агенције за унутрашњу ревизију Министарства финансија (*IRS Handbook of Criminal Investigation, US Treasury, Internal Revenue Service, 1998.*), који на скоро идентичан начин, уређују примену прикривеног истражитеља.

Употреба тајног истражитеља (Verdeckte Ermittler) регулисана је члановима од 110а до 110е Закона о кривичном поступку Немачке¹⁶ и у основи нема уставних приговара, али се и не примењује често. Прикривени истражитељ (правна дефиниција у члану 100а (section 100а II 1 StPo) је истражни полицајац који има нови и трајни идентитет, који им је додељен (легенда – ново име, нова адреса и ново занимање) у циљу истраживања одређених кривичних дела. Према члану 100а ii StPo употреба прикривених истражитеља је већ примењива где постоје основи сумње да је извршено кривично дело (section 152 II StPo), али само у вези са кривичним делима набројаним у општем каталогу. Тајним истражитељима је допуштено учествовање у правним пословима (склапање правних послова, учествовање у правном саобраћају), потписивање уговора, учествовању у судским поступцима, уписивање као власника земљишта у књигама, оснивање фирми, пријава места становања, итд. помоћу њихове легенде, (section 110а II 2. StPo). Такођем они могу ући у стан и пронаћи одређене предмете (section 110d StPo), али им није дозвољено улажење у кажњиву зону. Законодавац такође регулише

¹⁵ The Attorney General's Guidelines on Federal Bureau of Investigation Undercover Operations.

¹⁶ Strafprozessordnung, (StPo) (eng. Criminal Procedure Code): BGBI I., S. 1074,1319 – 20.12.2001., BGBI I. S. 3879.

питања која су у вези са издавањем докумената прикривеног истражитељу у складу са његовом легендом, питања у вези са вршењем прикривених истрага, поступање прикривеног истражитеља након завршених истрага, итд. *Употреба прикривених истражитеља* у Француској регулисана је одредбама два закона, и то, Закона о кривичном поступку (*Code de Procedure Penale*) и Закона о контроли нелегалне трговине опојним супстанцама из 1999. године (*Loi sur la lutte controle le trafic illicite des stupefiants*) у циљу прикупљања доказа и сазнања о криминалној делатости припадника банде или злочиначке организације за које постоји сумња да чине кривично дело у вези са злоупотребом дроге, при чему је допуштен симуловани откуп дроге. Употребу прикривеног истражитеља одобрава истражни судија на захтев државног тужиоца, а меру може спроводити само припадник полиције или царине. Примена овог метода није временски ограничена и траје док је то сврсисходно, уз поштовање начела сразмерности и супсидијарности, тј. колико је нужно за једнократни откуп дроге. Прикривеном истражитељу забрањено је вршење кривичних дела, односно деловање у својству агента провокатора.

Криминалистички стандарди коришћења прикривеног истражитеља

Употреба прикривеног истражитеља подразумева реализацију више међусобно повезаних активности, које, у начелу, садрже: (1) избор прикривеног истражитеља, (2) успостављање прикривеног идентитета (креирање легенде), (3) припремање прикривеног истраживања, (4) инфилтрација прикривеног истражитеља у криминалну средину, (5) остваривање и одржавање везе са прикривеним истражитељем и (6) проверавање и контрола рада прикривеног истражитеља¹⁷.

ОПШТЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ ПРИКРИВЕНОГ ИСТРАЖИТЕЉА

Коришћење прикривеног истражитеља је изузетно сложен и динамичан процес. То захтева правилну селекцију и избор полицијског службеника којем ће се доделити улога прикривеног истражитеља. Лица која се појављују у улози прикривеног истражитеља су лица која треба да владају посебним знањима и вештинама. Општа и посебна едукација представља полазну претпоставку. Поред тога, потребно је поседовање посебних психофизичких способности прикривеног истражитеља, при чему успех прикривеног истраживања зависи од његове вештине, тактичности, познавања људске природе, стрпљивости и

¹⁷ Упореди: *Drug Enforcement Handbook*, U.S. Department of Justice, Drug Enforcement Administration, July, 1994. Види детаљније: Lee, G.: *Global Drug Enforcement, Practical Investigative Techniques*, CRC Press, 2003, pp. 115-155.

начина понашања¹⁸. Због тога је селекција и избор потенцијалног прикривеног истражитеља врло важна компонента прикривеног истраживања, од које зависи целокупан даљи процес прикривеног истраживања. У зависности од тога која је и каква криминална организација предмет прикривеног истраживања, полицијска агенција ће вршити селекцију и коначни избор кандидата за реализацију прикривеног истраживања. Полицијска агенција ће постепено, сагледавајући укупне могућности сваког потенцијалног прикривеног истражитеља понаособ, као и све околности које могу утицати на објективну ситуацију, вршити строгу селекцију одабраних кандидата да би се коначно определила за лице чије укупне могућности обећавају да ће успешно реализовати посебну истражну радњу прикривеног истраживања, који му се поверавају. Селекција и избор кандидата као сегмент прикривеног истраживања мора се посматрати целовито, а не само као тренутна радња, јер полицијске агенције у дугорочном планирању и спровођењу полицијских активности морају стално вршити евидентирање и селекцију лица за будуће истраге. Иначе, прикривени истражитељ мора да буде пажљиво одабран из редова полицијске агенције која примењује метод прикривеног истраживања као изузетно квалитетно оспособљен, сналажљив, стрпљив, дисциплинован, природно надарен и интелигентан, ауторитативан у области деловања коју подразумева смишљена легенда, и са развијеном способношћу прилагођавања новој средини (познавање обичаја, навика, и језика криминалне средине у чије структуре бива уграђен).

Основне особине (карактеристике личности) које треба да има прикривени истражитељ су¹⁹: воља, самопоуздање, иницијативност и просуђивање, темпераментност, прилагођавање, стрпљење, храброст и истрајност, запажање и памћење, физичка спремност, познавање карактеристика криминала, физички изглед, способност идентификовања улогом (креираном легендом), техничке способности.

Воља је основни услов који мора да има сваки прикривени истражитељ, јер успех прикривеног истраживања зависи од тога колико се прикривени истражитељ слагао са тим начином рада.

Иницијативност и просуђивање - да би био успешан прикривени истражитељ, мора да има самопоуздање, уз своју способност да се идентификује са датом улогом, јер је прикривени задатак улога која је ограничена само маштом прикривеног истражитеља и количином информација којом он располаже. Недостатак самопоуздања ће резултирати разоткривање прикривеног истражитеља, чиме ће операција бити доведена у питање, као и

¹⁸ Gross, H.: *Criminal Psychology: a manual for judges, practioners, and students*, Patterson Smith, Montclair, New Jersey, 1968, pp. 49.

¹⁹ *Drug Enforcement Handbook*, U.S. Department of Justice, Druge Enformcement Administration, July, 1994. pp. 25-27.

сама безбедност прикривеног истражитеља.

Темпераментност - успешан прикривени агент мора поседовати стрпељење у обављању прикривеног истраживања, јер ће током обављања прикривеног истраживања сусретати се са стресним ситуацијама у којима прикривени истражитељ треба бити способан да препозна и контролише емоције, као што су страх, бес, гађење изненађење, итд.

Прилагођавање – полицијски службеник који прихвати улогу прикривеног истражитеља мора бити способан да прихвати изазов изненадних промена услова и ситуација живота и рада, којима се мора прилагодити на најбољи могући начин. Он мора бити способан да размишља јасно и брзо, доноси исправне одлуке, и да изненадне ситуације прихвати као неопходне, јер је управо ова способност кључ опстанка прикривеног истражитеља.

Стрпељење – је особина која је заиста неопходна у прикривеном истраживању, јер агент треба да буде стрпљив, тј. да не пожурје осумњиченог да обавља послове брже него је то уобичајено, јер одређени напори на убрзавању појединих активности могу довести до откривања улоге прикривеног истражитеља.

Храброст и истрајност – прикривени истражитељ мора поседовати и храброст и истрајност. Храброст је способност да се прикривени истражитељ сусретне са опасностима и тешкоћама које постоје у току прикривеног истраживања, док истрајност омогућава појединцу да се соучени са опасношћу, наочиглед тешкоћама њиховог отклањања.

Запажање и памћење – је способност опажања свих релевантних информација и могућност њиховог каснијег интерпретирања у кривичном поступку (нпр. у току сведочења). Тачан опис догађаја и осумњичених је одраз доброг памћења прикривеног истражитеља, јер омогућава прикривеном истражитељу да тачно опише одређени догађај, онако како се десио, као и осумњичене (њихове поступке, навике, итд.).

Физичка спремност – прикривена истрага може захтевати непрекидан рад прикривеног истражитеља у појединим случајевима, што укључује психичку и физичку изложеност прикривеног истражитеља стресним ситуацијама (дуготрајни рад прикривеног истражитеља без хране, воде и одмора). То захтева изузетну физичку спремност и издржљивост прикривеног истражитеља, што ће повећати његово самопоуздање, дати му енергију и омогућити деловање у таквим ситуацијама.

Познавање криминалних карактеристика укључује познавање живота и рада у криминалним срединама (позадина криминала), као што су криминалне идеје, понашања криминалаца, језик и сленг који користе у комуникацији, систем вредности у криминалној средини, итд.

Физички изглед – није од пресудног значаја, али свакако може

допринети успешном извршавању прикривеног истраживања. У принципу физички изглед зависи од улоге (креиране легенде) коју има прикривени истражитељ у конкретном случају (нпр. ако је улога прикривеног истражитеља да буде физички радник, он мора тако и да изгледа, што подразумева да је обучен у радно одело, физички јак, итд.). Такође, уколико се прикривено истраживање обавља у подручјима у којима је изражен етнички утицај, прикривени истражитељ се мора прилагодити и изгледати у складу са средином у којој делује.

Способност идентификовања са улогом (креираном легендом) – у току обављања дате улоге (креиране легенде) прикривени истражитељ мора показати висок степен идентификовања са датом улогом. Мора прихватити карактеристике, начин живота, методе рада, психологију, држање и став, као и друге необичности које чине природу и живот осумњиченог. Та прикривена улога захтева концентрацију прикривеног истражитеља да би се у потпуности идентификовао са том улогом, јер успешност истраге, као и безбедност прикривеног истражитеља у многоме ће зависити баш од тога.

Техничке вештине – користе се углавном ради заштите прикривеног истражитеља, као и за документовање криминалних активности осумњиченог. То подразумева способност употребе и коришћења техничких средстава за тајно аудио и визуелно снимање.

УСПОСТАВЉАЊЕ ПРИКРИВЕНОГ ИДЕНТИТЕТА (КРЕИРАЊЕ ЛЕГЕНДЕ)

Припремљена легенда представља, у већини случајева, измишљену, суптилно наметнуту и добро утемељену животну причу за криминалне структуре, којом се прикрива стварна биографија прикривеног истражитеља и његова професионална активност или било какав однос са полицијском агенцијом или каквом другом агенцијом за спровођење закона. Као што је уочљиво припремљена легенда прикривеног истражитеља, треба да буде потпуно измишљена, али ипак у вези са његовим стварним особинама и карактеристикама његове личности. Управо се ово два идентитета (измишљени и стварни) морају одржати раздвојена током целе операције прикривеног истраживања, што представља посебан проблем код дуготрајних операција²⁰.

²⁰ Наиме, дуготрајна одвојеност од породице, радних колега из оделења, пријатеља и осталих људи који имају уобичајен начин живота, доводе до тога да прикривени истражитељ замени улоге на начин да му измишљени идентитет постаје стварни и обрнуто. До овог закључка дошли су Погребин (M. R. Pogrebin) и Пул (E. D. Pool) истражујући занимање и социјалне аспекте прикривеног рада. Они су посебну пажњу посветили овом проблему, кроз сагледавање та два идентитета прикривеног истражитеља: један у којем прикривени истражитељ има измишљен идентитет (креирану легенду) и практикује криминални стил живота и други у којем је прикривени истражитељ део агенције за спровођење закона. Види опширније: Pogrebin, M., Poole, E.: *A Look at the Effects of Working Undercover*. In: *Qualitative Approaches to Criminal Justice, Perspectives from the Field* (Ed. Mark R. Pogrebin), SAGE, 2002, pp 116-127.

Креирање легенде односи се на успостављање прикривеног идентитета и креирање приче која осликава прошлост прикривеног истражитеља.

Прикривени идентитет не би требао да привлачи пажњу осумњичених лица, као и да се сам прикривени истражитељ не осећа неугодно са “новим” идентитетом. Име “новог” идентитета треба да буде изабрано тако да га прикривени истражитељ лако памти и препознаје. Препорука је да “ново” име буде идентично стварном имену, док презиме треба да буде слично, али свакако измишљено (нпр. то може бити мајчино девојачко презиме). Прикривени идентитета треба да прате и “нова” документа, која су у складу са прикривеним идентитетом. Та нова документа треба да укључе лична документа, као што су: личну карту, возачку дозволу, саобраћајну дозволу, родни лист, пасош, животно осигурање, венчани лист, итд., као и друга документа, укључујући припремљен полицијски и војни досије, медицински картон, подаци о запослењу, информације о кредитима, животна и друга осигурања, итд²¹. Поред наведених докумената, прикривеном истражитељу могу се обезбедити и дуге значајне идентификационе карактеристике, као што су породични албуми, породични начин, породична традиција, итд. Посебно је значајно да прикривени истражитељ добије одговарајући полицијски досије, који се након обављеног задатка враћа. Такође, сви остали документи (лични и други) подлежу обавезном враћању полицијској агенцији која је ангажовала прикривеног истражитеља.

Креирање легенде укључује измишљену причу која осликава његову прошлост. Измишљена прича може садржати тачне, лажне или комбиноване информације. Када се креира легенда прикривени истражитељ треба да остане што је могуће ближе истини. У многим случајевима осумњичени ће покушати да провери делове приче. Креирана легенда мора укључивати тачна и истинита објашњења повезана са личном позадином прикривеног истражитеља. Легенда би требала бити компатибилна са личношћу, способностима и прошлим искуствима прикривеног истражитеља. Креирана легенда треба да садржи две или три једноставне чињенице, као и детаљне и разрађене приче, које указују на блискост и сродност прикривеног истражитеља са осумњиченим лицем. Свака добро креирана легенда треба да испуни следеће услове: омогући чест контакт са осумњиченим, омогући слободу кретања и оправдање за деловање, омогући прикривеном истражитељу исти материјални статус, који има осумњичени, одреди исте тачке интересовања са осумњиченим, омогући

²¹ Посебно треба водити рачуна о појединим детаљима, као што је нпр. датум рођења. Датум рођења на “новим” документима не би требао бити идентичан стварном датуму. Ипак, то мора бити датум који ће прикривени истражитељ лако запамтити, те се због тога препоручује да користи датум рођења од супруге или мајке, који ће лако запамтити и користити у стресним ситуацијама током прикривене операције. У: Lee, G.: *Global Drug Enforcement, Practical Investigative Techniques*, CRC Press, 2003, pp. 128.

остваривање комуникације прикривеног истражитеља са другим полицијским службеницима, креира алтернативну причу, у случају да припремљена прича буде откривена, укључи постојање разлога за напуштање подручја, ако то буде потребно, итд²².

ПРИПРЕМАЊЕ УПОТРЕБЕ ПРИКРИВЕНОГ ИСТРАЖИТЕЉА

Припремне радње као први део фазе реализације прикривеног истраживања, у ширем смислу, укључују одређене активности које прикривени истражитељ заједно са непосредним руководиоцима и целим тимом који учествује у операцији прикривеног истраживања морају реализовати да би наредне фазе прикривеног истраживања дале ефикасне и задовољавајуће резултате²³. Прво је потребно проценити оперативну ситуацију, која је основни услов за ангажовање прикривеног истражитеља. Наиме, потребно је у оквиру конкретног прикривеног истраживања свестрано сагледати целокупну оперативну ситуацију која се објективно наметнула, ради процене да ли она условљава неопходност примене прикривеног истраживања којим би се, у складу са оперативним потребама, прикупљали докази за успешно вођење кривичног поступка. У том смислу, мора се квалитетно и свеобухватно анализирати криминална организација за коју је полицијска агенција заинтересована и према коме усмерава своје прикривено истраживање. Такође мора сагледати да ли постоје објективне могућности да се према тој криминалној организацији усмери активност прикривеног истражитеља. Најзад, потребно је детаљно сагледати све могућности на основу којих будући прикривени истражитељ може, поштујући принцип максималне тајности у раду, оптимално и ефикасно да прикупи потребне доказе о криминалној организацији, као објекту прикривеног истраживања. У вези са тим, могуће су три ситуације у којима се прикривени истражитељ може наћи у односу на циљани објект прикривеног истраживања (криминалну организацију): да се прикривени истражитељ пронађе у самом објекту интересовања, тј. криминалној организацији, односно у њеним структурама; да се прикривени истражитељ уграђује споља у објект интересовања и његове структуре (криминалну организацију) и да се агент пронађе у близини објекта интересовања (криминалне организације), који му омогућава успешно извршење прикривеног истраживања, односно прикупљања потребних доказа. Поред тога, припреме обухватају и обезбеђење посебне опреме која ће бити коришћења током прикривеног истраживања. Таква специјална опрема треба

²² *Drug Enforcement Handbook*, U.S. Department of Justice, Drug Enforcement Administration, July, 1994.

²³ *Drug Enforcement Handbook*, U.S. Department of Justice, Drug Enforcement Administration, July, 1994.

пре свега да обезбеди тајност у раду, као и квалитет прикупљених доказа. Често се ради о изузетно скупој и реткој опреми, што захтева одређену обуку у руковању таквим средствима, јер се она врло често користе и у друге сврхе²⁴.

Обука прикривеног истражитеља за успешну реализацију прикривених истрага врши се пре почетка реализације те посебне истражне радње. Обука је изузетно важна јер се у тој фази прикривени истражитељ детаљно упознаје са условима и начином реализације прикривеног истраживања, методима које ће користити, употреби техничких средстава, начином одржавања везе са полицијском агенцијом, итд. У суштини прикривени истражитељ пролази потребну криминалистичко-тактичку и криминалистичко техничку обуку неопходну за ефикасно реализовање активности прикривеног истражитеља. Указујући на све опасности које са собом носи метод прикривеног истраживања, агенту се посебна пажња скреће на обавезу сталног и максималног чувања тајности успостављеног прикривеног истраживања. Прикривени истражитељ се упознаје са начином одржавања везе са полицијском агенцијом, те начинима достављања прикупљених материјала. Задаци прикривеног истраживања могу захтевати од прикривеног истражитеља да се пресели у друго место боравка, да извршава врло сложене послове и задатке, итд. те због тога треба тестирати његове способности прилагођавања прикривеном истраживању. Постоји више начина обуке и тестирања способности прикривеног истражитеља за обављање прикривеног истраживања, као што су: *импровизација*, која се састоји у прилагођавању прикривеног истражитеља улогама које ће имати током прикривеног истраживања (прерушавање у трговца, аутомеханичара, итд.), *обилазак локација*, која подразумева обилазак локација у којима ће прикривени истражитељ радити, *проширивање задатака*, подразумева да обука може трајати више дана, ради прилагођавања прикривеног истражитеља за вршење дуготрајних операција и *инфилтрација у криминалну средину*, је последња фаза, које може бити названо ‘‘дубоко прикривање’’ које подразумева промену начина живота у складу са природом задатка и ова фаза може трајати неколико месеце и захтева да се прикривени истражитељ у потпуности издвоји из свог породично и јавног живота, како би се што боље припремио за обављање прикривеног истраживања. Поред наведеног, потребно је прикривеног истражитеља упознати са околностима сведочења, уколико се укаже потреба за његовим сведочењем у кривичном поступку. У том контексту прикривени истражитељ се упознаје са правима и обавезама сведока, начину испитивања сведока, итд. Из тог разлога обука прикривеног истражитеља мора бити

²⁴ Ова опрема укључује: дигитални фото апарат високе резолуције са довољно слободне меморије, уређаји за ноћно снимање, дигиталну видео камеру са додатцима, скривени микрофони, специјално опремљена возила, кофере за чување доказа, итд. У: Lyman, M.: *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, Taylor&Francis Group, 2006. pp 16.

потпуна, конкретна, стручно изведена и прилагођена његовим објективним и субјективним могућностима. Обуку прикривеног истражитеља врше посебно за то оспособљени тренери, а најбоља искуства им могу пренети полицијски службеници који су већ били прикривени истражитељи. Трајање обуке зависи од времена који полицијска агенција има на располагању, али је у сваком случају нужна и потребна.

ИНФИЛТРАЦИЈА ПРИКРИВЕНОГ ИСТРАЖИТЕЉА У КРИМИНАЛНУ СРЕДИНУ

Сама инфилтрација прикривеног истражитеља у криминалну организацију²⁵ је процес довођења прикривеног истражитеља у реално најизгледнију позицију из које ће му бити омогућен приступ криминалној организацији, њеним структурама, плановима, итд. Процес инфилтрације прикривеног истражитеља у криминалне структуре је потпуно планска и осмишљена активност, што је неопходно због излагања уграђеног прикривеног истражитеља великом реалном ризику откривања, а што само по себи повлачи многе последице (укључујући стварање опасности по живот прикривеног истражитеља.). Због тога је неопходно да конкретної реализацији планиране инфилтрације прикривеног истражитеља у криминалне структуре претходе многобројне унапред утврђене и прецизно осмишљене предрадње и поступци, како би се створила оптимална ситуација и услови за планирану инфилтрацију прикривеног истражитеља, тако да цео процес траје дуже време, односно до када буде потребно да се прикупе што поузданији докази. Поред тога, инфилтрирани прикривени истражитељ мора стално изграђивати и учвршћивати уверење у криминалним структурама о себи као особи која је одана и поуздана, а све то уз припремљену (пласирану) легенду о свом целокупном идентитету.

Два су основна начина инфилтрације, зависно од субјекта који непосредно реализује саму делатност инкорпорирања, при чему она у оба случаја мора у потпуности бити под контролом и у организацији полиције и правосудних органа. Први се реализује ангажовањем информатора, тј. лица која обично већ имају изграђене позиције у самој криминалној средини (миљеу), док се други огледа кроз делатност прикривеног иследника (тајног агента) - полицијског или другог државног службеника који под легендом, представљајући се за неку другу особу, настоји обезбедити доказе и остварити друге циљеве свог прикривеног ангажмана²⁶. Било да је реч о првом или другом

²⁵ Инфилтрација у криминалну средину представља сложену криминалистичку делатност, којом полиција и други органи надлежни за спречавање и сузбијање криминалитета настоје остварити позицију у “криминалним редовима” која ће им омогућити откривање извршених или планираних деликата, као и долажење до доказа о кривици осумњичених лица.

модалитету инфилтрације, њен саставни део може бити и предузимање одговарајућих послова и услуга које су у стварним приликама и околностима обично незаконите, док у конкретном случају имају за циљ да докажу спремност “мете истраге” на чињење злочина, односно фреквентност и континуираност њеног незаконитог поступања. Стварне, негативне последице таквих радњи и понашања се контролишу и по правилу су одсутне, из разлога што се одвијају у “режији” државних органа који њихово дејство свODE и усмеравају у границе специфичне истражне технике. Одсуство црте реалности у овом случају узрокује да говоримо о “симулованим” (фингираним, псеудо) делатностима, при чему се једино стварно животно у њима налази на страни осумњиченог.

Инфилтрација прикривеног истражитеља у криминалну средину започиње са остваривањем контакта са осумњиченим лицем. Контакт са осумњиченим лицем може се остварити директно са њим, или путем полицијског доушника, који омогућава контакт прикривеног истражитеља и осумњиченог. Сваки доушник има своје личне разлоге за учествовање у истрази. Прикривени истражитељ треба да зна мотиве доушника, као и да прикупи што више информација у вези њега. Мотиви могу да буду различити: новац, жеља да учествује у истрази, нерешени рачуни са осумњиченим, итд. Прикривени истражитељ мора контролисати доушника на следећи начин: да доушник не компромитује истрагу својим несмотреним поступцима; да доушник може примити одређену награду после окончане истраге, да прикривени истражитељ управља активностима доушника, да доушник не добија информације о другим истрагама. Контролисање и управљање доушницима је понекад најтежи део прикривеног задатка. Пре покушаја да се оствари контакт са осумњиченим доушник мора знати своју улогу. Доушник не мора да буде присутан на суду ако то није потребно, али се мора одазвати уколико то буде потребно. Ипак, не сме се заборавити да доушник није пријатељ, већ сарадник, те се мора задржати професионалан однос. Када се договара са доушником треба држати дистанцу и увек имати сведоке приликом интервјуа, састанака и исплата.

Шанса за сусрет прикривеног истражитеља са осумњиченим може бити случајно или планирано. Планирано упознавање може изазвати сумње код осумњиченог. После првог контакта прикривени истражитељ је суочен са проблемом избегавања сумње. Агент ће морати да се представи као пријатељ осумњиченог, или можда да учествује у неким активностима осумњиченог.

²⁶ Треба указати на чињеницу да задатке прикривеног истражитеља, односно тајног агента у САД-у изузетно могу обављати и поверљиви доушници (*confidential informant*), кооперативни сведоци (*cooperating witness*) или кооперативни оптужени (*cooperating defendant*), дакле и лица која нису полицијски или други државни службеници. У: *Drug Enforcement Handbook*, U.S. Department of Justice, Drug Enforcement Administration, July, 1994.

Обично је почетни став осумњиченог да је он сумњичав и скептичан. Осумњичени може покушати да избаци агента из равнотеже да је полицајац, што не значи да је свестан да је у питању прикривени истражитељ, већ само испитује његову реакцију. Обично у таквим ситуацијама агент треба да одговара контра опутжбама.

Да би ослободио осумњиченог сумње и задобио његово поверење потребно је користити следеће технике²⁷: (1) хапшење, испитивање и потрага од стране полиције где ту акцију може посматрати осумњичени, (2) идентификовати се са особинама осумњиченог, односно његовим емоцијама (нпр. уколико осумњичени према нечему или некоме има гађење или бес, потребно је да и прикривени истражитељ приказује иста таква осећања), (3) понашати се као да ни прикривени истражитељ на верује осумњиченом, (4) користити исти степен предострожности као и осумњичени, (5) понашати се према осумњиченом са одређеним степеном поштовања и уважавања, (6) држати се прикривене улоге и када прикривени истражитељ није у присуству осумњиченог, (7) створити утисак да осумњичени може рачунати или зависити од прикривеног истражитеља, (8) никада не претеривати у прикривеној улози или давати сувишна обавештења, односно понашати се што природније.

Да би добио потребне информације прикривени истражитељ мора слушати осумњиченог и пустити њега да води разговор. Повремено прикривени истражитељ може да започне разговор посебно о неким криминалним активностима. У том случају треба говорити о другим активностима, а не само онима који су предмет истраге, и разговор каналисати у оним правцима који доносе највише информација о самом случају. Треба научити све што је могуће о осумњиченом и његовим сарадницима слушајући. Ако је осумњичени на позицији да има информације о вишим нивоима криминалне организације, прикривени истражитељ би требао да се усмери на добијање информација и о тим структурама. То захтева упорност и добру информисаност од стране прикривеног истражитеља.

Остваривање и одржавање везе са прикривеним истражитељем

Прикривени истражитељ током реализације прикривеног истраживања треба да одржава везу са полицијском агенцијом која га је ангажовала, односно са другим, за то одређеним полицијским службеником (оперативна веза). Одржавање везе са прикривеним истражитељем може се реализовати непосредном (директном) везом или посредном (индиректном) везом.

Непосредно (директно) одржавање везе са прикривеним истражитељем представља најчешће и основни облик, који се развио од самог почетка реализације прикривеног истраживања. Негативна страна тог начина

²⁷ *Drug Enforcement Handbook*, U.S. Department of Justice, Drug Enforcement Administration, July, 1994. pp. 31-37.

одржавања везе са прикривеним истражитељем је увећан ризик од деконспирације не само прикривеног истражитеља него и полицијске агенције, те се због тога намеће обавеза прецизног планирања избора места на коме ће се одржавати непосредни контакти. Као оптимално место за то могу послужити: тајни (конспиративни) станови, јавна места на отвореном и у затвореном простору, станови прикривеног истражитеља и његове оперативне везе (само у случају да живе сами или да обезбеде такву ситуацију), средства јавног саобраћаја и слично.

Посредна (индиректна) веза између прикривеног истражитеља и његове оперативне везе примењује се када не постоје објективне могућности за непосредно одржавање везе. Она се реализује првенствено из безбедносних разлога, с циљем очувања тајности прикривеног истраживања. Посредна веза између прикривеног истражитеља и његове оперативне везе може се остварити на један од следећих начина: преко других лица и уз помоћ тих лица која такође имају статус полицијског службеника, а под надзором непосредног руководиоца; писменим путем, односно коришћењем редовног поштанског саобраћаја, при чему се за писање извештаја прикривеног истражитеља користе специјална хемијска средства за тајнопис (тајна мастила, тајна индига, фото средство тајног писања и др.), ради заштите садржаја порука, као и заштите идентитета прикривеног истражитеља и његове оперативне везе; коришћењем стандардних или посебно прилагођених техничких и комуникационих средстава (телефон, телефакс, компјутерска техника, разни наменски конструисани и прилагођени уређаји за такве потребе); коришћењем претходно уговорених знакова и симбола (линије и други знаци кредом и другим средствима која остављају видљиве трагове на предметима). Такви знаци се могу упућивати и преко средстава јавног информисања (огласи, радио поруке шифрованог садржаја и сл.) и коришћењем обавештајног метода, тзв. мртве или живе јавке (‘‘поштанског сандучета’’)²⁸. Поред наведених начина, одржавање контакта са прикривеним истражитељем могуће је и коришћењем радио-везе. Ово је посебно изражено у савременим условима, када је употреба микро-електронике омогућила да радио уређаји имају екстремно мале димензије.

Ипак, без обзира на на успостављени облик комуникације, успостављање и одржавање везе са прикривеним истражитељем мора бити детаљно испланирано и реализовано без грешке, обзиром да се ради о тренутку

²⁸ ‘‘Мртва јавка’’ представља свако унапред уговорено погодно место на отвореном или у затвореном простору преко којег се врши размена тајних порука и другог обавештајног материјала између обавештајне службе и агента. ‘‘Поштанско сандуче’’ или ‘‘жива јавка’’ је одређено лице које обавештајној служби пружа услугу располагања свог имена и адресе (приватне или пословне) на коју се шаљу међусобне тајне поруке између обавештајне службе и њене агентуре. У: Милошевић, М.: *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 1998. стр. 120.

када је прикривени истражитељ рањив, што би и успешност сам операције могло довести у питање²⁹.

Проверавање и контрола рада прикривеног истражитеља

Проверавање и контрола рада прикривеног истражитеља предузима се у циљу исправног вођења прикривеног истражитеља у предузимања његових активности, од стране одређеног руководиоца. Сматра се да вођење прикривеног истражитеља захтева одређену меру правног, криминалистичког тактичког (и техничког) и психолошког познавања и способности, те је изузетно важно изабрати одређеног руководиоца који има потребне квалитете. Поред тога руководиоца активностима прикривеног истражитеља и сам мора да има оперативно искуство, а предност би требали имати они руководиоци који су и сами били у улози прикривеног истражитеља.

Проверавање агента врши се стално, у току читавог трајања прикривеног истраживања, када се установљава: а) ниво искрености и поузданости прикривеног истражитеља, с циљем откривања евентуалних сумњи у прикривеног истражитеља; б) веродостојност, односно тачност података које прикупља прикривени истражитељ, тако да се тиме предупредује могућност пласирања нетачних информација и в) квалитет обучености и друге могућности прикривеног истражитеља да оптимално одговори свим обавезама које се пред њим постављају, а све с циљем његове даље дообуке и специјализације за извршење најсложенијих прикривених истрага.

ДОКАЗНИ ЗНАЧАЈ ПРИМЕНЕ ПРИКРИВЕНОГ ИСТРАЖИТЕЉА

Сви подаци, информације, материјали и други документи које је током рада прикупио прикривени истражитељ, на законит начин и под условима које предвиђа закон, у прописаној форми (обавеза сачињавања записника, чл. 62-65 ЗКП РС) представљају правно ваљане доказе, односно доказе на којима се може темељити судска пресуда. С обзиром на њихов доказни значај, постоје две врсте података које прикупља прикривени истражитељ: 1) они који ће сами по себи, непосредно моћи да представљају доказ у кривичном поступку, када се и ако поступак покрене и 2) подаци који не представљају сами по себи доказ, већ су део сазнања до којих је дошао прикривени истражитељ, али који ће моћи да добију доказни значај, уколико их током свог исказа у својству сведока, суду презентује сам прикривени истражитељ. У прву врсту података спадају на пример, писмене исправе које је прикривени истражитељ прикупио, или фотокопирао, то могу да буду и средства извршења кривичног дела, предмети прибављени извршеним делима, до којих је дошао прикривени истражитељ,

²⁹ Халиловић, А.: *Прикривени истражитељ – правно криминалистички приступ*, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2005. стр. 147.

аудио и видео записи које је сачинио прикривени истражитељ током реализације прикривеног истраживања, и сл. Тако, у такве податке спадају и материјали који могу имати директан доказни значај као што су снимци телефонских и других разговора, снимци разговора у озвученим просторијама, итд. до којих је у складу са својим овлашћењима дошао прикривени истражитељ. Наиме, он може употребити техничка средства за снимање разговора, те ући у стан и друге просторије, уз испуњење формалног услова, да је то предвиђено наредбом судије за претходни поступак. Поставља се питање односа оваквих начина прикупљања података, са неким другим кривичнопроцесним радњама. Пре свега, када је у питању прислушкивање и снимање разговора, путем употребе одређених техничких средстава, таква могућност у нашем кривичном процесном праву постоји и мора бити обухваћена наредбом судије за претходни поступак.

Доказни значај прикривеног истражитеља је неоспоран, како следи у наведеним примерима³⁰:

Исказивање прикривеног истражитеља путем аудио-визуалних помагала, уколико је у складу с одредбом члана 239. став 5. ЗКП, сматра се законитим доказом на којем се може заснивати судска пракса. (*Врховни суд Републике Хрватске, I Кж-791/00-3 од 20. децембра 2000. године*).

Испитивање прикривеног истражиоца као заштићеног сведока у складу је са начелом јавности и усмености. (*Жупанијски суд Загреб, III К-255/99 од 10. новембра 2000. године*).

“Радње прикривеног истражиоца имају неформални карактер све до тренутка његовог саслушања у својству сведока... Његов задатак је усмеравање процесних и криминалистичких активности, па стога све оно што је дознао у разговору с пресумптивним осумњиченим не може бити доказ у кривичном поступку, нити се на таквим извештајима може заснивати судска одлука, па темељ такве пресуде може бити само његов свједочки исказ”. (*Врховни суд Републике Хрватске, I Кж-41/01-02 од 5. фебруара 2001. године*).

Исказивање прикривеног истражитеља путем аудио-визуелних помагала, уколико је у складу с одредбом члана 226. став 5. ЗКП, сматра се законитим доказом на којем се може заснивати судска пракса. (*Врховни суд Републике Хрватске, I Кж-791/00-3 од 20. децембра 2000. године*).

Кад је суд у току кривичног поступка правноснажним решењем издвојио из списка делове извештаја прикривеног истражитеља који садрже препричавање садржаја његовог разговора с осумњиченом особом у погледу

³⁰ Наведени примери преузети од: Симовић, М.: *Практични коментар закона о кривичном поступку Републике Српске*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005. стр. 398-399. Поред тога за детаљнију компаративну анализу доказног значаја прикривеног истражитеља види опширније: Keane, A., *The Modern Law of Evidence*, (Ed. 7.), Oxford University Press, 2008, pp. 55 - 76.

кривичног дела из члана 173. став 2., онда се ти делови не могу разгледати нити се њима може служити у кривичном поступку. (*Врховни суд Републике Хрватске, I Кж-595/02 од 23. јануара 2003 године*).

Из преписа аудио траке коју је прикривени истражилац тајно снимио приликом разговора с осумњиченим, на основу налога истражног судије (члан 180 ЗКП), треба издвојити оне делове који се односе на изјаве осумњиченог дате прикривеном истражиоцу, а кад су те изјаве у тој мери испреплетене с изјавама других судионика разговора да их није могуће с успехом разлучити, тада треба издвојити читав садржај преписа. (*Врховни суд Републике Хрватске, I Кж-222/01 од 11. априла 2001. године*).

Сасвим је сигурно да се неке пресуде за организовани криминалитет у Републици Српској и БиХ управо заснивају на доказима прикупљеним применом посебних истражних радњи. Међутим, судска пракса по овом питању, је још непотпуна, односно не постоје прецизни подаци о броју судских пресуда заснованих на доказима прикупљеним путем посебних истражних радњи. Томе, требамо додати и чињеницу да се судске одлуке не заснивају искључиво на доказима прикупљеним посебним истражним радњама, већ и на другим доказима. Ипак, могу се навести конкретни примери из судске праксе БиХ, где су судске одлуке, односно пресуде засноване делом и на доказима прикупљеним посебним истражним радњама, као нпр.: Првостепена пресуда Суда Босне и Херцеговине, број Х-К/07-321-1, од 19.9.2007. године, заснована је на примени посебних истражних радњи тајног праћења и техничког снимања лица и *прикривеног истражитеља* које су се реализовале на основу наредбе Суда БиХ број КПП - 45/07, од 17.4.2007. године, а којима су утврђене релевантне чињенице неопходне за доношење осуђујуће пресуде; Првостепена пресуда Суда Босне и Херцеговине, број Х-К-07/329-2, од 30.10.2007. године, у којој се као докази, између осталог наводи и Извештај о провођењу посебних истражних радњи сачињен од стране Министарства унутрашњих послова Републике Српске, од 31.1.2007. године, Транскрипти снимљених разговора као доказ, 9 X CD снимљеног материјала достављених Тужилаштву БиХ од стране МУП-а РС, итд.

ПРИКРИВЕНИ ИСТРАЖИТЕЉ КАО СВЕДОК У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Саслушање прикривеног истражитеља као сведока је факултативног карактера, односно оно представља само одређену процесну могућност. У кривичном поступку прикривени истражитељ може да се појави у процесној улози сведока, мада то законодавац није стриктно, сасвим је јасно да се предмет сведочења прикривеног истражитеља, односи на податке које је прикупио

током свог ангажмана у својству прикривеног истражитеља, а пре формално покренутог кривичног поступка.³¹ По логици ствари, део његовог исказа ће се у многим ситуацијама односити на његова индиректна сазнања до којих је дошао током контакта са припадницима организоване криминалне групе, што значи да ће он тада спадати у категорију деривативних сведока (сведоци “по чувењу”). Доказни кредибилитет таквих његових исказа (када наступа као деривативни сведок) се цени према општим правилима у складу са начелом слободне оцене доказа и на темељу слободног судијског уверења, али је начелно, увек мањи степен доказног кредибилитета исказа који се односе на посредна сазнања, у односу на оне који у себи садрже непосредна сазнања сведока, па се ово правило мора применити и када је у питању саслушање прикривеног истражитеља као сведока. Поред тога, део исказа прикривеног истражитеља у својству сведока у кривичном поступку, се може односити и на објашњавање начина на који је дошао до одређених других доказа, пре свега материјалних (на пример, како је дошао до одређених предмета средстава извршења кривичног дела, оригиналних докумената или њихових фотокопија и сл.), односно којим је методама и на који начин обављао тајно снимање телефонских и других разговора, те како је ушао у туђи стан и друге просторије. Овакви искази прикривеног истражитеља нису неопходни сами по себи, а чак објашњавање неких “техничких” детаља који се односе на начин прикупљања одређених информација (посебно у вези монтирања прислушних уређаја), није пожељно, односно ти се подаци у многим ситуацијама морају чувати као службена тајна, да би се тако обезбедила њихова ефикасност и у неким будућим случајевима. Таква ће објашњења ипак бити потребна, уколико се појави разумна сумња да је прикривени иследник на пример, “исфабриковао” доказе, односно на други начин злоупотребио своја овлашћења, што све наравно, зависи од процене суда који води поступак³².

Поред наведеног у литератури у вези са сведочењем прикривеног

---

³¹ Могућност саслушања прикривеног истражитеља у својству сведока регулисана је на одговарајући начин и на међународном плану, где постоје и неке препоруке које решавају ово питање и које државе треба да следе. Оне, додуше, нису правно обавезне (јер, реч је о препорукама), али су важне зато што долазе од релевантних међународних фактора и изражавају одговарајући цивилизацијски стандард. Реч је о Препоруци Но. Р (97) 13 коју је донио Комитет министара Савета Европе која у додатку који се односи на застрашивање жртава и права одбране, под бројем III, говори о специфичним правима и поступку који треба усвојити ради успешне борбе против застрашивања сведока код организованог криминалитета. Међутим, Препорука изричито наглашава да сва ова посебна правила морају увек да обезбиједје два услова: а) да изражавају неопходан баланс (равнотежу) између превенције криминалитета и права окривљеног на фер суђење и б) да осигурају одбрани да има адекватну могућност да приговори (оспори) доказе који су дати од сведока. У: Симовић, М.: *Практични коментар закона о кривичном поступку Републике Српске*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005.

истражитеља постоје одређена супротна гледишта, која се огледају у следећим дилемама: *прво*, да ли прикривеном истражитељу треба омогућити инструмент заштите идентитета, с обзиром да се ради о полицијском службенику, који је поред осталог, дужан изложити се опасности, а управо излагање опасности је основни критеријум код додела статуса заштићеног сведока; *друго*, да ли статус заштићеног сведока прикривени истражитељ треба да стекне аутоматски, односно да сама чињеница да се ради о прикривеном истражитељу имплицира својство заштићеног сведока, и *треће*, ако је прихваћена могућност добијања статуса сведока сарадника, да ли то укључује и скривање лика и гласа прикривеног истражитеља (потпуна анонимност)³³. Наравно схватања по овим питањима су опречна, при чему смо мишљења да је прикривеном истражитељу потребно омогућити статус заштићеног сведока, а ако то захтевају околности, доделити му степен потпуне анонимности.

Када је у питању начин саслушања прикривеног истражитеља као сведока, законодавац се није упуштао у његово детаљније регулисање, па се у том погледу, примењују општа правила саслушања сведока (чл.145-154 ЗКП РС). Тако прикривени истражитељ може бити саслушан и јавно, али технички изведено тако да се не открије идентитет сведока. Даље прикривени истражитељ има сва права и дужности као и сваки други сведок. Ипак, од других сведока прикривени истражитељ се разликује и по томе што он не може бити саслушан као сведок по чувењу о ономе што је сазнао од грађана, ако се ради о изјавама које је сазнао од осумњичених и пресумптивних сведока³⁴. Поред тога, сведок се саслушава појединачно, одговоре је дужан давати усмено, има право да не одговори на поједина питања, итд., а све у складу са општим правилима саслушања сведока. Прикривени истражитељ, како сведок, може се испитивати директним, унакрсним или допунским испитивањем. Директно испитивање (*direct examination*) је испитивање сведока од странке, односно браниоца који је предложио и позвао сведока као свој доказ. Овде је сведок у центру пажње, исказ који даје је слободан, представља хронолошки и логичан ток догађаја. Сведок даје исказ у континуитету који се прекида питањем само ако сведок описује небитне детаље или се удаљи од теме. Унакрсно испитивање (*cross examination*) је испитивање сведока од супротне

³² Шкулић, М.: Прикривени истражитељ – законско решење и нека спорна питања, *Безбедност*, 3/05. стр. 386.

³³ Наиме, данашња законодавства познају две форме анонимности заштићеног сведока: уобичајни вид анонимности који се састоји у скривању идентитета, и потпуна анонимност сведока која поре скривања идентитета, укључује и скривање његовог лика и гласа. У.: Халиловић, Х.: Прикривени истражитељ – правно криминалистички приступ, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2005. стр. 65

³⁴ Сведровић, М.: Положај брањеница у кривичним поступцима за казнена дела у свези са организованим криминалитетом, *ХЛКП*, вол. 5. број 2/1998, Загреб, стр. 886.

странке, односно браниоца, то јест оне странке која га није предложила као свој доказ. Овде је испитивач у центру пажње. Крајњи циљ овог испитивања је елиминисање или ублажавање чињеничног и правног значаја директног испитивања. Кроз унакрсно испитивање проверава се веродостојност и сигурност, поузданост исказа сведока. Траже се грешке, нетачности, мотивисаност, итд. Суштина технике унакрсног испитивања је препривавање исказа сведока од стране тужиоца, односно браниоца које сведок потврђује или негира зависно од постављеног циља испитивача. Додатно, поновно испитивање сведока је, тзв. друго директно испитивање сведока (*redirect examination*) које се предузима након што је сведок унакрсно испитан од супротне стране. То је процес по којем странка која позива сведока може тражити да објасни или разјасни одређене тачке које су појавиле у унакрсном испитивању, а делују неповољно за њихов предмет. Поновно испитивање је, стога, могуће само тамо где је обављено унакрсно испитивање, и ограничено је на питања постављена у унакрсном испитивању.

* * * * *

Прикривени истражитељ представља ефикасан начин разоткривања криминалне организације, укључујући и прикупљања доказа (као и могућност сведочења) који се могу користити у конкретним кривичним случајевима. Процесни аспекти коришћења прикривеног истражитеља су неспорни, што свакако представља битан квалитет у супротстављању организованом криминалитету. Ипак, питање практичног коришћења прикривеног истражитеља повезано је са знатним тешкоћама и проблемима, те отвара многобројне дилеме, па и дилеме појединих законских решења коришћења овог процесног института. Тако, наша практична искуства су недовољна, а теоријска разматрања усмерена углавном на разматрање доступне иностране литературе. Проблем представља и техничка опремљеност агенција за спровођење закона, као и географска условљеност примене ове специјалне истражне технике. Исто тако, поједина питања и проблеми ће тек бити актуелизовани, како се ова радња буде примењивала у пракси (нпр. статус полицијског службеника након обављеног прикривеног истраживања, његово поновно враћање редовним задацима, итд.). Због тога је нужно изналажење најподеснијих начина коришћења прикривеног истражитеља, односно прилагођавања постојећих криминалистичких стандарда нашим условима. Исто тако нужно је подзаконско регулисање ових питања, а посебно питања која се тичу коришћења финансијских средстава. У овом процесу посебан значај имаће агенције за спровођење закона, чија ће практична искуства бити основа конципирања таквих стандарда.

ЛИТЕРАТУРА:

- Albanese, J.: *Organized Crime in Our Times* (Ed. 4), Anderson Publishing, LexisNexis Group, 2004.
- Bennett, W., Hess, K.: *Criminal Investigation* (Ed. 2), St.Paul. MN: West Publishing Co, 1987.
- Gross, H.: *Criminal Psihology: a manual for judges, practioners, and students*, Patterson Smith, Montelair, New Jersey, 1968.
- Drug Enforcement Handbook, U.S. Department of Justice, Druge Enformcement Administration, July, 1994.
- Lee, G.: *Global Drug Enforcement, Practical Investigative Techniques*, CRC Press, 2003.
- Lyman, M.: *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, 2006.
- Keane, A., *The Modern Law of Evidence*, (Ed. 7.), Oxford University Press, 2008.
- Palmiotto, M.: *Criminal investigation* (Ed. 3, revised) Published by University Press of America, 2004.
- Pogrebin, M., Poole, E.: *A Look at the Effects of Working Undercover*. In: *Qualitative Approaches to Criminal Justice, Perspectives from the Field* (Ed. Mark R. Pogrebin), SAGE, 2002.
- Ruiz, J., Hummer, D., *Handbook of Police Administration*, CRC Press, 2007.
- Маринковић, Д.: Тајна опсервација у спречавању и сузбијању кривичних дела, *Зборник радова „Сузбијање криминалитета – деценија после смрти професора Водинелића”*, Крагујевац, 2004.
- Милошевић, М.: *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 1998.
- Халиловић, А.: *Прикривени истражитељ – правно криминалистички приступ*, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2005.
- Симовић, М.: *Практични коментар закона о кривичном поступку Републике Српске*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005.
- Сведровић, М.: Положај брањеница у кразненим поступцима за казнена дела у свези са организованим криминалитетом, *ХЉКП*, Загреб, вол. 5. број 2/1998.
- Шкулић, М.: Прикривени иследник – законско решење и нека спорна питања, *Безбедност*, 3/05.
- Zakon o kazenskem postopku, Uradni list RS, br. 116-5043/2003 – ZKP-UPB1 od 27.11.2003, 43-1926/2004-ZKP-F od 26.4.2004, ZKP-UPB3 br. 8/2006 i ZKP – UPB4 br. 32/2007.
- The Attorney General’s Guidelines on Federal Bureau of Investigation Undercover Operations.
- Strafprozessordnung, (StPo) (eng. Criminal Procedure Code): BGB1 I., S. 1074,1319 – 20.12.2001., BGB1 I. S. 3879.

Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, бр. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 27/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09.

Закон о кривичном поступку Републике Српске, Службени гласник РС, бр. 50/03, 111/04, 115/04, 119/08.

Summary

EMPLOYMENT OF UNDERCOVER AGENT IN FIGHT AGAINST CRIME – LEGAL SOLUTIONS AND CRIMINAL INVESTIGATION STANDARDS

Employment of undercover agent is a necessary investigative procedure in fight against the crime, particularly in organized crime and other forms of criminality which cannot be investigated by regular investigative procedures. Namely, criminal activities, including misuse of illegal drugs, weapon smuggling, prostitution, gambling, etc. there are no many victims or witnesses (if there any at all) who are willing to cooperate in these aspects of investigation. Such situation demands proactive police work, which can be seen through a realization of undercover investigation. Therefore, deployment of undercover agents and informers are needed, as well as other special investigative procedures, which includes video surveillance, communication interception, secret tracking, simulating legal activities, etc. Similarly, it is international standard, and trend in comparative legislation. Legal solutions are similar in some points, while in others it is different (for example who can be undercover agent – ultimately police agent or any other person, issue regarding provoking criminal offence, identity protection, and etc., what raises many legal dilemmas about usage of this legal institute. On the other side, criminal investigation standards on employment of undercover agent in Republika Srpska and Bosnia and Herzegovina have not been established yet neither has it been clearly defined. Therefore it is necessary to use experience of law enforcement agencies which have experience and defined procedures on usage of this technique of fight against crime.

Доц. др Дарко МАРИНКОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ПРИКРИВЕНИ ИСЛЕДНИК – САГЛЕДАВАЊЕ И АНАЛИЗА АСПЕКТА ПРАКТИЧНЕ ПРИМЕНЕ

Апстракт: Ангажовање прикривених иследника представља окосницу конспиративних истражних метода, које су изузетно корисне и често неопходне за обезбеђење криминалистичко-релевантних информација. Своје институционализовање и законско утемељење почело је добијати са експанзијом организованог криминала и консенсуалних деликата. Ако оставимо по страни разне законске контраверзе и недоумице у вези са нормирањем института прикривеног иследника, са криминалистичког аспекта се може закључити да његова практична примена захтева детаљно и веома озбиљно планирање и припрему. Особа у улози тајног агента суочена је са одређеним практичним проблемима који се не могу срести у било којој другој врсти криминалистичке активности, с једне стране, односно поштовањем законских стандарда заштите слободе и права грађана (најчешће самих преступника), с друге стране.

У разматрању практичних аспеката примене института прикривеног иследника, приметна је велика празнина у криминалистичкој литератури у овој области, како код нас, тако и у европским земљама уопште. Радови и монографије који долазе из САД-а углавном су резултат вишегодишњег практичног искуства њихових аутора у реализацији тајних операција, што им даје посебан значај и вредност. Такви текстови, као и искуства наших полицијских службеника ангажованих на тајним истрагама последњих година, указују да је овај истражни метод веома комплексан и захтеван, те да у српској кривичнопроцесној пракси, односно криминалистичком раду, тек треба да попуни мозаик чије су контуре дате одредбама ЗКП-а.

Кључне речи: прикривени иследник, тајни агент, криминалистички аспекти тајних операција, личност прикривеног иследника, мета истраге, “легенда” тајног агента, тактичке препоруке поступања прикривеног иследника

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

И поред прилично дуге историје примене, која је највећим делом била ван правне регулативе, метод инфилтрације у криминалну средину успео је да се задржи у самом врху по значају за прикупљање информација од значаја за сузбијање криминала. Криминалистичке активности, још од времена њихове институционализације, карактерисала је тенденција реализације на

конспиративан начин, која је, половином XX века почела да слаби, са јачањем начела заштите слобода и права грађана, у односу на ефикасност истражних метода и кривичне процедуре уопште. Ипак, током његове последње четвртине десиле су се озбиљне квалитативне промене појавних облика криминала, које су захтевале примену таквих истражних техника које до тада нису, или је то чињено врло ретко, примењиване у доказне сврхе. Пре свега, реч је о ангажовању тајних агената и њиховом убацивању у криминални миље, врбовању самих преступника за сарадњу, као и реализацији симулованих - псеудо деликата у контролисаном амбијенту, с циљем доказивања кривице потенцијалних преступника.

Инфилтрација у криминалну средину представља сложену криминалистичку делатност, којом полиција и други надлежни органи настоје остварити позицију у “криминалним редовима” која ће им омогућити откривање извршених или планираних кривичних дела, као и долажење до доказа о кривици осумњичених лица. Њена основна одлика јесте конспиративност и легендираност, што за последицу има да “мете истраге” (појединци или криминалне групе) нису свесни стварног идентитета и улоге државних службеника или других лица са којима ступају у различите односе, планирајући и предузимајући у њиховом присуству, или заједно са њима, и саме незаконите радње. Два су основна начина инфилтрације, зависно од субјекта који непосредно реализује инкорпорирање, при чему она у оба случаја у потпуности мора бити под контролом и у организацији полиције и/или правосудних органа.¹ Први се реализује ангажовањем информатора,² тј. лица која обично већ имају изграђене позиције у криминалној средини (миљеу), док се други огледа кроз делатност прикривеног иследника, односно тајног агента³

¹ Маринковић Д., Ђурђевић З.: Симуловани послови и услуге као доказна радња и облик навођења на кривично дело.- У: *Правни живот*, Београд, број 9, 2006, стр. 1026.

² О институту ангажовања информатора у супротстављању криминалитету више у нашем раду “Место и улога института информатора у откривању и доказивању кривичних дела” (*Правни живот*, Београд, 2008, број 10, стр. 157-177.)

³ Ако се приступи сагледавању нормативних и практичних аспеката легендираних полицијских службеника ангажованих у ислеђивању (откривању и доказивању) незаконитих делатности у земљама англосаксонског (пре свега САД-а) и евроконтиненталног правног уређења, може се стећи утисак да је реч о међусобно различитим институтима. Ипак, њиховом детаљнијом анализом не може се пренебрегнути чињеница да се ипак, с обзиром на њихову природу и суштину, ради о истом, јединственом субјекту у борби против криминала, чији су корени, идеја, начин и циљ примене готово идентични. Тако се у САД-у дефинише тајна операција (*undercover operation*) са тајним агентом (*undercover agent*) као њеним основним субјектом, док се у Европи законски уређује ангажовање прикривеног иследника-истражитеља, са прикривеним иследником као носиоцем делатности тајног ислеђивања. Задатке прикривеног иследника, односно тајног агента у САД-у изузетно могу обављати и поверљиви доушници (*confidential informant*), кооперативни сведоци (*cooperating witness*) или кооперативни оптужени (*cooperating defendant*) - дакле и лица која нису полицијски или други државни службеници. Слична решења се почињу прописивати и у законодавствима европских држава, па тако нпр. хрватски ЗКП предвиђа да истражни судија, на захтев државног тужиоца, може одредити мере којима се привремено ограничавају одређена уставна права грађана, између осталих и употребу прикривеног истражитеља и поузданика. Код нас то још увек није случај.

- полицијског или другог државног службеника који под легендом, представљајући се за неку другу особу, настоји обезбедити доказе и остварити друге циљеве свог прикривеног ангажмана.

С обзиром да је тек последњих година, са експанзијом организованог криминала, дошло до његовог предвиђања као посебне, специфичне доказне радње, може се погрешно закључити да ангажовање прикривеног иследника представља резултат нових поимања у сузбијању савремених криминалних форми. Ипак, не треба сметнути са ума да је реч о истражној техници која је суштински, у неформалном облику присутна много година уназад, нарочито у обавештајним службама и сузбијању политичких деликата. Иако се у литератури уочава недостатак веродостојних извора који говоре о почецима ангажовања полицијских службеника под легендом (промењеним и конкретној ситуацији прилагођеним идентитетом) у криминалне структуре, извесни подаци ипак указују да су сличне методе рада у неким земљама институционално коришћене још почетком XVIII века.⁴ При томе треба имати у виду да такви, рудиментарни облици инфилтрације, у великој мери одступају од савременог схватања концепта прикривеног иследника, који је данас у већини земаља добио статус доказне радње.

Када је реч о литератури која се односи на криминалистичке аспекте института прикривеног иследника, приметна је велика празнина и недостатак релевантних извора. Радови и монографије који долазе из САД-а, и које смо користили у писању рада, углавном су резултат вишегодишњег практичног искуства њихових аутора у реализацији тајних операција, што им даје посебан значај и вредност. Иако се односе на земљу у којој владају различити принципи функционисања правног система уопште, па тиме и процедуре доказивања кривичних дела, искуства садржана у њима важе и у реализацији института прикривеног иследника код нас, с обзиром на поменуто суштинску истоветност са тајним операцијама и тајним агентима у САД-у. Зато ћемо их у даљем делу текста и третирати у истом контексту, као суштински исте концепте и институте.

ПРИПРЕМА И ЦИЉЕВИ АНГАЖОВАЊА ПРИКРИВЕНОГ ИСЛЕДНИКА КАО ПОСЕБНЕ ДОКАЗНЕ РАДЊЕ

Тајне методе добијања информација о различитим незаконитим делатностима изузетно су корисне и практично неопходне за обезбеђење криминалистички релевантних података и развој криминалистичко-обавештајног рада. Ипак, особа ангажована у реализацији тајне операције, односно конспиративног ислеђивања кривичних дела, суочена је са одређеним

⁴ Marx G.: *Undercover – Police Surveillance in America*, University of California Press, 1988, str. 18-22.

практичним проблемима који се не могу срести у било којој другој врсти криминалистичке активности, с једне стране, односно поштовањем законских стандарда заштите слободе и права грађана (најчешће самих преступника), с друге стране. Лице у овој улози мора бити спремно да све практичне проблеме савлада уз изузетну сналажљивост, интелигенцију, енергичност и храброст, али и поштовање општих правних и демократских принципа и стандарда супротстављања криминалу.

Са криминалистичког аспекта, ангажовање прикривеног иследника захтева детаљно и озбиљно планирање и припрему. Колико ће сама припрема и израда плана реализације бити сложена и минуциозна у првом реду зависи од обима и сложености самог конкретног случаја на којем ће се прикривени иследник ангажовати. Ипак, без обзира на специфичности сваког појединачног ангажмана, све легендиране операције тајних агената се генерално могу сврстати у две групе, од чега у крајњем случају зависи и обим и сложеност самог планирања и припреме.⁵ Прву групу, односно врсту инфилтрације, уобичајено називамо “плитком“ инфилтрацијом (ен. *light, shallow cover* – плитки заклон), а састоји се у временски краћим, једнократним или виšekратним контактима агента са “метом истраге”, који обично подразумевају преговоре о условима реализације одређене криминалне радње у симулованим условима. При томе је значајано да агент током “плитке” инфилтрације не борави константно под легендом⁶ (24 часа) у криминалној средини. Тако нпр., полицијски службеник у току свог радног времена узима лажни идентитет, одлази у други део града⁷ представљајући се за дилера дроге заинтересованог за куповину хорина и контактира преко информатора криминалну групу за коју се сумња да се бави овим пословима. Након контакта агент се враћа у станицу, “напушта” лажни идентитет и одлази кући, у стварни живот. Сами сусрети агента са “метом истраге” се могу поновити више пута, у циљу стицања поверења осумњичених у новог партнера и постизања договора око купопродаје дроге, све до тренутка док се не процени да су обезбеђени валидни докази, након чега следи хапшење осумњичених. Друга врста инфилтрације означава се као “дубока“ инфилтрација (ен. *deep cover* – дубоки заклон) и састоји се у дуготрајној (дужевременој) инфилтрацији у

⁵ Ова подела је пре свега присутна у теорији и пракси примене тајних операција у САД-у, али се, с обзиром на поменуте суштинске сличности тајних операција (тајних агената) и ангажовања прикривеног иследника, са пуно права може рећи да је актуелна и када је реч о овом другом.

⁶ Под “легендом” се подразумевају измишљене (фиктивне) карактеристике личности агента са којима ће наступити на тајном задатку, попут имена и презимена, посла којим се бави (легалног и незаконитог), средине из које долази, приче о прошлости особе за коју се издаје (“заштитна прича” – ен. *cover story*) итд;

⁷ Уз претпоставку да је реч о већем месту, тако да је мала вероватноћа да се становници међусобно познају, што је у овом случају посебно важно.

криминалну средину, која подразумева константан боравак тајног агента у њој (24 часа) и комплетно изграђену легенду.

Као пример дубоке инфилтрације у криминалну средину свакако је најупечатљивији случај агента FBI-а Џозефа Пистонеа (Joseph Pistone), који је под именом Дони Браско (Donnie Brasco) 6 година (1975-1981) био инфилтриран у Бонано (Bonano) фамилију њујоршке филијале Коза ностре (Cosa Nostra). Захваљујући унапред добро припремљеној легенди и сопственим способностима, Пистоне је постао члан Бонано фамилије, пред којим често нису скриване ни најинтимније информације у вези њене криминалне активности. У жељи да га укључе у сам врх “породице” Бонано, босови су му наложили убиство једног свог “отпадника”. Под таквим околностима врх FBI-а је одлучио да обустави даљу операцију и повуче Пистонеа. Сазнавши да је Дони Браско у ствари инфилтрирани полицијски агент, у породици Бонано је настала права пометња – нису могли да верују да су дозволили једном агенту FBI-а да уђе толико дубоко у њихову организацију. Припадник фамилије који је Пистонеа увео у породицу и гарантовао за њега убрзо је нестало, а његов леш, са одсеченим рукама и умотан у пластичну кесу, пронађен је годину дана касније у водама залива. Тиме је симболизована казна мафије због тога што је дозволио да се Пистоне рукује са највишим у рангу Бонано фамилије.

Током свог легендираног ангажмана, Пистоне и FBI су сакупили мноштво доказа довољно јаким да се раскринка метод кријумчарења хероина у САД познат као Pizza Connection, реализован увозом кечапа и сира у конзервама у којима се налазио хероин, за “потребе” ланца пицерија у Бруклину и шире. Лишено је слободе више од 100 чланова Бонано фамилије и других припадника Коза ностре.⁸

При припремању и осмишљавању сценарија ангажовања прикривеног иследника на првом месту треба размотрити да ли се ова операција уопште може извести безбедно - безбедност иследника и других државних службеника ангажованих на тајном задатку је основни предуслов за реализацију саме операције. Зато при њеном планирању посебно треба размотрити све аспекте поступања тајног агента у конкретној ситуацији и потенцијалне изворе опасности који могу угрозити његов живот или здравље. Од предузимања тајне операције треба одустати уколико су резисици по безбедност агента(ата) извесни и претежу над факторима који указују на безбедност саме операције. Даљи рад на припреми реализације ангажовања прикривеног иследника би обухватао:

детаљну анализу “мете истраге” - појединац или криминална организација, врста кривичних дела која врши, да ли је наоружана, да ли је склона примени насиља и употреби ватреног оружја, са којим особама из света криминала је повезана, који је њен *modus* и *radius operandi*, да ли је раније била

⁸ Sifakis C.: *The Mafia Encyclopedia*, Second Edition, New York, 1999, str. 50, 51, 290.

предмет тајне истраге и са којим успехом, да ли је осуђивана, да ли је издржавала затворску казну и где и тел.;

дефинисање циља који треба остварити – циљ може бити директно или индиректно повезан са “метом истраге”;⁹

одабир особе (службеника) за узимање улоге тајног агента, односно прикривеног иследника, на шта се даље надовезује њена припрема за конкретни задатак;¹⁰

осмишљавање “легенде” под којом ће прикривени иследник ступити у контакт са “метом истраге” и боравити у криминалној средини;

дефинисање начина “убацавања” агента у криминалну средину, при чему треба имати виду да су својства “мете истраге” пресудан фактор у дефинисању врсте прилаза (приступа) који ће се користити;

анализа потенцијалних ризика и опасности са којима се агент може срести током свог ангажмана, уз давање препорука како их превазићи;

дефинисање свих модалитета комуникације прикривеног иследника са јединицом за заштиту и својим претпостављеним, при чему треба узети у обзир да таква комуникација мора бити строго конспиративна и безбедна;

оквирно одређивање времена трајања тајне операције.

Између “мете истраге”, особе у улози тајног агента и “легенде” под којом тајни агент треба да наступа у тајној операцији мора постојати блиска повезаност и међузависност, у смислу да су особине “мете истраге” константа која пресудно утиче на одабир личности која ће се ангажовати као прикривени иследник и осмишљавање “легенде” под којом ће агент наступати (варијабле). Са друге стране, међузависност постоји и између саме личности потенцијалног тајног агента и “легенде” под којом ће наступати у конкретној операцији, о чему ћемо више говорити у другом делу рада.

Када је реч о циљевима који се могу поставити пред прикривеног иследника током његовог ангажмана, посебно се издвајају:

добијање информација о криминалним активностима уопште;

долажење до доказа потребних за кривично гоњење одређеног лица – “мете истраге”;

⁹ У првом случају се тајна операција, односно ангажовање прикривеног иследника, обично предузима како би се доказала криминална активност “мете истраге”, док у другом циљ операције није лишење слободе и процесуирање саме “мете истраге”, већ се преко ње настоје сагледати криминалне везе, структура и организација илегалног тржишта, односно открити друге особе из криминалног миљеа, вође криминалних група које су у сенци, те доказати њихова умешаност у криминалне радње. У првом случају би се у већини случајева могла реализовати “плитка” инфилтрација у криминалну средину, док би у другом дошла у обзир “дубока” инфилтрација, што наравно није правило.

¹⁰ Избор особе која ће се инфилтрирати у криминалну средину у првом реду зависи од карактеристика “мете истраге” и циља који треба постићи тајном операцијом, односно ангажовањем прикривеног иследника.

сознање да ли се кривично дело планира, или је већ извршено;
идентификовање особа које учествују у конкретној криминалној активности;
доказивање веза и односа између чланова криминалног удружења;
идентификовање лица из криминалне средине који су спремни на сарадњу, било као информатори (доушници) или потенцијални сведоци;
проверавање поузданости (тачности) обавештења која саопштава информатор;
проналажење кријумчарене или друге инкриминисане робе или предмета;
одређивање најповољнијег момента за хапшење одеђених лица или реализацију претресања, итд.

Постизање неопходне дискретности тајне операције често представља велики проблем у раду на тајним задацима, подразумевајући значајна финансијска средства у циљу конструисања таквог амбијента који ће потврђивати легендирани задатак агента и његов целокупан ангажман (скупа одела, трошкови живота на високој нози, аутомобил, стан, угоститељски објекат и тсл. - зависно од конкретне ситуације). Мали број полицијских организација и других агенција надлежних за спровођење закона, чак и у тако развијеној земљи као што су САД, има фондове и ресурсе довољне за изнајмљивање ексклузивних кућа и пословних простора, или започињање одређених послова са искључивим циљем постизања нужног покрића за агенте који раде на случају. Истрага FBI-а о корупцији у америчком Конгресу с краја 70-тих и почетка 80-тих година прошлог века (шифровани назив ABSCAM) била је јединствена по обиму, ширини и трошковима “радне позадине”, употребљене за конструисање веродостојности саме операције.

Операција ABSCAM је отпочела јула месеца 1978 године у организацији FBI-а, чији су агенти, издајући се за представнике богатог шеика са Блиског истока, измишљеног идентитета, имали задатак да прикупе доказе у вези са продајом крадених уметничких дела. Да би целокупна прича изгледала што уверљивије, основана је фиктивна компанија на Лонг Ајленду под називом “Abdul Enterprises, Ltd.” (отуда и назив целе операције - AB(dul)SCAM(превара), за коју је пласирана прича да је основана од стране шеика који жели да уложи новац у вредна уметничка дела. Агенти укључени у операцију успели су пронаћи доушника (информатора) који их је повезао са крадљивцима уметничких дела вољним да им продају украдене вредности. Акција је уродила плодом - за неколико месеци Abdul Enterprises је откупио две слике у укупној вредности од милион долара. Током даљег рада упознати су и криминалци који су радили са лажним акцијама и обвезницама, тако да је спречена продаја близу 600 милиона долара лажних вредносних папира.

Истрага је затим водила у Њу Џерси и Вашингтон. Контакти тајних агената са криминалцима указивали су на високе политичаре који су били спремни да приме мито како би Abdul Enterprises-у дали дозволу за организовање коцкарских услуга у Кемдену и Атлантик Ситију. Агенти су показали интерес да се шеику обезбеди и азил у САД-у, након чега су их корумпирани политичари повезали са члановим америчког Конгреса, вољним да удовоље таквом њиховом захтеву, по цени од 50.000 долара унапред, и 50.000 по обављеном послу.

Више од тридесет лица је било “мета” прикривене истраге ABSCAM, од којих су сенатор Вилиамс (Williams) и шест чланова Конгреса лишени слободе и осуђени за корупцију и заверу у одвојеним судским поступцима током 1981 године. Осуђено је и пет других владиних службеника, укључујући и градоначелника Кемдена.

ABSCAM представља истрагу јединствену по обиму, ширини и трошковима радне позадине употребљене за прибављање веродостојности тајне операције. У њу је било укључено више од 100 агената FBI-а, а само оснивање Abdul Enterprises-а коштало је близу милион долара. Јахта “Пират” специјално је прилагођена за забаве и дружења, али и тајна снимања корумпираних политичара и конгресмена, док је луксузна вила у Вашингтону закупљена за боравиште лажних арапских бизнисмена и шеика. Као и бројне друге комплексне и осетљиве тајне операције (истраге), и ABSCAM је произвео извесне контраверзе. У правосуђу је посебно актуелизовано питање да ли је прикривени рад у овом случају представљао “entrapment” (провокацију). Међутим, Врховни суд је потврдио све пресуде. На крају, овај случај је у многоме реafirмисао значај прикривених истрага и резултирао доношећем чвршћих смерница и мера обезбеђења од незаконитог поступања у оквиру FBI-а. И четврт века касније, лекција извучена из случаја ABSCAM је остала иста – нико није и не сме бити изнад закона. У циљу да се одржи ред и правда, злоупотреба јавног поверења не сме бити толерисана ни у ком случају. Управо то је разлог да FBI данас, макар и декларативно, случајеве корупције јавних званичника сматра приоритетима у свом раду.¹¹

КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛИЧНОСТИ ПРИКРИВЕНОГ ИСЛЕДНИКА

Већина аутора истиче да је тајни задатак великим делом улога у којој треба прилично глумити и импровизовати, што је великим делом условљено агентовом маштом, сналажљивошћу и способношћу за импровизацију. Недостатак самопоуздања на страни прикривеног иследника током тајне операције може резултирати тиме што ће преступници открити његову улогу.

¹¹ Интернет: <http://en.wikipedia.org/wiki/Abscam>; <http://foia.fbi.gov/foiaindex/abscam.htm>

Од њега се очекује да анализира све што види и чује, те на најбољи начин искористи своју моћ расуђивања и резоновања, како не би довео у питање легендираност деловања и сопствену безбедност. Успешан тајни агент треба да је смирен, стрпљив и издржљив, с обзиром да ће у легендираној улози често морати да ради и функционише у опасним условима, уз скривање и потискивање својих истинских емоција – он мора бити способан да препозна и контролише страх, љутњу, гнушање или изненађеност. Треба да буде спреман да искористи изненадне промене услова и ситуација у свом окружењу, да размишља брзо и рационално у изненадним, често опасним животним приликама, као и да им се, ако је то потребно, прилагоди. Ова способност прилагођавања је често кључ опстанка прикривеног иследника на криминалној сцени. Стрпљење је такође посебан квалитет потребан на страни особе која узима улогу тајног агента – то значи да се мора смирено чекати да “мета истраге” сама доноси одређене криминалне одлуке, не показујући нестрпљење ни у најмањој мери. Иследник треба бити посебно опрезан при покушајима да испровоцира (наведе) осумњиченог да уради “посао” брже него што је то за њега уобичајено. Одлучни и неопрезни покушаји убрзавања одређених радњи и показивање нестрпљивости могу узроковати сумњу код осумњиченог и довести до откривања улоге тајног агента.

С обзиром да је прикривени посао често екстремно опасан, то агенти морају бити напросечно храбри – храброст је способност и спремност да се дочекују разни видови опасности и разне тешкоће снагом сопствене воље, уз елиминисање страха који би узроковао панику или бекство од опасности. Чврстина чува особу од “пуцања” при сусрету са опасношћу и тешко савладивим препрекама.

Објективно и правилно посматрање одређеног догађаја, појаве или процеса током тајног задатка од посебне је важности. Уједно, то је и способност да се у будућем писаном извештају тачно интерпретира и опише учесник неког догађаја, место и време његове реализације, а касније, према потреби, и кроз сведочење на суду. Способност да се да тачан опис извесне особе, места или радње, пре свега представља одраз добре меморије прикривеног иследника, која подразумева и прецизно позивање на релевантне догађаје у правилним временским интервалима. Ако иследник сумња у своју меморију или моћ запажања, онда пре почетка тајног задатка треба да започне са развијањем ових способности. Упркос коришћењу прислушних средстава (микрофона) и разних других техничких уређаја који треба да региструју већину чињеница током операције, тајни иследник мора располагати солидним менталним капацитетима у погледу памћења ликова, имена, догађаја и бројних других детаља који могу имати велики доказни значај, а некада и спасити живот агенту. Одећа коју осумњичени носи, регистарске ознаке његовог

аутомобила, име особе коју је звао са мобилног телефона и тсл., представљају детаље на које треба обратити пажњу.

Агенти ангажовани у тајним операцијама морају бити интелигентни, способни да брзо мисле и правилно процењују, нарочито у стресним ситуацијама. Успешни тајни агенти у практичном раду показују обиље самопоуздања, које се стиче темељним знањем о случају на коме су ангажовани и сигурношћу у себе и своје способности. Самоуверен и сигуран наступ агента често може бити пресудан у стицању поверења осумњиченог, односно “мете истраге”.¹² “Црв сумње” у глави преступника може довести у опасност и угрозити не само конкретну операцију, већ и живот тајног агента и информатора који га представља као особу од поверења. У том контексту, треба истаћи да знатно већи број полицијских службеника страда док су на тајним задацима, у односу на оне који су убијени или рањени при обављању других послова. У случају да особа изабрана за тајни задатак током припремног периода изрази нелагодност или страх од саме операције и легендираног ангажмана, без обзира што добровољно пристаје на ту улогу, руководиоца не би смео дозволити да буде укључена у операцију.

Прикривени иследници морају поседовати способност добре процене, те предвидети потенцијални проблем или конфликтну ситуацију и пре него што се она и испољи. Тако нпр. у илегалној трговини дрогом дилери често инсистирају да потенцијални купац пре испоруке робе да новац.¹³ Реч је о обичном тесту који треба да им укаже да купац у ствари не познаје правила функционисања нарко-тржишта. Зато агенти морају бити способни да препознају такве ситуације и процене намере криминалаца. Дати новац уз обећање да ће дрога касније бити испоручена, у највећем броју случајева представља неопрезан и непрофесионалан потез који се правим, искусним трговцима дроге тешко може десити.

Прикривени иследник мора бити вешт у комуницирању и споразумевању са информаторима или осумњиченима током свог ангажмана – слаба или недовољно јасна комуникација могу довести до озбиљних проблема. Сленг термини су често јединствени и специфични за поједина географска подручја или криминалне милее (попут нарко-тржишта) и тешко их је научити, а сама комуникација без њихове примене није могућа или је знатно отежана. Зато агент мора бити упознат са сленгом и локалним изразима, при чему ипак не би требао да их користи по сваку цену, ако није сигуран у њихово право значење.

Када је реч о физичком изгледу тајног агента, треба рећи да он није од

---

¹² Lee G.: *Global Drug Enforcement - Practical Investigative Techniques*, CRC Press, Boca Raton, 2004, str. 119.

¹³ Ibid., стр. 121.

неке посебне важности, осим ако не одаје његов стварни идентитет или не одговара осмишљеној причи о пореклу (легенди). Другим речима, треба обратити пажњу на врсту улоге која треба да се додели иследнику. Тако нпр., ако узима улогу физичког радника, агент би требао да има стереотипан изглед ових лица, што ће се показати кроз јаке мишиће, нажуљане руке, преплануло лице (пољски радник) и, ако је могуће, груб изглед.

ИЗБОР ПРИКРИВЕНОГ ИСЛЕДНИКА И ОДАБИР НАЧИНА “УБАЦИВАЊА” У КРИМИНАЛНУ СРЕДИНУ

Један од основних принципа менаџмента у области људских ресурса јесте избор најквалификованије особе која стоји на располагању за конкретан посао или задатак. Имајући у виду захтеве саме тајне операције у конкретном случају и улогу коју агент треба и може да преузме у оквиру ње, правило је да потенцијални кандидат треба да се што више уклапа у целу “причу”. Практично, било који агент или полицајац може радити на тајном задатку, ако је погодан за конкретан случај и може му се обезбедити потребна легенда (параван). Наравно, то истовремено не значи да сваки полицајац може радити на сваком случају. Претпостављени старешина, надлежан за спровођење тајних акција, мора знати потенцијале и могућности својих службеника, те имати прецизна сазнања о осумњиченом и локацији на којој се случај одвија или ће бити реализован. Када је то могуће, истражитељи са искуством би требали бити на првом месту при избору кандидата за конкретни задатак, али само под условом да поседују потребне вештине и знања за улогу у којој је реч.

“Један случај је захтевао услуге искусног тајног агента за посао у граду у Невади, типичној западњачкој заједници са “каубојским” менталитетом. Из Њујорка је послат искусан и веома успешан тајни агент. Након његовог првог сусрета са осумњиченима у каубојкама (чизмама – нап. аутора), тајни агент је известио о веома малом напретку, уз питање: “Ко су ови људи, одакле долазе и шта раде?” Он је цео свој живот провео у Њујорку и биоскоп је био најближе што је икад видео о каубојима. Након његовог другог састанка са осумњиченима, који су покушавали да продају украдене драгоцености, тајни агент је известио да помака нема и да они њему очигледно неће да продају робу. Састанак са информатором је открио да су осумњичени, који су на први поглед изгледали као груби, тешко савладиви лопови, у ствари били заплашени “градским момком”, за кога су мислили да је повезан са мафијом. Тајни агент из Њујорка је замењен мање упадљивим агентом, који је имао мало искуства у раду на тајним задацима, али је провео доста времена на ранчу са коњима и каубојима. Његови састанци са осумњиченима су прошли веома добро, пристали су да му продају украдене драгоцености, након чега су завршили у

затвору. Агенти почетници би искуство за тајне операције требали стицати поступно, кроз више споредних, мањих улога у одређеном броју ангажмана.”¹⁴

Одабрани прикривени иследник, заједно са својим старешином и службеницима који ће му бити подршка, треба да анализира предстојећи задатак и припреми се на следећи начин: 1) одабере лажни идентитет; 2) дефинише причу о пореклу; 3) прикупи податке о осумњиченом и његовим сарадницима; 4) размотри расположиве криминалистичко-обавештајне податке везано за конкретну истрагу и 5) испланира метод помоћу којег ће се упознати (срести) са осумњиченим. При томе треба имати у виду да су својства “мете истраге” пресудан фактор у дефинисању врсте прилаза (приступа) који ће се користити. Тако нпр, ако је мета једна особа, агент ће у том случају обично морати директно “ићи” на осумњиченог. То се може реализовати помоћу информатора који ће их упознати, или на неки други начин, нпр. тако што ће се често посећивати места у којим борави “мета истраге”, уз вребање повољног момента за упознавање са њим и његовим сарадницима. Сличне методе приступа се могу користити и ако је “мета истраге” група лица (криминална организација). Без обзира који се прилаз користи, прихватање агента као неког коме се може веровати, у првом реду зависи од његових глумачких вештина.

Као један од првих корака предузетих у оквиру припрема за тајну истрагу, агент треба да се, колико је то могуће, упозна са карактером осумњиченог, његовом прошлoшћу и садашњим животним приликама. У том циљу, пре почетка ангажмана, иследник треба да проучи следеће информације везане за осумњиченог: 1) пуно име, лажна имена и надимке које користи; 2) адресе – претходну и садашњу, на послу и кући; 3) опис – основни лични опис и све необичне особине и навике, фотографију осумњиченог; 4) породицу и родбину осумњиченог; 5) сараднике; 6) карактер (темперамент) – шта воли, не воли, предрасуде; 7) пороке – дрога, алкохол, коцка; 8) хоби; 9) занимање; и, што је посебно важно, 10) склоност ка насиљу. Треба нагласити да није увек могуће сакупити комплетне информације о осумњиченом – једноставно неке од њих нису доступне пре започињања тајног ангажмана. Ипак, што више информација везаних за мету истраге иследник и његова екипа за подршку сакупе, то ће сам иследник бити боље спреман за извршење будућег задатка.

Најубичајенији, а уједно и најпоузданији метод успостављања првог контакта прикривеног иследника са “метом истраге” јесте када се упознавање врши преко информатора. Прилаз који се користи при првом сусрету често представља најкритичнију тачку тајне истраге. Ипак, сам контакт некада може бити и лакши део посла, док је тежи одређивање места за будући састанак и постизање договора око извршења кривичног дела (нпр. псеудо куповина дроге). Хотелске собе, ресторани и паркиралишта су у толикој мери коришћени

¹⁴ Нав. према Motto C. J., June D.: *Undercover*, Boca Raton, 2000, str. 87.

и злоупотребљавани у полицијској пракси да их више није безбедно чак ни предложити. Осим тога, већина осумњичених се плаши уласка у приватне куће (станове), из страха да у њима могу бити скривени полицајци или постављени прислушни уређаји. Ако је први контакт и међусобно упознавање агента и осумњиченог остварено лако и природно, то може довести до тога да се неутралишу све сумње које могу постојати на страни овог другог. Метод “случајног сусрета” агента и осумњиченог може да се одигра изненада или, пак, након планске разраде. Ипак, било како да дође до њега, он би требао изгледати што природније. Таква врста сусрета, без обзира на све мере предострожности, може да изазове благу сумњу код осумњиченог. После првог контакта, иследник се сусреће са проблемом избегавања сумњичавости на страни мете истраге. Некада је потребно да се агент прикаже као искрен пријатељ и партнер осумњиченог, па ће у том циљу морати и да учествује, заједно са њим, у некој од његових активности, при чему проблем може настати око саучествовања у извршењу кривичних дела.

ОСМИШЉАВАЊЕ АДЕКВАТНЕ “ЛЕГЕНДЕ” ПРИКРИВЕНОМ ИСЛЕДНИКУ

Преступници разних профила су свесни употребе легендираних полицијских службеника и информатора у тајним операцијама, због чега су изузетно опрезни у контактима са новим, непровереним партнерима. Њихова сумња се може елиминисати или умањити састављањем добре легенде, односно заштитне (фиктивне) приче о идентитету и својствима ангажованог тајног агента. Прича о агентовом пореклу и личности је у суштини фингирани биографски извештај. У многим случајевима осумњичени ће покушати да провери делове приче коју му агент на тајном задатку пласира. Прича о пореклу може садржати и само две-три прости чињенице, или бити детаљна и разрађена, када се наслућује блиска и дужа сарадња иследника са осумњиченим.

Када се ствара измишљени лик који треба да преузме тајни агент, исти треба креирати тако да што више сличи његовим (агентовим) старним карактеристикама. У том случају он ће морати много мање да глуми и да се претвара, односно биће убедљивији у наступу. Ако је агент по природи миран, онда не би требало да узима улогу неког нервозног, раздражљивог типа. Много је дилера дроге, лопова или убица који су такође мирни и сталожени по природи. Ако је агент у стварном животу друштвен, то такође може добро послужити за добијање поверења осумњичених.

Прилично је тешко креирати измишљени идентитет прикривеном иследнику. У остварењу тог задатка мора се “оживети” друга особа, створити

илузија о њеном постојању и животном функционисању. Логично је да се у конструисању легенде почиње са новим именом. У операцијама дубоке инфилтрације постоје очигледни разлози за промену имена тајног агента. Најбаналнији би могао бити тај што осумњичени, након упознавања са иследником и његовим правим именом, које није промењено, не би морао да се посебно распитује о његовом истинском идентитету и занимању, већ би било довољно да једноставно узме телефонски именик и пронађе га у њему. Да не помињемо како софистициранији криминалци знају да унајме и приватног детектива, који ће настојати да претресе личност новог “крими-партнера” и пронађе његове везе са полицијом или правосудним органима. Дилери дроге често, у циљу провере особе коју су упознали, позивају телефоном локалне полицијске службе и агенције и траже службеника под тим именом, или настоје да му препознају глас.¹⁵ Ако би се то десило, највероватније би цену издаје платио информант (доушник) који је иследника упознао са преступницима, представљајући га као свог пријатеља и “особу од поверења”. Зато би, у најмању руку, ако не и име, требало променити презиме иследника. То је од посебне важности ако он делује у малом граду или средини, али исто тако презиме треба променити и ако агент ради у великом граду, чак и ако је удаљен хиљадама километара од своје куће.

“Информатор треба да представи тајног агента Милера дилеру кокаина Џонсу из Даласа, при чему се може испоставити да је реч о истом оном Џонсу кога је Милер пре шест година, док је био позорник у Канзас Ситију, ухапсио због пијанства на јавном месту и нарушавања реда. Уколико није било ничег посебног у вези са тим лишењем слободе, мало је вероватно да ће се Милер уопште и сетити тог догађаја или самог Џонса, док је на овог другог такво искуство засигурно оставило упечатљивији утисак. Хипотетички, можда се у Џонса док је био у затвору “заљубио” највећи, најзлосторнији затвореник у целом државном затвору. Након што га је “искористио”, схватио је да и није реч о некој “љубави” и уступио је Џонса својим пријатељима. Џонс је прошао кроз пакао, а за све криви Милера који га је сместио у затвор. Иако је био пијан када га је Милер ухапсио и не сећа се јасно његовог лика, задњих шест година он тај лик не подноси без обзира како он изгледао. Након свега, информатор упознаје Милера са Џонсом. Иако је овај први прилично другачији у односу на пре шест година, Џонсу је у вези са њим ипак нешто познато. На крају крајева, Џонс је свестан да га је негде раније упознао. Са тог становишта и Милер може рећи – “Да, и ти си мени такође познат, питам се одакле?”, и ту ће се вероватно стати. Али, шта ако Милер у таквој тајној акцији користи своје право име - рецимо Ричард Милер, које је прилично памтљиво. Џонс ће сигурно запамтити такво име пре него лик, још у време када му је бранилац у стању трезвености

¹⁵ Lee G., op. cit., стр. 127.

дао копију докумената о лишењу слободе због пијанства, након што је силован у затвору. Након шест година, у његов живот се поново јавља слична фаца, која при руковању каже и познато, омражено име. Џонс ће вероватно провалити Милера и његову улогу, можда га и навући у клопку и ликвидирати из освете.”¹⁶

Када се одлучује о презимену које ће се доделити прикривеном иследнику, треба изабрати оно које ће овај брзо прихватити и усвојити, већ након првог слушања. У те сврхе може послужити девојачко презиме његове мајке, име или презиме његових рођака, при чему употребу пуног имена и презимена стварних особа из окружења, живих или мртвих, треба избегавати. Неки аутори¹⁷ препоручују да за агентову легенду треба изабрати име које звучи слично његовом правом и, ако је могуће, исте иницијале. То ће му олакшати потписивање, а у случају да га неко у тренутку препозна и позове правим именом, имаће уверљив изговор да дотични није добро чуо изговорено име.

Иако се углавном сви слажу да при креирању фиктивног идентитета тајног агента треба променити његово презиме, такав консензус није присутан и када је реч о његовом имену. О том питању постоје два супротна схватања. Прво је да, за разлику од презимена, треба задржати право име агента у његовом фиктивном идентитету, јер због притиска тајног задатка сам агент, његов партнер или информатор, једноставно могу заборавити додељено, измењено име и, несвесно, пред осумњиченим употребити право, на које су иначе навикли. Зато право име агента и не треба мењати. Многи, добро упућени и цењени професионалци, агенти DEA-е и FBI-а, се између осталог слажу са овом теоријом, због чега је треба узети у обзир.¹⁸ Други принцип је мењање имена агента, једнако као и његовог презимена. При томе се од стране агента и других учесника тражи да испуне “домаћи задатак” у погледу потпуног, аутоматског и природног прихватања новог имена, пре него се приступи практичној реализацији тајне операције. По овом схватању, постоји веома јака негативна компонента коришћења правога имена, која често може угрозити истрагу и живот агента. Шта би се десило ако иследник на тајном задатку, на улици, док је у друштву осумњиченог, наиђе на познаника из стварног живота који га позове правим именом, које агент користи и на тајном задатку?

“Једног преподнева пре неколико година, у току тајне операције, стајао сам на углу 23 Улице и Бродвеја у Оклахома Ситију, заједно са добро познатим дилером хероина, код кога сам радио већ више недеља. Све је ишло по плану - веровао ми је и управо смо хтели да се поздравимо и растанемо, када сам

¹⁶ Нав. према VanCook J.: *Going Undercover: Secrets and Sound Advice for the Undercover Officer*, Paladin Press, Colorado, 1996, стр. 10.

¹⁷ Motto C. J., June D., op. cit., стр. 183.

¹⁸ VanCook J., op. cit., стр. 11.

изненада чуо глас са моје десне стране који ме дозива по имену. “Цери, Цери Ван-Кук?” Нисам се окренуо. Глас ме је поново дозивао мојим правим именом. Неко је већ био близу мене и није било сумње да ме позива. Окренуо сам се да видим лице које се смешило - био је то млађи брат мог старог пријатеља из родног краја који је био удаљен више од хиљаду километара. “Јер се мени обраћаш?”, упитао сам га грубим гласом. “Па... да ... Цери?” “Е па ја нисам Цери, тупави!”, рекао сам. “И јако сам заузет, зато мичи се од мене док те нисам залепио преко носа.” “А... жао ми је”, рече клинац, “изгледаш баш као један другар мога брата...” Његов глас је утихнуо. Стрелјао сам га погледом, надајући се да ће отићи пре него што заврши реченицу “... друг мога брата који је полицајац”. Предпостављам да је помислио да ја нисам тип који поштује полицајце као породичне пријатеље, окренуо се и отишао низ улицу. Дилер хероина ме знао као Микија. Поверовао је мојој глуми, заједно смо се смејали “глупом курвином сину”. Продаја хероина је те ноћи “пошла како не ваља” и дилер је завршио у затвору. Ја сам имао среће, али питам се колико бих био срећан да сам при поменутом сусрету био Цери. Једна је ствар сличити на некога, али је сасвим друга бити налик некоме ко уз то има и исто име. Таква случајност је толико велика да би се тешко прешло преко ње од стране и онако сумњичавих криминалаца. Ствари би лако могле поћи низбрдо и, у најмању руку, операција на којој је рађено недељама би пропала.”¹⁹

Као и сваки други део његове фингиране личности, тако и име које се додељује агенту треба на неки начин да одговара карактеру лика који узима у тајној операцији. Писци белетристике проводе сате смишљајући одговарајућа имена за своје јунаке. И тајни агент би требао да учини исто. Ако име које писац додељује свом јунаку не одговара његовом лику, карактеристикама, темпераменту и сл., роман може доживети дебакл. Исто тако, ако име које се одабере за легенду тајног агента не одговара његовој улози, створиће се непотребна контрадикција, а свака контрадикција може изазвати сумњу и подозрење.

Да би у тајној операцији убедљиво одиграо своју улогу, иследник исту мора јако добро научити и упознати се са њом до најситнијих детаља. Некада је потребно почети од рођења фиктивне личности, па све до садашњости. У циљу вежбања може се приступити и исписивању измишљене биографије, у којој треба навести много детаља из свакодневног живота да би иста била што потпунија, замршенија, онаква какву поседују друга, стварна људска бића. Цела идеја је да се агент што више поистовети са својим новим ликом.

Након одабира имена и састављања фиктивне биографије тајног агента, све то је потребно “пренети” и у његов новчаник и џепове. Дobar начин за то је да агент извади свој новчаник и види шта све има у њему, а затим почне са

¹⁹ Нав. према VanCook J., op. cit., стр. 12.

израдом истих тих докуманата под лажним именом. У случају да постоји хитност преузимања улоге, док се не изради фиктивна документација (лична карта, чековна књижица, полиса осигурања и сл.) најбоље је да агент са собом уопште не носи документацију, посебно не ону која указује на његов стварни идентитет. Уз основна документа која иду уз новчаник, у њега би требало ставити и све оне ситнице које новчаник чине уверљивијим, попут згужваних признаница, биоскопских карата, телефонских бројева написаних на позадини рачуна из продавнице и сл. Ако агент током тајне операције са собом носи и одређене фотографије, онда то не би требале бити слике чланова његове праве породице.

“Локална полицијска служба добила је информацију да човек који има берберницу у малом пенсилванијском граду дистрибуира фалсификоване новчанице. Служба није успела да нађе информатора који би тајног агента представио берберину и упознао га са њим. Одлучено је да се у град пошаље агент, те да се види може ли се он сам упознати са бербериним. Пошто му је ионако било потребно шишање, отишао је у берберницу. Чим је ушао, препознат је као странац и разговор, који је био интензиван, је престао. Људи у берберници су били сумњичави према придошлицы, разговор је постепено настављен кроз уобичајену причу о времену, а гости су убрзо почели да одлазе, један по један. Ускоро, берберин је остао сам са странцем. Агент је поменуо да није из града и да размишља да неко време остане у њему. Кроз даљу причу је навео берберина да поверује да га вероватно тражи полиција, макар због испитивања, те да се крије. Казао је да тражи мирно место које полицији није на путу, како би се мало примирио. Изгледало је да берберин није привучен овом информацијом, па и није улазио у детаљнији разговор. Када је шишање завршено и берберин се окренуо, агент је свој новчаник дискретно испустио у берберску столицу, као да му је случајно испао. Пре доласка у град, напунио га је разним признаницама које су указивале да дугује новац разним људима, старим исечцима чекова и потврдом да је на условном отпусту. Агент је напустио берберницу, а неколико сати касније се вратио тражећи “изгубљени” новчаник. Овога пута га је берберин, који је у међувремену новчаник пронашао и прегледао, топло поздравио и позвао у другу собу, на шољу кафе и мали пословни разговор. Исте недеље, агент је имао успеха у закључивању куповине фалсификованог новца од берберина. Он и његови сарадници су ухапшени.”²⁰

У сарадњи са државном службом задуженом за регистрацију моторних возила, агенту се издаје саобраћајна и возачка дозвола које гласе на име одабрано за његову легенду.

Фиктивна документација, која потврђује тајни идентитет и легенду прикривеног иследника, посебно у случајевима дубоке инфилтрације, може да

²⁰ Нав. према Motto C. J., June D., op. cit., стр. 97.

обухвата личну карту, возачку дозволу, медицински и стоматолошки картон, кредитне картице, војну књижицу, полису осигурања, радну књижицу, претплате на часописе, венчани лист итд.²¹ Многа од наведених докумената се у пракси реализације тајних операција у САД-у, попут саобраћајних исправа и војне легитимације, могу добити преко надзорних органа и служби које их официјелно издају, због чега се морају строго чувати и вратити органу који их је издао по завршетку истраге. У личну документацију иследника могу се укључити и разне личне преписке, одећа и накит са иницијалима који одговарају његовом фингираном имену, фотографије и породичне слике, као и други лични предмети, у циљу додатне потпоре фингираног идентитета.

Иако тајни агент током свог ангажмана можда никада неће морати да доказује свој фиктивни идентитет, па ни “мети” истраге, у великом броју случајева, посебно у дубоким инфилтрацијама, он ипак мора имати документацију која потврђује његову измишљену личност, и на основу које ће, ако за то постоји потреба, наступати и у правном саобраћају. При изради фиктивне документације, у истој се не би смеле наводити реалне адресе становања других особа, из телефонског именика нпр., јер осумњичени може покушати да се лицима са тих адреса касније освети. Не треба посебно напомињати да је од изузетне важности да агент научи све податке наведене у његовој фиктивној документацији, попут места и датума рођења, који би, као и име и презиме агента, требали бити различити у односу на стварне.

Прикривени иследник и евентауални информатор (доушник), који тајног агента уводи у криминалну средину, морају претходно добро проучити и савладати све детаље осмишљене легенде коју ће презентирати осумњиченом и његовим пријатељима, с циљем да избегну сумњу у агентов стварни идентитет и улогу. Одговори на питања “мете истраге” о криминалној прошлости или садашњости иследника који се представља за другу особу морају бити међусобно усклађени, с обзиром да свака контрадикција рађа сумњу, а свака сумња у овом случају може бити погубна. Зато између агента и информатора мора бити постигнут претходни договор око времена када су се упознали, под којим околностима, месту одакле долазе, какво имају искуство у односу на вршење одређених кривичних дела и сл. Савет тајним агентима је да никада не користе причу о познанству са одређеним информатором или неким другим особама из затвора, с обзиром да су везе криминалаца у затворима уобичајено јако добре, па се много тога може врло брзо проверити.²²

²¹ D.E.A. *Narcotics Investigative's Manual*, стр. 104.

²² Lee G., *op. cit.*, стр. 125.

НЕКЕ СМЕРНИЦЕ ЗА ПОСТУПАЊЕ ИСЛЕДНИКА НА ТАЈНОМ ЗАДАТКУ

Искуство америчких тајних агената говори да је први став осумњиченог према придошлици обично сумњичавост и скептичност. Зато дијалог између прикривеног иследника и “мете истраге” често може отићи у правцу трансформације необавезног ћаскања у право испитивање овог другог, с циљем да се агент заплете у сопствену причу. Иследник у овом случају не би требао да прихвати такву дискусију, јер она може бити врло опасна по њега. Мали је број особа које апсолутно могу контролисати своје одговоре и смештати их у оквиру припремљене легенде, ако су они и садржани у њој. “Мета истраге” може покушати да избаци агента из равнотеже, тако што ће га изненада оптужити да је полицајац или информатор. То не значи да је он и стварно свестан агентовог правог идентитета, већ само жели да види његову реакцију – другим речима блефира.

“Агент је био задужен да у тајној операцији спроведе истрагу о илегалној трговини дрогом у једном малом граду. Прве вечери је одлучио да оде у ноћни клуб, за који му је детектив Клерк, са којим је био у вези преко локалне полицијске станице, рекао да је место у ком се углавном уговарају послови купопродаје кокаина. Док је чекао да дође на ред и одигра партију билијара, пришао му је млади тамнопути мушкарац, сео поред њега и дискретно саопштио да морају поразговарати у вези са његовим тајним задатком: “Знам да ме не познајеш, али имамо проблем, Клерк ме је послао.” Агент је одлучно негирао да зна о ком Клерку је реч, те да има било какву везу са некаквим тајним задацима. Младић је наставио да га убеђује, али је агент остао при свом ставу. Коначно, незнанац га је ударио по рамену и пријатељски рекао: “Извини брате, само сам те проверавао да видим да ли си кул. Имам нешто кокаина за продају, ако те занима.”²³

Добро припремљени иследник би требао предухитрити овакву опасност и ставити самог осумњиченог у одбрамбени став, користећи супротне оптужбе. Поред тога, да би се ослободио сумње осумњиченог и задобио његово поверење, могу се користити следеће методе:²⁴ 1) агент организује своје хапшење, испитивање или претресање свог стана од стране полиције, тако да осумњичени може то да види; 2) агент се претвара да му је осумњичени одвратан или је љут на њега (чиме показује да му није стало до реализације одређеног посла по сваку цену); 3) агент се понаша као да не верује осумњиченом; 4) агент користи исте мере опреза у одређеним ситуацијама као

²³ Нав. према Lyman M.: *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, Boca Raton, 2002, str. 27

²⁴ D.E.A. *Narcotics Investigative's Manual*, стр. 108.

и осумњичени; 5) агент задржава тајну улогу и када није у присуству осумњиченог; 6) агент никада не претерује у глуми, или не даје превише објашњења (како не би изгледало да се правда).

За време свог ангажмана агент треба да уклони, са себе или од себе, све трагове свог службеног идентитета. Ово укључује уклањање службене значке или легитимације, али исто тако и оловке са државним обележјима, свеске, кредитне картице, полисе осигурања или било чега другог што би могло да укаже на његов прави идентитет. Не треба заборавити и да се уклоне кључеви од лисица, које полицајци уобичајено носе са собом на привеску за кључеве. Возило које се користи мора бити пажљиво проверено, како би се било сигурно да у њему нема ничег што би указивало на службено својство агента.

Правило је да се тајни агент у криминалној средини никада не треба изјашњавати о нечему што не познаје, јер на тај начин може упасти у замку. Ако је већ приморан да се изјасни, најбоље је да узме резервисан став о конкретном догађају, ствари или појави. Тако нпр., како наводи VanCook, ако неке током тајне мисије кажеш да си похађао универзитет у Оклахоми и на њему студирао антропологију, пре или касније ћеш срести особу која је тамо заиста студирала и зна да овај универзитет нема смер за антропологију. Или, пак, кажи неке да свираш ритам гитару и видећеш како ћеш брзо наићи на типа који не само да има свој бенд, него му је ритам гитариста управо умро од тровања алкохолом, па му очајнички треба неко да попуни место за вечерашњу свирку. Шта ако у ствари немаш појма о свирању на гитари?

“Ти си на тајном задатку, седиш у дневној соби познатог дилера дроге Бејкера и чекаш да његов партнер испоручи пакет хероина да би могао да обавиш своју прву куповину. Бејкеру си представљен као улични дилер из краја и све иде по плану. Убијајући време док не стигне роба, Бејкер те пита да ли си некада нешто радио. “Да” кажеш, “радио сам две године у затвору Биг Мек у Оклахоми”. “Када?” пита Бејкер. “Изашао сам прошлог јула”. Починеш да постајеш узнемирен, јер одједном схваташ да једина ствар коју знаш о овом затвору јесте да си тамо спроводио затворенике као заменик шерифа. “Па ти онда сигурно знаш мог старог другара Буча Џонсона, каже Бејкер. Шта даље? Тренутак истине је близу. Да ли је Џонсон стварно био тамо када си и ти наводно био, или те Бејкер тестира? У том случају, да ли тај Буч уопште и постоји? Ти идеш на сигурно и кажеш да га се не сећаш, и да је то велико место, на шта Бејкер клима главом у знак одобравања. “Да, то је и Буч рекао.” Одахнуо си са олакшањем, али то је било само краткотрајно. Френк опуштено наставља: “Бутч је био у ћелији блока три. Где си ти био?” Е ту је коначно моменат истине. Ставио си себе у ћорсокак рекавши да си лежао у затвору Биг Мек. Покушаваш да импровизујеш - ако постоји блок три, онда мора да постоје и блокови један и два. Коначно кажеш: “Два”. Бејкер се смеје. “Ја сам лично

био у Меку прошле године. Блок два је још увек био у фази реконструкције након пожара, тако да у њему нико није боравио”.²⁵

Ни под којим условима у тајној операцији агент не сме користити своје приватно возило. У једном случају у Калифорнији банда мотоциклиста је имала људе који су посматрали полицијску гаражу да би идентификовали све полицајце у цивилу и њихове тајне аутомобиле.²⁶ У другом примеру, криминална група је добијала информације о цивилним аутомобилима који су коришћени у тајним операцијама од својих девојака, које су радиле у одељењу за моторна возила. Зато се често за потребе легендираног ангажмана изнајмљују (рентирају) одговарајућа возила, наравно на агентово лажно име. Ово је посебно прихватљиво из разлога што и сами преступници често употребљавају рентирана возила за састанке и уговарање послова, с циљем да избегну, у случају хапшења, конфискацију својих скупоцених аутомобила.²⁷ Ако осумњичени током тајне операције буде остављен сам у агентовим колима, за очекивати је да ће претражити њихову унутрашњост с циљем да покуша пронаћи било шта што би могло указати на његову везу са полицијом. Зато возила која се користе на тајним задацима увек морају бити “чиста”, односно у њима се не сме налазити било шта што може указати на агентов прави идентитет.

Тактички је препоручљиво наместити ситуацију у којој мета истраге остаје сама у агентовим колима, у којима се претходно тенденциозно остављају разна документа, рачуни, признанице и сл., која потврђују агентову легенду.²⁸ На тај начин ће осумњичени бити сигурнији у новог партнера.

Писци тврде да у сваком лику који стварају уносе и део свог бића. Глумци настоје да прихвате размишљање и понашање лика који играју као своје изворно, не би ли што уверљивије одиграли драмску улогу. Прикривени иследник је на неки начин и писац и глумац у исто време, са једном битном разликом – ако писац не успе да убеди читаоца у веродостојност свог главног јунака, људи неће купити његову књигу, или ако се пак, глумац не покаже добрим у некој сцени, публика ће му у биоскопу звиждати. Међутим, ако тајни агент током своје легендиране операције направи овакве грешке, криминалци га могу убити.²⁹ Како ће се прикривени иследник понашати на тајном задатку зависи од тога у каквом криминалном миљеу делује. У сваком случају, он се у дату средину мора уклопити и створити код других илузију да је он у ствари део ње, да јој припада. Некада ће тајна улога подразумевати опак поглед агента, бахато понашање, посебно облачење и причу, чак и специфичан начин

²⁵ Нав. према VanCook, J., op. cit., стр. 15 - 16.

²⁶ Ibid., стр. 98.

²⁷ Lee G., op. cit., стр. 128.

²⁸ Lyman M, op. cit., стр. 18 - 19.

²⁹ VanCook J., op. cit., стр. 19.

развишљања и закључивања. Ако се у неком другом задатку, нпр. истраживања проневере, агент нађе на радном месту окружен таквим људима који, када их неко увреди, уместо да га ударе поднесу тужбу, не би било примерено да се облачи или понаша као неки уличар или разбојник. У случају да се тајни агент вози са криминалцима на мотору, истражујући њихове нетаконите радње, или смуца са групом скинхедса по мрачним деловима града, у том случају би требао да буде спреман да сваког часа уђе у невоље и буде дрзак као и они.

Што агент више и дубље улази у свет криминала, то његова операција постаје све опаснија. Такође, што више новца људи зарађују својим криминалним радњама, то је мања вероватноћа да ће они сами бити насилни у потенцијалном конфликту. Прљаве послове за њих у том случају обично одрађују други. Дobar полицајац на тајном задатку мора развити способност да упознаје (“чита”) људе са којима сарађује и врши процену њихове спремности да директно примене силу. Ако се остане довољно дуго у овом послу, већа је вероватноћа да се наиђе на неког за кога се на први мах помисли да је слабић, а испостави се да је прави херој. Пошто је могућност испољавања насиља над тајним агентом прилично велика током контаката са криминалцима из нижих друштвених слојева, он мора бити способан да стави до знања да је спреман за пребијање или чак убиство било кога ко му се нађе на путу. Али, ово треба урадити на такав начин да се већ самом агентовом појавом и понашањем код осумњичених створи уверење у тако нешто.³⁰ Одређени поглед, покрети и гестови могу указати људима из окружења да ће им се наудити ако дође до сукоба. Међутим, такве претње би требале бити исказане у првом реду понашањем, не и речима којима се осумњичени директно прозивају, тако да морају бранити своју част, пред собом или другима. Исто тако, сваки негативац, као и сваки човек уосталом, има јединствен карактер и психу, па сходно томе јединствено (специфично, другачије од других) тумачи оно што види и доживи. Некада може бити веома ефикасно када агент својим “сарадницима” ставља до знања да је за нијансу “луђи” од њих, те да је боље да га се припазе. Приказивање опуштеног карактера, који повремено ескалира ударањем песницом о зид због неке незнатне иритације, зна да буде корисно.³¹

³⁰ У вежбању такве улоге, истиче VanCook, агенти се могу послужити филмовима у којима Клинт Иствуду (Clint Eastwood) или Чарлс Бронсону (Charles Bronson) то успешно полази за руком. Њих двојица имају такав “поглед у очима” којим стварају језу код негативаца и наводе на страхопоштовање. Неко ће рећи да су они ипак само глумци и да је у филмовима све могуће, што је тачно. Али истовремено треба имати на уму и да је улога тајног агента такође највећим делом “глума”. Ипак, филмови су само почетна степеница у савладавању и развијање агентових техника и способности. Нав. према VanCook J., op. cit., стр. 21.

³¹ Постоје и технике које могу примењивати два човека, ако на тајном задатку ради више од једног агента или агент и информатор. Може бити врло уверљива унапред договорена ситуација у којој један агент, иначе врло корпулентан и снажан, у тренутку наступа беса почне разбијати све око себе, све док га други агент слабашне конституције, пред очима присутних не удари преко лица, уз речи како га више не може гледати, те да је боље по њега да се смири

Како ће тајни агент бити одевен зависи од улоге коју узима у конкретној ситуацији и средине у коју се инфилтрира. Ако се састаје са председником компаније истражујући случај корупције, у салу за седнице неће ући носећи кожну бајкерку, поцепане фармерке масне од уља и маскирне чизме до колена. Али, ако иде у бар у коме се окупљају локални мотоциклисти, где се опијају, туку и дилују дрогу, таква одећа може бити савршена. Може бити, али и не мора. Криминалци су, као и друге друштвене групе, свесни свог стила облачења, у коме и “мале ствари” могу бити јасан доказ да придошлица није онаква каквом се представља. Често свака криминална фракција или мања група преступника има свој неписани “код” облачења, који је променљив као и сами модни трендови. Тако нпр., у поменутој сали за састанке кравате са дебелим чвором могу бити ван тренда ове године, а у моди уске кравате од свиле. У бару у коме се окупљају мотоциклисти тренутно су на цени црне чизме са металном копчом, уместо много познатије округле, подвртне бајкерске обуће. Агент мора унапред тачно одредити, пре ступања на криминалну сцену, шта треба и може, а шта не треба да носи, у зависности од тога с ким има посла. Док ситне грешке, попут поменуте кравате или чизми, агентима можда изгледају безначајне, оне ипак могу родити сумњу код преступника и навести их да траже и друге разлике, а сумња у инфилтрираног агента је нешто што у тајном раду треба максимално избегавати.

Прикривени иследник (тајни агент) не би требао да наступа у криминалној средини без тима за подршку (покривање). Његова основна функција је да обезбеди сигурност агента током акције и, евентуално, потврди сведочење везано за његову легендарну активност. Тим треба да је ван сваког домета и видика осумњиченог, али истовремено и у позицији да посматра особе, места и догађања који се одигравају око тајног агента, као и оне ствари које овај не може видети. Службеници у тиму за покривање би требали знати све доступне информације о тајној операцији, тако да у њој могу адекватно извршавати своје задатке. Ако ради неправилно, тим може бити откривен, чиме се онемогућава и иследник у даљем постизању циља свог ангажмана. Мада је најопаснији део операције онај који врши сам агент, важност екипе за подршку ни у ком случају не треба минимизирати. Безбедност агента је, за време интеракције са осумњиченим, у рукама тима, а у ситуацији реализовања операције “купи-хапси” (ен. buy-bust)³² они су одговорни за лишење слободе осумњиченог. Зато агент треба да разуме и прихвати одређене процедуре које

или ће га скратити за главу. На то корпулентни и бесни агент постаје мањи од маковог зрна. Присутни се морају запитати колико ли је опасан тај мали човек, који као од шале шамара много веће од себе, са којима је иначе ортак и зна их прилично дуго. Крупни тип је сигурно свестан његове опасности, у коју се већ и уверио безброј пута, зато је и “подвио реп”.

³² О овом и сличним операцијама навођења на кривично дело, односно симулованим пословима, више у Маринковић Д.: Теоријски и практични аспекти провокације на кривично дело.- У: Безбедност, Београд, број 2/2005, стр. 217-237.

су у тајној операцији предвиђене ради његове сигурности и заштите.

Важно правило које иследник мора поштовати, уколико је то могуће, јесте да не треба мењати конкретну локацију без претходног обавештавања или сигнализирања тиму за подршку. Истовремено, и тим за подршку треба да буде спреман да се покрене и прати тајног агента у случају да осумњичени инсистира на промени места сусрета, а тајни агент га не може убедити да одустане од тога. Из ових разлога, чланови тима за подршку и иследник морају одржавати блиску радну везу, скоро интуитивну, тј. морају се толико познавати да се у току операције међусобно допуњују. Тако нпр., када тајни агент уђе у зграду да обави куповину предмета кривичног дела, јединица за присмотру заузима положај који им омогућава да примете сваку особу која уђе и изађе из зграде, као и возила којим би они могли стићи. Дејство јединице за присмотру мора суседству и другим пролазницима изгледати типично и природно, па се у том циљу као изговор може користити одређено запослење или занимање.

Тајни агенти ангажовани на расветљавању одређених кривичних дела, попут илегалне трговине наркотика, увек морају бити спремни за могући напад преступника (дилера дроге) који их желе опљачкати, или су их једноставно “прочитали”. У тренуцима када схвате да су преварени и да им прети лишење слободе, криминалци ће са великом вероватноћом, освете ради, покушати да убију или повреду информатора (доушника), док на тајне агенте, ако су свесни њиховог стварног статуса, ређе нападају. Ипак је убиство полицајца на задатку најтежи преступ, за који прети доживотни затвор или смртна казна.

Конзумирање алкохола је уобичајено у криминалним круговима, због чега се често од тајног агента, да би био прихваћен, може тражити да пије. Ипак, пиће треба ограничити на минимум или апсолутно избећи уз помоћ логичних изговора, као што је чир на желуцу или постојање другог здравственог проблема. Без обзира да ли тајни агент пије или не, осумњиченог не треба одвраћати од пића, које може утицати да слободније разговара или лакше прихвати тајног агента у своје друштво. Иследнику може бити понуђено и конзумирање дроге, нарочито ако се инфилтрира у нарко организацију. Зато треба бити унапред припремљен за превазилажење таквог проблема, а сам изговор, спремљен за ову прилику, мора изгледати разумно у очима осумњиченог. Тако нпр., могућност узимања дроге би прво требало ублажити тако што ће се рећи да дроге нису агентов фах, или да је он ту да би урадио посао, а да ће дрогу пробати неки други пут. У сваком случају, конзумирање дроге се мора избећи из безбедносних разлога, здравља агента, као и очувања саме истраге.

Агент обично мора сам донети одлуку да ли ће са собом, током операције, носити ватрено оружје. Нарочито треба бити обазрив када је реч о оружју које је управо карактеристично и уобичајено за полицијске

службенике.³³ У случају да нестандартно оружје није могуће обезбедити, агент би требало да размисли да ли га уопште и носити. Независно од тога, ако иследник одлучи да на тајном задатку носи оружја, тада треба и да се припреми за потенцијално објашњење осумњиченом зашто се оружје носи, у случају да овај то примети. Треба имати у виду да присуство оружја некада може и уплашити “мету истраге”, у смислу да она претпостави да агент можда планира да је опљачка. Осим тога, ако осумњичени зна да агент са собом носи оружје, то га може подстаћи да убудуће и он уради то исто. Такође, у случају да иследник током операције носи оружје за које не поседује одобрење, мора бити свестан да може бити и ухапшен од стране својих колега, из полицијске патроле нпр., због његовог илегалног поседовања.

Током целе тајне операције иследник мора остати веран карактеру личности коју представља, без обзира на то шта се догоди или колико задатак траје. То можда и није тако тешко као што се чини на први поглед, с обзиром да већина тајних задатака траје кратко, у току радног времена или у трајању од неколико дана. “Дубоки заклон”, који подразумева непрекидан боравак и живљење у криминалном миљеу, прилично је редак и финансијски тешко изводљив, чак и у криминалистичкој пракси САД-а.

Motto и June³⁴ истичу да у вези са радом на тајним задацима постоји један број заблуда. Наиме, многи полицајци и агенти сматрају да немају одговарајућу појаву или темперамент за ову врсту посла, због чега га и избегавају. Популарни имиџ тајног агента заснован је на уверењу да он мора изгледати као криминалац. Али, како заправо тачно изгледа криминалац? Искуство је показало да изван филмског студија и театарско-музичке сцене не постоји криминални тип човека. Холивудски филмски гангстер, обучен у црно одело и тамно-розе кошуљу са белом краватом је давна прошлост. Учесници незаконитих послова појављују се у свим облицима, стиловима, културама, а изражавају се у распону од простог сленга до одличног знања неколико страних језика. Отворено говорећи, агенти не би требали да подржавају укоренења уверења да се многи од њих не уклапају у унапред дефинисан образац (модел, стереотип) тајног агента. Већина ни најмање не мора да мења своју личност или појаву у одређеној тајној операцији. У ствари, суштина је наћи уклапање праве, реалне појаве и бића иследника са тајном улогом коју преузима. Motto и June³⁵ истичу и да велику грешку представља резонување да тајни агент мора бити добар глумац. Истина је да он игра улогу, али то ипак није проста глумачка улога. Једино што треба да се “одглуми” у тајној операцији јесте што природније и опуштеније понашање.

³³ Тако су нпр. код нас током деведесетих година прошлог века готово сви припадници полиције, као службено оружје користили пиштољ ЦЗ 99 (9 мм), или пре тога ТТ (“тетејац”, 7,62мм).

³⁴ Motto С. Ј., June D., *op. cit.*, стр. 86.

³⁵ Ibid.

ЗАКЉУЧАК

Може се констатовати да је ангажовање прикривеног иследника компликован истражни метод, који у нашој законодавној пракси и криминалистичком раду тек треба да добије праву пуноћу свог бића, с обзиром да му одредбе ЗКП-а дефинишу само контуру и ништа више од тога.

Један од првих случајева ангажовања прикривеног иследника код нас односио се на истрагу организоване криминалне групе која је лажирала саобраћајне несреће и за наводну штету на возилима наплаћивала новац од осигурања (тзв. саобраћајна мафија). Група је ангажовала полицајце који су за накнаду од 500 до 1.000 евра сачињавали фалсификоване записнике о увиђају саобраћајних несрећа, које се нису ни догодиле. Полицајци су добијали фалсификоване податке о возачима и возилима, после чега су наводили мале штете како би предмет отишао код судије за прекршаје. По покретању судског поступка, пред судијом би се појавили наводни сведоци, док би један од чланова групе признавао кривицу. Са решењем судије о кажњавању, други припадници групе су одлазили у осигуравајуће компаније, где су имали своје људе међу проценитељима штете и вештацима. Њихова улога је била да направе налаз према којем је штета много већа, како би и сума из осигурања била већа. После тога, у осигуравајуће компаније су долазиле наводно оштећене особе са фалсификованим пуномоћјима и узимале новац од исплате штете. У акцији ислеђивања припадника ове криминалне групе учествовао је прикривени иследник, односно тајни агент, који је био убачен у њихове редове.³⁶

Пре ангажовања прикривеног иследника потребно је обавити темељне анализе и припреме, како на страни органа који издаје наредбу о примени овог института, тако и на страни оних који је практично реализују. У случају ових других и знатно више. Успешан прикривени иследник мора бити сналажљив, интеллигентан, иницијативан и енергичан. Изнад свега, при преузимању тајне улоге он мора бити вољан да прихвати један такав, по дефиницији опасан и високо ризичан задатак. Да би успешно дошао до жељених резултата, иследник мора познавати постављене циљеве, с једне стране, и своје сопствене могућности, с друге. Посебан вид опасности која се јавља током тајних задатака јесте она која прети из сопствених редова – може се десити да агент има озбиљних проблема у доказивању свог правог идентитета током рације или изненадних акција лишења слободе лица из миљеа у којем агент делује, а које спроводе формацијске полицијске јединице.³⁷

³⁶ Фебруара 2009 године донета је првостепена осуђујућа пресуда у овом случају.

³⁷ У САД-у су забележени случајеви да агент на тајном задатку буде лишен живота од стране својих колега, у инцидентним ситуацијама сусрета криминалаца, у чије редове је агент инфилтриран, са полицијским службеницима. Тако нпр., прва жена полицајац у Хјустону је

Стрес, страх, узбуђење и депресија – само су неки од осећаја који се појављују код оних који раде на високо ризичним пословима, који “растежу” менталне ресурсе, доводећи их некад и до тачке нервнoг слома. На уму тајног агента је врло често опасност конкретнoг задатка, сусрет са окорелим преступницима, убицама или силеџијама, те како се рационално изборити са таквом опасношћу и евентуалним страхом. Често се у критичним и високо ризикантним ситуацијама у глави агента премотава цео прошли живот као на филмској траци, уз помисли да ли ће поново видети своју жену и децу, родитеље, пријатеље.

Службеници који су одабрани за тајне задатке морају имати потребну фингирану документацију, веродостојну причу, морају бити потпуно информисани и сасвим свесни догађаја који би их могли довести у физичку опасност. Једном успешан у тајној операцији, иследник мора стално пазити да не дође у ситуације које би довеле у неприлику њега или службу која стоји иза њега. Права вештина и искуство у тајном раду могу се стећи једино кроз стварни контакт са осумњиченим и самом криминалном средином. Агент треба да схвати да је он током тајне операције у суштини глумац, али уместо да има комплетан сценарио по коме игра унапред дефинисану улогу, на тајном задатку је много тога непредвидиво. Како то сликовито истиче VanCook³⁸, постоји једна круцијална разлика између играња неког Шекспировог дела у позоришту и рада на тајном задатку. Публика, која није видела верно одиграног Отела, испољиће своје незадовољство бацајући парадајз на бину. Криминалци, које тајни агент није успео да убеди у своју причу, уместо парадајза, на агента ће из својих револвера “бацати олово”.

Мишљења о значају института прикривеног иследника (тајног агента) у супротстављању криминалу подељена су и смештена у дијапазону од потпуног оспоравања, па до хвалоспева. Као парадигма његовог различитог вредновања, може нам послужити следећи пример који наводи Motto:

“У једном великом случају фалсификовања новца, који је свој епилог добио на суду, имао сам улогу тајног агента. У поступку сам два дана био изложен унакрсном испитивању. Адвокат одбране је, у завршној речи, истакао:

Чули сте сведочење агента Motto-а. Обавестио Вас је да је већина његових случајева завршена осудама. Рекао је како је играо осуђеника, војника, занатлију и Бог зна шта још. Он је човек са много година службе, који зна све улазе и излазе. Два дана сам покушавао да га ухватим у замку, али је он био

убијена док је у цивилном оделу радила као тајни агнет на случају илегалне трговине дрогом. Током саме реализације куповине наркотика са дилерима, полицајку је убио колега позорник, који је вршећи службу на том подручју запазио трансакцију и закључио да је реч о стварно опасној ситуацији, тј. сусрету са дилерима дроге. Нав. према Chapman S.: *Reduciranje napada na policiju.* - U: *Izbor članaka iz stranih časopisa*, Zagreb, 1986, broj 4, str. 375.

³⁸ VanCook J., op. cit., стр. 31

исувише паметан. Ја не знам колико је тога што Вам је рекао истина, само знам да не бих волео да Влада икада више доведе Motto-а на моје суђење. Верујте ми, он прави случај чак и тамо где га нема. Метод који Влада користи су грубе замке. Зато Вас молим да ово имате на уму када будете већали. Био сам сигуран да порота неће насести на ову причу. Државни тужилац је дао одличну завршну реч и окарактерисао све тајне агенте као хероје, рекавши: Хвала богу што их имамо. Порота је већала дуже него што сам очекивао. Након два дана вратили су се у судницу, са пресудом која је констатовала кривицу оптужених. Након суђења разговарао сам са једним од поротника, који ми је рекао да су у овом случају три поротника била импресионирана завршном речју адвоката одбране. Ипак, они трезвенији су превагнули и оптужени су оглашени кривим.³⁹

Summary

UNDERCOVER AGENT – CONSIDERING AND ANALIZING PRACTICAL ASPECTS OF USE

Secret methods of acquiring information regarding criminal activities are exceptionally useful and practically necessary in providing relevant data in the field of consensual crimes, as well as in the development of crime-investigation and intelligence work. The work of undercover investigators, or undercover agents, represents an investigating technique which makes a framework of such secret methods and which has been essentially present for many years in an informal form. With the expansion of organized crime at the end of 20th century comes the institutionalization and legal foundation of this work. If we leave aside various legal controversies and dilemmas related to standardization of the institution of undercover agent, it could be concluded from the point of view of crime investigation that its practical application requires a detailed and very serious planning and preparation. To what extent the preparation and direct implementation will be comprehensive and complex depends primarily on the comprehensiveness and complexity of each and every specific case the agent will be involved in.

A person involved in undercover crime investigation is faced with certain practical problems which cannot be met in any other form of crime investigation, on the one hand, and with observing legal standards of protecting freedom and rights of citizens (most often the perpetrators themselves), on the other hand.

---

³⁹ Motto C. J., June D., op. cit., стр. 122.

Др Зоран ЂУРЂЕВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

КРИМИНАЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ГЕОГРАФСКОГ ОБРАСЦА КРИМИНАЛНЕ АКТИВНОСТИ СЕРИЈСКИХ УЧИНИЛАЦА

Апстракт: У раду су изнети основни елементи анализе географског обрасца криминалне активности серијских учинилаца и на њима заснована, релативно нова, криминалистичка метода географског профилисања. Како би се дефинисали објективни критеријуми за анализу конкретних модела израде геопрофила у првом делу су изнете теоријске основе географског обрасца криминалних активности: ментална мапа, тампон зона; идентификација зоне криминалних активности; одређење централне тачке криминалних активности; одређење стандардне дистанце од централне тачке до места вршења кривичних дела; просторна повезаност тачака где су предузимане радње кривичних дела; и промена зоне криминалних активности. У другом делу су презентоване основе карактеристике најпознатијих модела израде геопрофила укључујући и одређене софтвере који се користе за ту намену: Розмов оквир за израду геопрофила; Коцисов модел израде геопрофила; Оперативна процедура за израду геопрофила полиције у Ванкуверу; Ријулов систем за анализу географских карактеристика извршених кривичних дела. На крају, у закључку, изнети су неки од проблема у примени ове методе и правци њеног усавршавања.

Кључне речи: географско профилисање, анализа просторног кретања учинилаца, серијски учиниоци.

УВОД

Доказивање је процес успостављања везе између кривичног дела и учиниоца уз помоћ релевантих доказа. Одговор на питање, ко је извршио кривично дело, имплементиран је у идентитету учиниоца а, на питање, где се учинилац може пронаћи и лишити слободе, у одређењу уже географске зоне његовог места становања.

За Розма (Rossmo) географско профилисање је метода истраге којом се употребом информација о локацијама, где су извршена кривична дела која припадају серији, детерминише зона највероватнијег места становања

учиниоца.¹

Основу географског профилисања чини функционална анализа повезаности места на којима су предузимане радње кривичних дела и места пребивалишта, становања учиниоца уз помоћ различитих математичких операција. Не можемо лишити слободу учиниоца уколико не знамо где се он налази! Циљ географског профилисања су информације о могућој зони, где треба усмерити криминалистичке активности како би се пронашао и лишио слободу учинилац серије кривичних дела. То је функционални, управљачки систем, дизајниран да се усмери истрага, односно одреде приоритетне зоне у потрази за учиниоцима, нарочито кривичних дела убиства, силовања, тешке крађе обијањем или проваљивањем затворених простора и изазивања опште опасности пожаром или експлозијом.

Профил личности није неопходан предуслов за географски профил али су те информације корисне за сагледавање личности, менталне мапе учиниоца, нарочито у случајевима где имамо само неколико локација. Са друге стране, географски профил одређује простор примене профила личности, фокусира његову примену и увећава степен његове корисности. Розмо истиче да се географски и профил личности учиниоца оптимимално допуњују и делују у тандему да помогну криминалисти да развије „слику“ лица које је одговорно за конкретно кривично дело.²

ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ ГЕОГРАФСКОГ ПРОФИЛА

Географско профилисање треба разликовати од криминалистичке анализе географске дистрибуције кривичних дела. Предмет, циљ и методе анализе су различити. Географским профилисањем се успоставља веза између просторног кретања и географског обрасца криминалних активности серијског учиниоца са циљем идентификације уже зоне места његовог пребивалишта или места које је повезано са њим и извршеним кривичним делима. Предмет анализе је и прогноза где ће учинилац извршити ново кривично дело које припада серији, на основу утврђеног просторног обрасца, присутне тенденције и стандардне девијације (одступања) претходно извршених дела.

Да би извели објективне закључке, зашто је учинилац изабрао то место за извршење кривичног дела и каква је веза тог места са местом његовог становања или рада, морамо објаснити и разумети обрасце просторног кретања човека користећи његова персонална и друштвена обележја. Заправо, предмет анализе је идентификација мисаоног оквира којег учинилац користи када изводи закључке и доноси одлуке о месту где ће извршити кривично дело, начину и маршрути свог кретања. Успостављање везе између човека и географског простора у коме он живи и ради предмет је бихевиоралне географије. За Розма бихевиорална географија или географија понашања се заснива на интеграцији три фактора: просторној анализи, интеракцији човека и околине и регионалној синтези претходна два фактора.³

Годвин (Godwin) и Кантер (Canter) су покушали да модел просторног понашања серијских убица објасне без субјективних техника профилисања

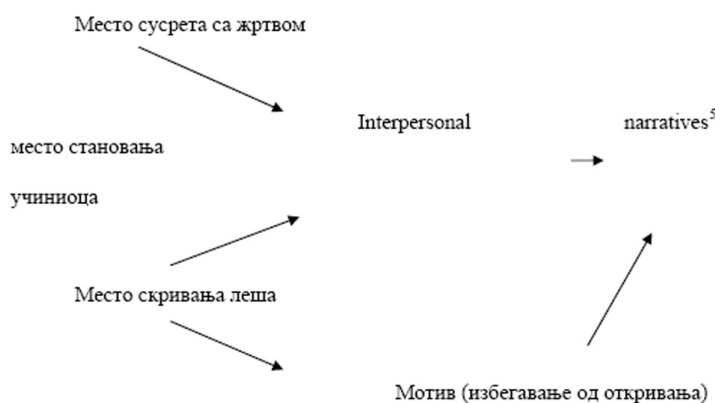
¹ Rossmo K.: *Geographic Profiling*. London-et. all.: CRC Pres, 2000. p.1.

² Ibid, p.212.

³ Ibid., p. 87.

употребом неметричког мултидимензионалног скалирања (SSA-Smallest Space Analysis). После реализоване студије о географском профилисању предложени су модел географског профилисања заснован на каузалитету. Према овом моделу две врсте локација везаних за кривично дело (место сусрета са жртвом и место скривања леша) могу се користити за прогнозу места становања учиниоца. Место сусрета са жртвом користи се за прогнозу места становања учиниоца на основу теорије интерперсоналне комуникације. Према овој теорији, кривично дело је производ општег начина живота учиниоца. Ово начело примењено на просторно понашање, у складу са овом теоријом, указује на полазну премису да је место извршења структурно место за развој криминалне активности учиниоца. Тачније, ако се кривично дело развија из дневних активности учиниоца, тада је и место становања централна тачка у односу на извршена кривична дела. Према наведеним ауторима, место скривања леша не користи се само као средство за прогнозу места становања већ и као средство које указује на предузете мере чији је циљ заштита од откривања (мотив, избегавање од откривања). Према резултатима наведене студије, место скривања леша је удаљеније а место извршења кривичног дела убиства ближе месту становања.⁴

За израду географског профила, поред правилности бихевиоралне географије, у односу на место извршења кривичног дела и простор криминалних активности, потребно је извести закључке:

Слика бр.1.: Кантеров предложени модел географског профилисања заснован на каузалитету.⁶

⁴ Godwin G.M.-Canter D.V.: *Encounter and death: The spatial behavior of U.S. serialkillers.*-In: *Policing: An International Journal of Strategy and Management*, 20/1997, 24-38.

⁵ Термин "Interpersonal narratives" може се превести као "Интерперсонална комуникација". Наведеним термин означава се узрочна веза између учиниоца и жртве, детерминанте које утичу на облик манифестације кривичног дела, став учиниоца према жртви (жртва као објект, средство или личност).

⁶ Цитат према, Hicks J.S.-Sales D.B.: *Criminal profiling-Developing an Effective Science and Practice*. Washington: American psychological association, 2006, p.244.

У којој мери се простор свакодневних активности поклапа са простором вршења кривичних дела?

Да ли место становања (рада, забаве) представља централну тачку криминалних активности?

Да ли учинилац као полазну тачку својих криминалних активности користи једно или више места?

На који начин се врши дисперзија кривичних дела у односу на централну тачку криминалних активности?

Који број кривичних дела је минималан да би се могла користити метода географског профилисања?

Да ли се исти принципи могу користити код серија различитих кривичних дела?

На основу наведеног, објективно сагледавање просторног кретања учиниоца немогуће је без анализе елемената који чине основу израде геопрофила: менталне мапе; тампон зоне; централне тачке просторних активности и стандардне дистанце од те тачке до тачке у којој се могу предузети радње (центрографија); просторног обрасца криминалних активности и његове промене протеком времена.

МЕНТАЛНА МАПА

Ментална мапа је сазнајна слика простора у коме живимо и радимо. Одлука, који од више могућих путева изабрати, резултат је перцепције простора, односно његов објективни одраз у свести учиниоца. За Гудала Б. (Goodalla B.) ментална мапа представља просторну форму феномена околине у уму учиниоца која се манифестује кроз његову криминалну каријеру.⁷ Рејчел Б. (Rachel B.) простор персоналних активности дефинише као географску зону добро познату њему или њој кроз свакодневне активности, као што су места где он или она живе, раде, редовно посећују и иду у куповину.⁸ Сличну дефиницију менталне мапе дају Холмс Р. (Holmes R.) и Холмс С. (Holmes S.) указујући да свако поседује своју менталну мапу, односно сазнајну слику свог просторног окружења која се гради током времена предузимањем дневних активности и стицањем искустава.⁹

За правилно разумевање менталне мапе треба имати у виду начин перцепције простора и сам простор у коме се неко лице креће, или како то каже професор О. Крстићу идеје и мисли чине одраз појединих појава, облика, процеса и страна објективне материјалне стварности.¹⁰ За Кларка (Clark A.N.) свест о простору чини знање о локацијама, нивоа без којег се она не би могла

⁷ Цитат према, Rossmo K.:op. cit. p. 89.

⁸ Rachel B.: *Crime analysis and crime mapping*. Thousand Oaks-et.all.: Sage Publications, 2005. p. 62.

⁹ Holmes M.R.-Holmes T.S.: *Profiling violent crimes*. Thousand Oaks-et.all.: Sage Publications, 2002, p. 211.

¹⁰ Крсић О.: *Симболи, знакови и значења у криминалистици*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, стр. 25.

посетити.¹¹ Свест о простору и простор активности се не поклапају. Када се говори о простору активности најчешће се мисли на простор свакодневних или недељних активности. Простор активности је само део свесног простора, у којем појединац обавља своје уобичајене дневне или недељне активности. Тачније, то је простор у оквиру ког се неко лице најчешће креће и којег, самим тим и најбоље познаје. У оквиру тог простора све зоне немају исто значење. Место које представља центар уобичајених активности, најважнију тачку у просторном кретању назива се *централна тачка*. Најчешће, то је кућа у којој учинилац живи и место где ради. Изабрани начин и пут кретања, било да је то одлазак на посао, рекреацију или у продавницу, резултат је објективних карактеристика простора и његове перцепције од стране учиниоца.

За објективну анализу просторног кретања, неопходно је дати одговор на питања: У којој мери човек одступа од уобичајеног начина кретања, колико је његов избор географски, објективно ограничен а колико представља резултат навика или свесних промишљања? Објективне карактеристике подручја које утичу на одлуку учиниоца могу бити сталне или повремене, тренутне (радови на конкретној саобраћајници). Због тога, кретање учиниоца морамо анализирати са аспекта времена извршења кривичног дела и објективних препреке које су у том времену могле утицати на учиниоца у избору начина и маршруте кретања. Начин перцепције простора разликује се како од учиниоца до учиниоца тако и од врсте кривичног дела које се планира извршити, начина селекције жртве. Свест о простору не треба сводити само на познавање његових географских карактеристика, већ и на доживљај, перцепцију свих других обележја тог простора релевантних за извршење дела по којима их учинилац препознаје и разликује од других.

Предмет криминалистичке анализе менталних мапа чини идентификација индикатора на основу којих учинилац доноси одлуку о свом просторном кретању и оквир обрасца његовог промишљања. Просторно кретање учиниоца, место потраге за жртвом, место извршења кривичног дела нису случајно изабрани. Учинилац се у највећем броју случајева ту не налази први пут. Учинилац место извршења бира у складу са критеријумима, да ли су испуњени услови да се са успехом предузме радња кривичног дела и остане неоткривен. Код кривичних дела убиства, која представљају део серије, како би смањио ризик од откривања, учинилац, најчешће отмицу, убиство и скривање тела жртве предузима на различитим местима. Услови се разликују у зависности од врсте и начина извршења кривичног дела.¹²

Приликом разматрања менталних мапа треба имати у виду теорију

¹¹ Clark A.N.: *The New Penguin dictionary of geography*. London: Penguin Books, 1990, p.24-25.

¹² За разлику од цепних крађа, које се најчешће врше на местима где се на малом простору налази велики број лица, силовања се врше тамо где не постоји могућност да жртви неко помогне и спречи извршење овог дела. Међутим, не треба изгубити из вида да се ово кривично дело често врши и у тзв. ивичним областима (на паркинзима, у соби куће у којој је забава).

рутинске активности (RAT), која у центар своје анализе ставља факторе, чије је присуство неопходно да би се кривично дело извршило. Према овој теорији, да би дошло до извршења кривичног дела неопходно је да се на истом месту у исто време споје три елемента: одговарајућа мета, учинилац који има мотив да изврши кривично дело и непостојање заштитника или заштите да се спречи извршење кривичног дела.¹³

Услов за предузимање радње кривичних дела убиства поред формиране намере учиниоца је доступност мете и изостанак адекватне заштите. Учиниоца поред места, где ће извршити кривично дело бира и време, када ће га извршити. Због тога, у свакој конкретној анализи, услове неопходне за успешан почетак и завршетак планиране радње кривичног дела и вероватноћу од откривања треба анализирати у склопу времена, када је радња на конкретном месту предузета. Време у односу на конкретно место указује на доступност мете и метод потраге учиниоца-начин извршења, као битне индикаторе за повезивање карактеристика простора и предузете радње дела.

У складу са наведеним, на избор места извршења, пут доласка и одласка, поред карактеристика личности и географских обележја простора, треба узети у обзир и присуство услова, неопходних да се кривично дело изврши на планирани начин а учинилац остане неоткривен. Аналогно наведеном у анализи менталних мапа треба користити троугао анализе, као и теорије: рутинске активности, обрасца криминалног понашања и рационалног избора.

ТАМПОН ЗОНА

Важан сегмент анализе географског обрасца криминалних активности серијских учинилаца представља и питање: Да ли учиниоци праве тампон зону између места становања и места вршења кривичних дела као део стратегије којом желе да смање ризик од откривања?

За објашњење овог сегмента бихевиоралне географије учинилаца користе се две теоретске конструкције: кућног радијуса (home range) и радијуса криминалних активности (criminal range). Кућни радијус представља зону коју учинилац у потпуности познаје и која обухвата место становања. Радијус криминалних активности означава концептуалну зону у коју се учинилац врши кривична дела. У објашњењу наведеног питања Кантер и Ларкин (Larkin) користе и два хипотетичка модела учинилаца: commuter и marauder.¹⁴ Commuter модел представља покретног учиниоца који одлази на локацију за

¹³ Кривично дело=(учинилац+мета–заштитник) (место+време).

¹⁴ *Crime mapping&Analysis Program (Crime analysis Spatial Exstension)*, Guide to using and understanding CMAP CASE, National Institut of Justice, 2005, p.14.

извршење кривичног дела, која се неминовно не поклапа са зоном становања. Централна идеја овог модела је, да се мало или уопште не поклапају зона криминалних активности и зона становања. Учинилац путује у зону далеко иза граница своје зоне становања да изврши кривично дело. Marauder модел је супротан commuter моделу. Важна црта овог модела је повезаност зоне вршења кривичних дела и зоне становања учиниоца. Заправо код овог модела зона становања и зона вршења кривичних дела се преклапају а криминални радијус је типично ограничен границама кућног.

Стеа Д. (Stea D.) истиче да на перцепцију дистанце од стране појединца утиче неколико фактора: атрактивност и оргиналност места; атрактивност пута; број и врста препрека за сваку тачку; познавање пута и стварна физичка удаљеност. У анализу ових бихевиоралних варијабли Розмо уводи два принципа. Први принцип је принцип „најмањег напора“. Човек коме дате различите могућности за акцију изабраће ону која захтева најмањи напор. На други начин речено, уколико учинилац има на располагању мете (жртве) подједнако пожељне на различитим дистанцама, према принципу „најмањег напора“ изабраће ону која је најближа. Други принцип, између места извршења и места пребивалишта постоји тампон зона или безбедна зона (safety zone). Учиниоци избегавају да изврше дело близу своје куће, да би избегли могућност да их неко препозна чиме би смањили могућност да остану неоткривени. Розмо ова два принципа интегрише у математички модел, користећи и место скривања жртве, да би идентификовао локацију где преступник живи. Тачније, избор места извршења дела за учиниоца представља однос максимализације прилика и минимализације ризика да буде откривен

Годвин и Кантер, за разлику од Розма, закључке о тампон зони примењује само у односу на место скривања леша. Према наведеним ауторима, на месту где је леш скривен налази се највише форензичких доказа и вероватно је да ће бити удаљеније од места његовог становања. Поред тога, они указују да се места, где учинилац скрива тела жртви, током времена мењају за разлику од места извршења кривичних дела. Годвин и Кантер своје закључке потврђују резултатима истраживања узорка од 54 серијска учиниоца кривичног дела убиства. Код више од 10 убистава, раздаљина између места становања учиниоца и тачке сусрета са жртвом била је 1.46 миља, док је раздаљина до места скривања тела 14.3 миље. Међутим, супротно њиховим ставовима, уместо да се постепено удаљавало, место скривања леша током времена постајало је прогресивно ближе месту становања учиниоца код 10 серијских учинилаца. Према овим ауторима, наведено одступање указује да су кривична дела постајали све више интегрисана у дневне животе њихових учинилаца. Наведену чињеницу аутори су објаснили порастом самопоуздања и потребом да се смањи ризик скраћивањем дистанце транспорта тела жртве.¹⁵ Међутим,

¹⁵ Godwin G.M.-Canter D.V.: op.cit. p. 27-38.

за објективније извођење закључака, како су и сами аутори истакли, потребна су нова истраживања.

Тампон зоном учинилац настоји да смањи ризик од откривања. Уколико у обзир узмемо да од врсте кривичног дела зависе и услови за извршење (у складу са критеријумима учиниоца), полазну основу сваке анализе треба да чини тип учиниоца, врста и број извршених кривичних дела.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ПРОСТОРА КРИМИНАЛНИХ АКТИВНОСТИ

Усвајањем принципа амбијенталне криминологије створене су претпоставке за анализу географског обрасца криминалних активности учинилаца серија кривичних дела. Посебно важан сегмент у анализи простора криминалних активности серијских учинилаца представља:

- идентификација простора (зоне) криминалних активности;
- одређење централне тачке у зони криминалних активности;
- одређење стандардне дистанце од централне тачке до места извршења кривичног дела;
- просторна повезаност тачака где је предузета радња кривичног дела;
- и
- промена зоне криминалних активности током времена (просторно кретање у односу на прво и свако претходно кривично дело- ширење, сужавање зоне криминалних активности).

Полазна основа за одређење највероватнијег простора места становања учинилаца је идентификација зоне криминалних активности. Кантер и Ларкин зону криминалних активности утврђују димензијама круга чији пречник представља растојање између два најудаљенија места извршења.

У поступку географског профилисања изузетно је важно утврдити централну тачку просторних активности учиниоца (центрографија) и стандардну дистанцу од те тачке до тачке у којој се предузимају радње кривичног дела. Географски, централно тежиште је смањити збир квадрата удаљености међу различитим тачкама у обрасцу. Обезбедити једно место као збир тачака у серији употребом различитих геостатистичких прорачуна опште је усвојено као центрографија. Просторна средња вредност се дефинише као:

(SM_x, SM_y)

$$SM_x = \frac{\sum_{n=1}^c X_n}{c}$$

$$SM_y = \frac{\sum_{n=1}^c Y_n}{c}$$

SM_x - *x* координата средње вредности

SM_y - *y* координата средње вредности

c- укупан број места где је извршено кривичног дела

X_n, Y_n - координате сваког места извршења.

Утврђивање просторне средње вредности некада је ограничено факторима средине (на образац кретања учиниоца утичу разноврсни фактори из стварног света, кретање прати распоред улица). Утврђивање центра просторних активности учиниоца, за неке ауторе значи и утврђивање простора места његовог становања. Досадашња истраживања поред потврде важности места становања за образац кретања учиниоца указују и на постојање његових доста сложенијих форми, на који утиче у великој мери и географска посебност места. Утврђивање централне тачке неопходно је и за идентификацију тенденција у географском обрасцу просторних активности учинилаца. Центрографија узима у обзир и честе промене локација места извршења. Неки учиниоци у току своје криминалне каријере мењају географски простор на коме врше кривична дела.

Тејлор (Taylor) указује да је просторна средња вредност основа за прорачун стандардне дистанце тачке места извршења у обрасцу криминалног понашања, док је мера просторне дисперзије аналогна стандардним девијацијама.¹⁶

$$Sd = \sqrt{(\sum r^2 ns) / C}$$

Sd-стандардна дистанца

C- укупан број места где је извршено кривичног дела

rns-дистанца између центра простора и n места извршења

За разлику од просторне средње вредности којом се настоји утврдити стандардна дистанца у обрасцу понашања, *анализа најближих тачака* настоји да квантификује простор између тачака. Дистанца међу тачкама и њихова међусобна повезаност са суседима пружа важне информације у погледу обрасца и степена случајности у фундаменталној еволуцији учиниоца. Такође, могуће је израчунати близину других граница у обрасцу, укључујући удаљеност две најближе и најудаљеније тачке. Розмо наводи став Poissona, који указује да вероватноћа функционисања дозвољава степен груписања, дисперзије, или случајног избора у датим независним тачкама обрасца.¹⁷

Важан сегмент просторне анализе криминалних активности серијских учинилаца представља идентификација обрасца њиховог просторног кретања у односу на место становања или друго место које се користи као полазна база за вршење кривичних дела. Поред удаљености, предмет анализе је природа места (станбена, индустријска, пословна, итд.), дистрибуција и функционална повезаност тачака везаних за извршење кривичног дела (природа, распоред, могући начин кретања, а у односу на начин кретања и потребно време за

¹⁶ Цитат према, Rossmo K.: op. cit. p. 92.

¹⁷ Ibid. 94-95.

прелазак дистанце). Сложеност простора директно утиче на сложеност, односно облик обрасца простора криминалних активности. Џорџ Ренгерт (1996) предлаже четири хипотетичка просторна обрасца: 1) униформни, без великих промена током времена; 2) образац центра, где се током времена врши просторно груписање око места становања учиниоца; 3) би-модални, где се криминалне активности групишу око две базне тачке; 4) образац сузе, центриран око примарне тачке уточишта са тенденцијом правца према секундарној тачки уточишта. Свакако ове обрасце, као и сваку типологију, треба подвргнути проверама реализацијом научних истраживања. Корисност типологије директно је усовљена од квалитета и нужног квантитета критеријума коришћених у класификацији, односно од броја конкретних облика који се не могу класификовати ни у један од изведених образаца.

Розмо истиче, да је оквир за анализу важних индикатора за географско профилисање постављен теоријом рутинске активности. Према овом атору, свако кривично дело се може расчланити на три компоненте: учиниоца, мету (жртву) и амбијент (место) кривичног дела, што представља и полазну основу троугла анализе. Ефикасност доказивања заснива се на правилној идентификацији међусобне повезаности наведених компоненти. Њихову међусобну повезаност Розмо приказује уз помоћ Venn дијаграма.¹⁸

За прогнозу места становања серијских убица, у студији о 126 америчких и 29 британских серијских убица, Лундриган (Ludrigan) и Кантер су користили хипотезу круга. Круг је био дефинисан са два најудаљенија места скривања тела жртве. Резултати употребе хипотезе круга били су: 89% кућа америчких серијских убица и 86% кућа британских серијских убица налазиле су се у оквиру идентификованог круга. Међутим, локација куће није неопходно била у центру круга. Уместо тога, веза између локације становања и извршења дела се налазила на путевима који су били у вези са другим активностима из живота учиниоца, као што је на пример посао.¹⁹

Универзитет Симон Фрејзер и полиција Ванкувера развили су систем географског означавања мета од учиниоца (CGT)²⁰, модел који је претворен у компјутерски систем за географско профилисање. Координате места извршења анализирају се са патентираним алгоритмом криминалне потраге,²¹ која за резултат има највероватнији простор на коме се налази место становања учиниоца у оквиру његовог простора криминалних активности.

¹⁸ Видети, Rossmo K.: op.cit. p.196.

¹⁹ Ludrigan S.-Canter D.: *Spatial patterns of serialmurder: An analysis of disposal site location choice.*-In: Behavioral Sciences and the Law, 19/2001, 595-610.

²⁰ Criminal Geographic Targeting. На наш језик овај термин би се могао превести као географско таргетирање учинилаца или географско означавање места на коме се учинилац кривичног дела може пронаћи и лишити слободе.

²¹ Criminal hunting algorithm.

ИЗРАДА ГЕОГРАФСКОГ ПРОФИЛА

Основу израде географског профила чине две компоненте: квантитативна (објективна) и квалитативна (субјективна). Објективна компонента користи серије геостатистичких техника и квантитативних мера, као што је CGT програм, за анализу и интерпретацију шаблона тачака које представљају циљна места. Субјективна компонента географског профилисања заснована је на реконструкцији и интерпретацији менталне мапе учиниоца.²²

Richard Wortley и Lorraine Mazerolle у поступку израде профила разликују шест фаза: прикупљање информација о кривичном делу; анализа повезаности начина извршења и бихевиоралних карактеристика учиниоца; испитивање интеракције: учинилац-жртва-амбијент у коме је дело извршено; изградња обрасца потраге учиниоца (Criminal Geographic Targeting); припрема и израда географског профила и ревизија профила у складу са новим информацијама (евалуација).²³

Географско профилисање представља стратешки информационо-управљачки систем који се користи у истрази пре свега, серија кривичних дела насиља. Уз помоћ њега се криминалистичка делатност усмерава у зону највероватнијег места пребивалишта учиниоца.

РОЗМОВ ОКВИР ЗА ИЗРАДУ ГЕОПРОФИЛА

Од мноштва детерминанти кривичног дела и елемената окружења који се разматрају у конструкцији и интерпретацији географског профила за Розма су најрелевантнији:²⁴

1. Локација кривичног дела: локације кривичног дела су најважнији подаци у географском профилу. Изузетно су битне информације о броју и типовима места кривичног дела, појединачно и као део целине сета локација кривичног дела.

2. Тип учиниоца: тип и број учинилаца (једног или више) утичу на географију злочина. Ако је укључено више учинилаца који живе одвојено, геопрофил ће се фокусирати на место пребивалишта најдоминантнијег. Велике, аморфне групе некада нису погодне за географски профил због промене њене композиције. Профил учиниоца помаже у интерпретацији понашања учинилаца, обезбеђујући информације о личности, пореклу и нивоу

²² Homant, R.J.-Kennedy D.B.: *Psychological aspects of crime scene profiling-Validity research*. -In: *Criminal Justice and Behavior*, 25/1998, p.319-343.

²³ Richard W.-Lorraine M.: *Environmental Criminology and Crime Analysis*. Portland, Oregon: Willan Publishing, 2008, p.139.

²⁴ Rossmo K.: op. cit. p. 213-214.

организације.

3. Начин потраге („ловљења“): методи потраге које учинилац користи утичу на избор места сусрета и на места скривања тела жртве.

4. Разлози, узроци који стоје иза избора мете: ограничене могућности за избор учиниоца утичу на важност извесних типова места злочина за профил.

5. Главни путеви и аутопутеви: учиниоци, као и сви други не само да поштују правац улица већ се највероватније крећу дуж главних путева и аутопутева.

6. Аутобуске станице и брзе транзитне станице: учиниоци без возила могу користити јавни превоз или путовати дуж бициклических или цогинг стаза. Локације за превоз и трасе представљају могућност у избору кретања.

7. Физичка и психолошка ограничења: људи су ограничени физичким границама као што су реке, океани, језера, путеви. Психолошки оквири, нарочито изграђени на социо-економском стандарду, исто тако утичу на кретање (на пример, учинилац ниског социоекономског статуса избегава области где живе богатија лица)

8. Зонирање и употреба терена: Зоне (резиденцијалне, комерцијалне, индустријске) и објекти на коме је извршено дело, терен (на пример, продавнице, барови, фирме, владине зграде, војне институције) могу дати одговор на питање, зашто је неко био у одређеној области? Полиција у Британији врши анализу терена и инвентар локације у области која окружује место извршења како би дали одговор на питање, зашто је учинилац био на одређеној локацији. Слично, зонска класификација помаже да се одреди да ли је то место становања или радно место.

9. Демографске карактеристике простора: неки учиниоци своју криминалну активност усмеравају тачно одређеном типу жртве, која припада одређеним расним или социјалним групама. Ове групе могу бити чешће у одређеним деловима места, него у неким другим и тако утичу на просторне шаблоне злочина.

10. Рутинске активности жртве: образац уобичајеног кретања жртве обезбеђује увид у то како учинилац трага за жртвама.

11. Специфичност случаја: поједина кривична дела која се не уклапају у свеукупни образац серије дела могу обезбедити важне трагове о учиниоцу, због чега их треба пажљиво разматрати.

12. Померање, промена места: медијска пажња или присуство униформисаних полицијских снага може довести до промене простора вршења кривичних дела, чиме се утиче на локацију наредног места злочина.

Розмо истиче да поред локација везаних за извршење кривичног дела (место сусрета, напада, убиства и места скривања тела жртве) треба користити и друге локације које могу бити корисне за географско профилисање. Такве локације

укључују места коришћења кредитних и платних картица, поште, телефонске позиве, места где су изнајмљивана превозна средства, искази сведока и други докази. Долазак до оваквих локација, када их има више, могу нам пружити могућност за географско профилисање и онда када је предмет наше обраде само једно кривично дело. Поред тога, Розмо истиче да геопрофил може за свој резултат имати и две централне тачке његовог просторног обрасца.

Додали би да се за проверу оваквог резултата могу користити два критеријума. Први, сва кривична дела морају имати јасне карактеристике које указују да се ради о серији извршеној од стране једног те истог учиниоца. Друго, што је уочљиво у оваквим ситуацијама, представља провера времена извршења кривичних дела које може указати на два различита централна места (нико не може бити на два места у исто време). Овакве информације (уколико се начин извршења поклапа) указују да имамо два различита полазна места за вршење кривичних дела.

Информације у вези са коришћењем подручја, зонирањем и карактеристикама области помажу да се интерпретирају такви резултати. Примери вишеструког уточишта, по Розму укључују:

- место боравка и радно место;
- место боравка, друштвена и породична места;
- садашња и претходна места боравишта; и
- два или више учинилаца који живе одвојено.

Међу другим питањима, у изради геопрофила посебно су вредна:

— Локације: Које су локације повезане са кривичним делом или серијом кривичних дела? Које су раздаљине и време путовања између њих?

— Време: Када су кривична дела вршена (време, дан, датум)? Какви су били атмосферски услови у време вршења дела? Колика је временска разлика између кривичних дела и да ли постоји временска празнина?

— Избор места (терена): Како се вршио приступ местима где је вршено дело? Шта се још налази у тој области? Како је учинилац сазнао за ове локације? Каквој криминалној сврси или функцији су оне послужиле? Разлози који су допринели да се изабере баш то место: Какве су услове и могућности пружала места вршења кривичних дела? Какав степен контроле учинилац има у избору места извршења? Временске и просторне промене у вршењу кривичног дела.

— Потрага за жртвом („лов“): Које методе потраге је користио учинилац? Зашто су конкретна места изабрана а не нека друга? Који је био преступников могући начин превоза?

ОПЕРАТИВНА ПРОЦЕДУРА ЗА ИЗРАДУ ГЕОПРОФИЛА ПОЛИЦИЈЕ У ВАНКУВЕРУ

Прво Полицијско одељење за географско профилисање основано је 1990. у Ванкуверу. Валидност једног метод заснива се на дефинисаном поступку његове употребе. Тако се и у изради профила мора поштовати одређена оперативна процедура. Имајући у виду да резултати у великој мери зависе од полазних података, пре прихватања захтева врши се процена прикладности кривичног дела за географско профилисање.

Генерално, предуслови за израду профила су:

— Догодила се серија кривичних дела, која су са одређеним степеном сигурности међусобно повезана (тј. вероватно је да су та кривична дела извршена од истог учиниоца);

— Постоји најмање пет места злочина у серији (иако у неким случајевима може бити могуће обезбедити процену и када је тај број мањи);

— Истрага је по својој природи довољно озбиљна да би се оправдало време и труд који је потребан да би се произвео профил.

Тачност профила је одређена квалитетом информација на којима се он заснива. Тај пакет информација би требало да укључи:

— Листу свих локација које су у вези са кривичним делима за које се верује да су део серије (место сусрета са жртвама, место напада, место убиства, место где је остављено тело жртве, правци путовања преступника). Ова листа би требало да буде поређана хронолошки и да укључује комплетне адресе, дан, датум и време кривичног дела;

— Мапу улица са тачно обележеним локацијама кривичних дела кратак опис случаја;

— Профил учиниоца (ако је доступан);

— Криминалисту који ради на откривању и доказивању тих кривичних дела; и

— Све друге информације које могу бити релевантне (фотографије са места извршења дела, демографски подаци, трасе аутобуса).

У избору за који случај прво треба израдити геопрофил врши се рангирање по приоритету, у складу са нивоом ризика по заједницу: убиство пре силовања; текући случајеви пре старијих случајева, активни преступници пре повремених преступника.

Процес израде профила има одређени редослед, а главни кораци укључују:

— Детаљно проучавање досијеа тог случаја, укључујући извештаје из истраге, изјаве сведока, извештаје са обдукције и профил учинилаца (ако је доступан);

— Детаљну анализу места извршења кривичног дела и слика области;

- Разговор са криминалистом који води предмет и аналитичарима;
- Ако је могуће посета сваком месту везаном за кривично дело;
- Преглед суседства и анализа демографских карактеристика;
- Студија улица, коришћења терена и мапа транзита;
- Анализа; и
- Припрема извештаја.

Извештај о геопрофилу објашњава теорију, процес и резултат географског профилисања и предлаже одређене истражне стратегије. Ако се изврши ново кривично дело за које се може претпоставити да припада тој серији или се дође до нових информација, неопходно их је без одлагања проследити Одељењу за географско профилисање. На основу ових информација врши се провера и евентуална корекција географског профила.

Калкулације време-дистанца-брзина, процене у вези са путовањем до места злочина, интерпретације менталних мапа, Thiessen полигони и друге методе анализе се успешно користе у изради географског профила. Thiessen полигони (познати још и као Voronoi полигони или Dirichlet полигони) дефинишу области око централних позиција. Ова техника се примењује у случајевима који укључују технике потраге од стране учиниоца. Овај метод је коришћен да се одреде регије око средњих школа у Сент Катарини у Онтарију у истрази киднаповања и убиства две тинејџерке. Убице, Пол Б. (Paul B.) и Карл (Karl H.), који су идентификовани уз помоћ ДНК анализе, живели су близу школе коју је похађала друга жртва. Географски профил је тачно предвидео место њиховог боравка у области од 10 квадратних километара (0,5% укупне области потраге за жртвом).

Полицијско одељење за географско профилисање у Ванкуверу услуге израде геопрофила пружа свим заинтересованим полицијама широм света. Ово одељење је помогло у преко 100 истрага које су укључивале 1500 кривичних дела, агенцијама као што су Скотланд јард, ФБИ, Полицијско одељење у Њујорку и RCMP. До сада захтеви су стизали из Канаде, САД, Велике Британије, Немачке, Белгије, Грчке, Јужне Африке, Мексика, Аустралије, Новог Зеланда и Средњег истока. Ову услугу сада обезбеђује и RCMP, Провинцијална полиција Онтарија и Британски национални факултет за криминалистику. Њихови профајлери су успешно завршили програм обуке у Ванкуверу. Још неколико других агенција је изразило своје интересовање да оснује такве јединице. Тренутно, истражује се могућност да Полицијско удружење профајлера (ICIAF) такође постане интернационално професионално тело за географски профајлинг.

КОЦИСОВ МОДЕЛ ИЗРАДЕ ГЕОПРОФИЛА

Коцис је доста пажње посветио изради профила без помоћи софтвера, ручним означавањем места извршења на карти праћен са различитим једноставним мерењима. Наведени поступак се састоји од девет корака:

- Оцена да ли је у конкретном случају могућа и целисходна израда географског профила (број кривичних дела, врста);
- Верификација и идентификација информација неопходних за израду географског профила;
- Мапирање, означавање свих локација на карти;
- Одређивање димензија базичног круга;
- Стопа централизације криминалних активности у односу на место пребивалишта (Rate of Domocentricity, ROD);
- Скраћивање зоне путовања;
- Анализа околине;
- Корекција на основу нових информација; и
- Интерпретација.

Валидност ове методе, односно димензија круга директно је условљена стопом централизације криминалних активности у односу на место пребивалишта. Према Коцису за утврђивање димензија круга повезивањем два дијаметрално супротна места потребна су четири кривична дела.

РИЈУЛОВ СИСТЕМ ЗА АНАЛИЗУ ГЕОГРАФСКИХ КАРАКТЕРИСТИКА ИЗВРШЕНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Ријул је компјутерска радна станица за географски профјалинг заснована на патентираном CGT алгоритму. Он инкорпорира аналитичка средства, могућности ГИС-а, управљање базама података, и снажна средства визуелизације. Локације злочина, које се разбијају по типу (сусрет са жртвом, место убиства, и место где је одбачено тело) обезбеђују информације и уносе се путем уличне адресе, географске ширине и дужине, дигитализације. Наведена чињеница рефлектује реалност полицијског посла у којима се злочин може десити било где-у кућама, на паркинзима, у двориштима, на аутопутевима, у парковима. Географска дужина и ширина се могу одредити путем глобалног позиционог система, чија употреба у криминалистици је све значајнија.²⁵

Након тога се креирају и проучавају сценарији, где се локације убиства оцењују одређеним теоретским и методолошким принципима. Резултат је мапа

---

²⁵ Милојковић Б.-Маринковић Д.: Системи за глобално позиционирање и њихов значај у откривању и доказивању кривичних дела. –У: “Наука-Безбедност-Полиција”,2/1997, стр.41-60.

највероватније области пребивалишта преступник. Адресе осумњичених се могу проценити на основу њихове претраге, што омогућава прављење приоритета познатих, регистрованих учинилаца. Резултати се приказују на дигиталним картама. Систем тренутно ради на SUN ултра SPARC радној станици. Ово обезбеђује рачунарску снагу за око милион калкулација CGT алгоритма који захтева типична анализа. Геопрофили и површине ризика се могу ротирати и вршити њихова визуелна манипулација на много начина, што олакшава њихову интерпретацију. Ортодигиталне фотографије могу бити постављене на врх геопрофилне области, што помаже кориснику да сагледа коришћење терена у регији интересовања. Велике базе података се могу претражити и извршити њихов приоритет по адресама. Они укључују регистре о учиниоцима кривичних дела, управне програме главних случајева и системе као што је Виклас. Ријул је дизајниран да омогући полицији да најбоље искористе своје ресурсе. То је главно средство које се користи у географском профилу.

ЗАКЉУЧАК

Методом географског профилисања утврђује се корелативна повезаност варијабли просторног кретања учиниоца и његовог преступничког понашања. Информације о простору повезане са врстом кривичног дела и начином његовог извршења, везом између учиниоца и жртве и другим релевантним информацијама основа су израде геопрофила. Идентификацијом логичког оквира перцепције наведених варијабли са аспекта ефикасног извршења кривичног дела основа су за успостављање везе између места извршења кривичног дела и места становања учиниоца.

Геопрофилом се не утврђује тачно место становања учиниоца. Геопрофилом се у складу са принципом ефикасности настоји оптимално усмерити криминалистичка активност у зону највероватнијег места пребивалишта учиниоца. То је стратешки информационо-управљачки систем којим се систематски усмерава криминалистичка делатност а избегава површан и насумичан поступак. Ефикасност географског профилисања може се измерити одређивањем пропорције укупне зоне криминалистичке обраде (зоне највероватнијег места становања учиниоца) пре него што се идентификује тачно место становања учиниоца.

Узимајући у обзир чињеницу да је ово релативно нова криминалистичка метода свакако постоји простор за њено усавршавање. Са једне стране, неопходно је радити на усавршавању поступка одређења зоне највероватнијег места становања учиниоца а са друге, на унапређењу математичких техника визуелизације мапа уз помоћ компјутера. Свака метода којим се поступак откривања и доказивања кривичних дела скраћује представља важан допринос развоју криминалистике.

ЛИТЕРАТУРА

Clark A.N.: *The New Penguin dictionary of geography*. London: Penguin Books, 1990.

Godwin G.M.-Canter D.V.: Encounter and death: The spatial behavior of U.S. serialkillers.-In: *Policing: An International Journal of Strategy and Management*, 1997, 20(1), 24-38.

Hicks J.S.-Sales D.B.: *Criminal profiling-Developing an Effective Science and Practice*. Washington: American psychological association, 2006.

Holmes M.R.-Holmes T.S.: *Profiling violent crimes*. Thousand Oaks-et.all.: Sage Publications, 2002.

Homant. R.J.-Kennedy D.B.: *Psychological aspects of crime scene profiling-Validity research*. -In: *Criminal Justice and Behavior*, 25/1998, p.319-343.

Крсић О.: *Симболи, знакови и значења у криминалистици*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.

Lundrigan S.-Canter D.: *Spatial patterns of serialmurder: An analysis of disposal site location choice*.-In: *Behavioral Sciences and the Law*, 19/2001, 595-610.

Милојковић Б.-Маринковић Д.: Системи за глобално позиционирање и њихов значај у откривању и доказивању кривичних дела. –У: *Наука-Безбедност-Полиција*, 2/1997, стр.41-60.

Rachel B.: *Crime analysis and crime mapping*. Thousand Oaks-et.all.: Sage Publications, 2005.

Richard W.-Lorraine M.: *Environmental Criminology and Crime Analysis*. Portland, Oregon: Willan Publishing, 2008.

Rossmo. K.: *Geographic Profiling*. London-et. all.: CRC Pres, 2000.

Crime mapping&Analysis Program (Crime analysis Spatial Exstension), Guide to using and understanding CMAP CASE, National Institut of Justice, 2005.

Summary

CRIMINAL ANALYSIS OF A GEOGRAFIC PATTERN CRIMINAL ACTIONS OF SERIAL OFFENDERS

In this piece of writing, basic elements of the analysis of a geographic pattern of criminal activities of serial offenders have been presented. A relatively new criminalistic method has been based on them, called geographic profiling. In order to define the objective criteria for analysis of concrete models for making a geoprofile, in the first part, starting theoretic basis of a geographic profile of criminal activities have been presented: a mental map, buffer zone, the identification of criminal activities zone,; the determination of a central point of criminal activities; the determination of a standard distance from the central point to the point where criminal actions have been done, spacial connection between points where where actions of a criminal act have been committed; and the change of a criminal activity zone (spreading and shrinking of a criminal activity zone). The second part presents the basis of the most famous models of making a geoprofile, including certain softwares which are used for that purpose: Rosmo's frame for making a geoprofile; Koci's model for making a geoprofile, the operational procedure for making a geoprofile of the police in Vancouver, Riul's sistem for analysis of geographic characteristics of performed criminal acts. Finally, the conclusion presents some of the problems in the application of this methods and means for its perfection.

Dalibor KEKIĆ, MA*

Dane SUBOŠIĆ, PhD**

Dragan ĐUKANOVIĆ, PhD***

SOUTHEAST EUROPE POLICE CHIEFS ASSOCIATION

Abstract: Authors explore genesis, development and ranges of the Southeast Europe Police Chiefs Association (SEPCA), founded in 2002. SEPCA is a regional cooperation of police and it is one of rare expanding organizations. Members of this organization are: Albania, Bosnia and Herzegovina – Federation of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina – Republic of Srpska, Bulgaria, Canada, Croatia, Macedonia, Moldova, Montenegro, Romania and Serbia. They also explain the importance of SEPCA and how that importance is shown.

Key words: SEPCA, police cooperation, Executive Board, international organization, Stability Pact for South Eastern Europe, SPOT, SECI, SPAI, MARRI.

INTRODUCTION

After the events that occurred in 1990s, when Balkan nations were settling their old accounts, representatives of the authority of mother countries have set as a priority fight against international crime. Since recent events have produced numerous criminal and unlawful activities and organizations, it was rather clear that it was necessary to form an initiative or organization that would gather these countries in fight against contemporary security challenges, risks and threats. Because of the state these countries were in, a large number of police officers were performing military tasks, so their responsibilities and activities were not easy to determine. During that period, the Stability Pact for South Eastern Europe (within “the Working Table III”) represented one of possibilities for cooperation between Balkan countries in

---

* The author is associate at the Academy of Criminalistics and Police Studies in Zemun.

** The author is assistant professor at the Academy of Criminalistics and Police Studies in Zemun.

*** The author is a Research Fellow at the Institute of International Politics and Economics in Belgrade.

---

the field of security. It was necessary for the countries of South Eastern Europe to form an autochthon – self-formed international organization that would connect their police, advance mutual cooperation and get in the way of local criminal organizations.

One thing that could have posed as an obstacle was the inherited distrust between the countries and, consequently, between their police. Namely, at the beginning of the third millennium, it was hard to believe that the countries would cooperate without any reservation, given that they were in war just a few years earlier. At that time, harsh atavistic consequences of conflict were still present. Former real-socialist regimes were redolent of strong determination that only their nation has to be the largest and leading in the region. It is absolutely clear that one can speak of security only when “the absence of threats to acquired values”¹ is present. The need for cooperation in the field of security emerged as an obvious “recipe” for getting over these differences and re-evaluation of one’s own narrow views.² At the initiative of, above all, Serbia, but also and other countries in the region, Southeast Europe Police Chiefs Association (SEPCA) was formed in Volbanon, near Pula (Republic of Croatia) in January 2002.

DEVELOPMENT AND MEMBERS OF THE ORGANIZATION

Association’s functioning is based on organization of seminars, conferences and presentations in various fields of police profession. All SEPCA partners participate in those activities, and professionals from different fields of policing are in charge of conducting them. This international organization is open for all individuals, police officers, professionals in the field of internal affairs, organizations and institutions that are willing to work with SEPCA members and contribute to the increase of stability and security in South Eastern Europe. In fact, reform in the police services of member countries, fight against international crime and terrorism, as well as exchange of information, are the priorities of this organization.

The main motive for forming of this international organization was to facilitate reforms in police services of the countries emerged after dismantling of former SFRY, restructure police services and help them adapt to the new conditions of world order and responses to contemporary challenges, risks and threats. The aim of this organization is to increase cooperation between police services in member countries in South Eastern Europe in accordance with democratic principles

The first Statute of the Association was adopted at the conference held in

---

¹ A. Wolfers, “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, VOL. 67, no. 4, December 1952, p. 485.

² R. Cohen and M. Mihalka, *Cooperative Security: New Horizons for International Order*, European Center for Security Studies – George C. Marshall, 2001.

 Bucharest on October 24th 2002. The Statute consisted of 12 articles which described the mission, organization, ways of financing, seat, etc.³ It was determined that representatives of member countries should meet once a year – at the Annual General Meetings. At those meetings, members discuss the strategy and determine organization's tasks, the president submits the report on the activities, the secretary submits the report on financial business, members discuss on important propositions, etc.

Financing of this organization relies on donations from individuals, organizations, countries, etc. Fiscal year lasts from April until the end of March and is determined by the Executive Board. The financial funds are used for particular purposes approved by the Board. One of the main donors of the Association is the Canadian Government. Canadian International Development Agency and Royal Canadian Mounted Police have greatly helped in the establishment of the Association. Continuation of that cooperation was manifested in organizing numerous seminars and trainings for police officers of member countries.⁴ Under patronage of the Canadian police, numerous projects are still being carried out, funded with money provided by the Canadian Government. These projects are related to various trainings and strategic management, specialization of executives, community policing and covert investigation.

The first meeting of the Association was held in Belgrade on June 23rd 2003, where the decision was made that the seat of the Secretariat office would be in Belgrade. On several occasions, meetings of the high police representatives were held within SEPCA. From its establishment until the year 2007, the president of the Association was Major General Milorad Simic. Institutional frame, besides the President, consists also of the Executive Board, which consists only of police chiefs. The Executive Board consists of president, vice president, past and future president, secretary who is at the same time the treasurer, five members appointed by the president, and also by members of countries that do not have their representative at the Presidency. Presidency of the Board, which is the main managerial organ, consists of "the Troika" (past president, current and future president), vice president and secretary, that is, treasurer. Currently, "the Troika" consists of Serbian representative, as former president, Bulgarian representative, as current president (Valentin Petrov) and Croatian representative, as future president. President's mandate is one year and presidency rotates following alphabet of country names.

Quorum in making decisions is a simple majority, and in the case of the Executive Board, at least six members have to be present, from which at least one is a member of "the Troika". Secretariat was formed in order to support functioning of the organization and Executive Board. There are also sub-boards, five formed until now, for different fields of police work. Their goal is to help the Executive

³ *Statute and Articles*, Internet, 28/02/08, <http://www.sepca-bg.org/statute/>.

⁴ Internet, 03/03/08, <http://www.sepca-bg.org/about/?a=1>.

Board. At the same time, sub-boards are fields of SEPCA activities:

- Sub-board for community policing (the Republic of Croatia presides),
- Sub-board for fight against organized crime (Bosnia and Herzegovina presides),
- Sub-board for harmonization of legislation with (the Republic of Romania presides),
- Sub-board for police training and education (the Republic of Macedonia presides), and
- Sub-board for projects (the Republic of Montenegro presides).

Since September 2007, permanent location of the Secretariat has been in Sofia. When the seat of the Secretariat changed, it was decided to establish institution of the Executive Secretary, with the assistance of the technical secretary. The Executive Secretary represents an operational part of the Association, and his job is to organize annual meetings, seminars and trainings, but also to maintain correspondence and inform the members of the Board. The Secretariat also consists of five executives who are engaged periodically, and the Secretary summons them when necessary. Executives are members of the Department for International Cooperation and European Integrations within the Bulgarian National Police Service.

Seminars, such as “*Combating Cross-Border Organized Crime*” held in Thessalonica in February 2006 and organized by the Stability Pact for South Eastern Europe – SPOT and the Stability Pact Secretariat on Combating Organized Crime – SPOC, represented the opportunity to present achievements and advancement in cooperation between the police in South Eastern Europe.⁵

In December 2006, a two-day SEPCA conference was held in Sarajevo. This conference was significant because of the proposition to introduce a global police communication system, the so called I-24/7 in border police stations in the region. This system would connect various police officials, and help border police to search and compare data in just a few seconds. Since this project requires huge financial resources, so far it hasn't started.⁶

The new Statute was signed in Valbandon on June 14th 2007. The Statute specifies relations of the Secretariat and states that its permanent seat will be in Sofia. It also specifies that the Secretariat will be registered in Bulgaria as an organization, in accordance with the existing laws. Membership fee was raised in order to increase the efficiency and operability of the Association. At the meeting, membership of the Republic of Moldova was officially ratified, and the number of members was now ten. It was also decided that “the Troika” should have regular and more frequent meetings in order to improve the efficiency of SEPCA. The Statute also de-

⁵ *Seminar on “Combating Cross-Border Organized Crime”*, Internet, 01/03/08, <http://www.sepca-bg.org/activities/news/>.

⁶ *SEE police chiefs meet in Sarajevo*, Internet, 02/03/08, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/bs/newsbriefs/setimes/newsbriefs/2006/12/15/nb-08>.

terminated that in the future, SEPCA should strive to occupy coordinative role in reform police projects in the region.⁷

Member countries of SEPCA are: Albania, Bosnia and Herzegovina – Federation of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina – Republic of Srpska, Bulgaria, Canada, Croatia, Macedonia, Moldova, Montenegro, Romania and Serbia. So, although the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska are the entities of one country, they participate separately in activities of this organization. Greece, Slovenia and Turkey were also invited to join the Association, but so far, they have not declared themselves.

PURPOSE, MISSION, PRINCIPLES AND OBJECTIVES OF THE ORGANIZATION

The purpose of the Association is to cooperatively enhance the quality of police services in member countries in accordance with democratic principles and “in the spirit” of continuous improvement. The mission of the organization is to be a regional organization of police chiefs for promoting and facilitating:⁸

- constant development and integration of democratic policing principles,
- cooperation in the development and implementation of police strategies, systems and procedures in the region,
- professional development of police in the region,
- measures to prevent and fight crime in order to develop partnership between the police and community, and
- implementation of community policing concept, practice and strategy.

The guiding principles of the organization are related to: obligation of all police officers to respect the rights of all citizens, in accordance with international standards; uncompromising integrity that should be preserved by conducting business in accordance with ethical standards; courage of convictions obtained which means that SEPCA will support democratic principles in policing; accountability which manifests in promoting the principle of mutual accountability and trust between the police and the community; minority rights which would be achieved by giving particular attention to policing that affects minorities in the community; diversity achieved through promoting the value of diversity at all levels throughout the criminal justice system; at the end, members of the organization have the obligation to continuously help and advise their colleagues in the police and to accept it as a way of life.⁹

SEPCA, in order to achieve better functioning of police services of member

⁷ *Southeast Europe Police Chiefs Association (SEPCA) – Articles of Association*, Valbandon on the 14th day of June, 2007.

⁸ *Purpose and Mission*, Internet, 01/03/08, <http://www.sepca-bg.org/about/?a=3>.

⁹ *Guiding Principles*, Internet, 02/03/08, <http://www.sepca-bg.org/about/?a=5>.

countries, strives to:

- develop and run a professional organization committed to improving of policing in the region,
- increase police services capacity to integrate democratic principles of policing, as well as to enhance its reliability and accountability to the community,
- promote principles of equality of citizens in the region within police organization and community through police service which has to act in the same manner towards all citizens, regardless of faith, nationality or political orientation,
- improve and develop existing standards of ethics, integrity and respect in order to further improve reputation of police profession,
- influence the development of laws, procedures and practices that will improve the efficiency and effectiveness of policing in the region,
- provide cooperation, exchange of information and experiences between the police of member countries and around the world,
- support recruitment and training of qualified persons within the police profession through education and research, with special attention to equality of minority communities and gender equality by ensuring their representation at senior levels in police service, in accordance with reciprocity principles,
- improve and advance the study of contemporary and progressive crime and disorder prevention, detection and investigative practices, and
- undertake all necessary steps to ensure that the organization is funded in accordance with the real needs and obligations and that are properly accounted for.¹⁰

DEVELOPMENT TRENDS OF THE ORGANIZATION

The fact that SEPCA, according to some experts, has, in regard to security, perspective future in this region, was confirmed by various agreements and memorandums signed with other organizations. The Association signed the Cooperation Agreement with the Stability Pact for South Eastern Europe in June 2006 in Plovdiv. The Agreement ratified that the Stability Pact “Working Table III” will support SEPCA in endeavour to improve cooperation and functioning of the police in South-east Europe. The Stability Pact also committed itself to regularly summon representatives of the Association to its meetings within the Working Table III, as well as to regional meetings.¹¹ The signing of the Memorandum of Understanding and Cooperation with the Migration, Asylum, and Refugees Regional Initiative – MARRI and with the Organization for Democratic Control of Armed Forces – DCAF from Geneva is expected soon. Also, the signing of the Cooperation Agreement with the

¹⁰ *Aims and Objectives*, Internet, 05/03/08, <http://www.sepca-bg.org/about/?a=4>.

¹¹ *Cooperation Agreement Letter (Agreement between the South Eastern Europe Police Chiefs Association and Stability Pact for South Eastern Europe Working Table III)*, Plovdiv on 22nd June, 2006.

Swiss Development and Cooperation Agency – SDCA is planned too.

Police Forum, an initiative within the Stability Pact “Working Table III”, whose scope of work is the Regional Police Training, fight against vehicle theft and development of Internet network for fighting against organized crime, has become a part of the Association. Considering the fact that the Police Forum signed the Memorandum of Understanding with the Organized Crime Training Network – OCTN in 2005, a project led by Switzerland and Great Britain, SEPCA has continued to develop that project. The Association is a regular participant at the Conference on Stolen Vehicles, conducted under the patronage of Sweden.

Many initiatives and organizations disappear. Thus, the Stability Pact Initiative against Organized Crime – SPOC was integrated into the Southeast European Cooperative Initiative – SECI. The Stability Pact Anti-Corruption Initiative – SPAI, as well as MARRI, are currently experiencing difficult moments of surviving at international scene. Therefore, high hopes are pinned on SEPCA. The Stability Pact was renamed and since February 2008 it is called the Regional Cooperation Council, seated in Sarajevo. The Regional Cooperation Council has five fields of activities and interests and one of them is Justice and Home Affairs, with two experts in charge of it. SEPCA was described as one of the most important partners.

A decision was made at “the Troika” meeting to appoint an advisor in April 2008 that would be directed towards cooperation with DCAF, in order to improve activity in international surroundings. That position was given to an ex expert of the Stability Pact Justice and Home Affairs. On 27th and 28th March 2008, at the meeting in Sofia, a 3-year strategy was adopted

So far, the Association did not manage to establish a closer cooperation with SECI. According to some opinions, some procedural and structural obstacles exist, but Greece is also considered as a main culprit for that, which was, on several occasions, trying to independently establish an organization such as SEPCA, but was obstructed. Similar attempts also had Slovenia, but that country soon gave up its intentions. All the above mentioned speaks in favour of importance of this international organization.

We need to mention that Serbia, considering that it has been chairing SEPCA until 2007, had the chance to place the Secretariat on its own territory, but did not do so.

Owing to the authority of General Simic and our country itself, for a long time Serbia was offered to place the headquarters of SEPCA within its territory. For example, Romania was, with all means, trying to locate the Secretariat on its own territory, and Bulgaria did not miss that chance.

There are some indications that this Association could soon play the central role in fight against organized crime and terrorism in the region. Therefore, huge financial funds are being directed towards the organization’s Secretariat. In the sea of

---

various security initiatives and organizations, SEPCA has the future not only regarding its survival, but also regarding expansion of its business and scope of activities. Countries in the region that are not members of SEPCA are lately showing interest in becoming one.

CONCLUSIONS

The Southeast Police Chiefs Association represents an attempt to establish a security network among the countries in the region in order to prevent and disavow criminal and terrorist activities. The organization, in the light of its autochthony and indigenusness, has the solid foundations to achieve, maintain and improve security through united efforts of its member countries

Being that the time of various international initiatives and organizations has passed, a great number of them are disappearing, but others are being integrated into the more perspective ones, some are changing forms and ways of working. SEPCA is one of those organizations that are expected to develop and increase the scope of its activities.

From its establishment, the Association has changed its Statute, structure and personnel in the Secretariat and management. Serbia had the honour to chair the organization for five years, but has missed the chance to locate SEPCA bodies and capacities on its own territory. Since 2007, the organization has been seated in Sofia. The Association have materialized the good way of work and bright future through numerous international agreements, above all, with the Regional Cooperation Council, as well as with other regional initiatives and organizations. Several initiatives and organizations have been integrated into SEPCA, and under these new circumstances, it has become the leading international security (police) structure in this part of Europe.

REFERENCES:

- Aims and Objectives*, Internet, 05/03/08, <http://www.sepca-bg.org/about/?a=4>.
- Cohen R. and Mihalka M., *Cooperative Security: New Horizons for International Order*, European Center for Security Studies – George C. Marshall, 2001.
- Cooperation Agreement Letter (Agreement between the South Eastern Europe Police Chiefs Association and Stability Pact for South Eastern Europe Working Table III), Plovdiv on 22nd June, 2006.
- Guiding Principles*, Internet, 02/03/08, <http://www.sepca-bg.org/about/?a=5>.
- Internet, 03/03/08, <http://www.sepca-bg.org/about/?a=1>.
- Purpose and Mission*, Internet, 01/03/08, <http://www.sepca-bg.org/about/?a=3>.
- SEE police chiefs meet in Sarajevo*, Internet, 02/03/08, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/bs/newsbriefs/setimes/newsbriefs/2006/12/15/nb-08>.
- Seminar on “Combating Cross-Border Organized Crime”*, Internet, 01/03/08, <http://www.sepca-bg.org/activities/news/>.
- Southeast Europe Police Chiefs Association (SEPCA) – Articles of Association, Valbandon on the 14th day of June, 2007.
- Statute and Articles*, Internet, 28/02/08, <http://www.sepca-bg.org/statute/>.
- Wolfers A., “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, VOL. 67, no. 4, December 1952.

Rezime

ASOCIJACIJA ŠEFOVA POLICIJE JUGOISTOČNE EVROPE

Nakon ratnih događaja devedesetih godina prethodnog stoleća, predstavnici vlasti balkanskih država postavljaju kao jedan od prioriteta borbu protiv međunarodnog kriminala. Zbog postojećeg stanja u ovim državama, veliki broj policijskih službenika obavljalo je poslove vojnika, te se njihove nadležnosti i poslovi nisu mogli jasno utvrditi. Pakt o stabilnosti Jugoistočne Evrope (u okviru „trećeg stola”), bio je jedan od mogućnosti saradnje država Balkana u policijskim poslovima. Državama Jugoistočne Evrope bilo je neophodno da se sačini autohtona – samonikla međunarodna organizacija, koja bi povezala vlastite policije, unapredila međusobnu saradnju i uticala na to da se što pre stane na put lokalnim kriminalnim organizacijama.

Jedna od mogućih prepreka bilo je i baštinjeno nepoverenje između država, a time i njihovih policija. Bilo je teško poverovati da će države bezrezervno saradivati, s obzirom da su, nekoliko godina ranije, međusobno ratovala. U to vreme još uvek su se osetile oštre posledice sukoba atavističke prirode. Nekadašnji real-socijalistički režimi odisali su snažnim opredeljenjem da sopstvena nacija mora biti vodeća i najveća u regionu. Kao način u prevazilaženju ovih razlika i prevrednovanju sopstvenih uskopoglednih vrednosti, javila se potreba za saradnjom u bezbednosti. Na inicijativu pre svega Srbije, ali i drugih država u regionu, u Volbandonu pored Pule (Hrvatska) formirana je Asocijacija šefova policije Jugoistočne Evrope – SEPCA (*Southeast Europe Police Chiefs Association – SEPCA*) u januaru 2002. godine.

Autori su pokušali u kratkim crtama u tri segmenta istraživanja dati jasan pregled ove organizacije. U prvom delu pod nazivom »Razvoj i članice organizacije«, autori pojašnjavaju nastanak ove organizacije, njen razvoj i sadašnje stanje. Takođe, u ovom segmentu opisani su seminari, konferencije i prezentacije u raznolikim oblastima policijske profesije.

Drugi deo istraživanja »Svrha, misija, principi i ciljevi organizacije« navodi da je svrha saradnje ojačanje kvaliteta rada policijske službe u državama-članicama u skladu sa demokratskim principima i principima konstantnog napredovanja. Misija organizacije je da bude regionalna organizacija direktora policije za unapređivanja i omogućavanje saradnje i zajedničkog rada policija Jugoistočne Evrope.

U poslednjem segmentu ovog istraživanja »Pravci razvoja organizacije«, autori tvrde da ovu međunarodnu inicijativu (organizaciju) zbog napredovanja međunarodnog kriminala, očekuje dalji napredak i razvoj, jer je ova organizacija autohtona. S tim u vezi, potreba za međunarodnom saradnjom policija će rasti, ali po mišljenju autorâ glavne barijere će predstavljati nepoverenje i ostaci ratnohuškaških vlasti u zemljama Balkana.

Доц. др Славиша ВУКОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ПАРТНЕРСТВО ПОЛИЦИЈЕ И ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА

Апстракт: У раду се разматра могућност стварања дугорочног партнерства између полиције и локалне заједнице у превенцији криминалитета, с обзиром на актуелне безбедносне проблеме савремених урбаних заједница. Посебна пажња дата је интензивној сарадњи припадника полиције, социјалних и здравствених радника са грађанима у откривању лица са факторима ризика да изврше кривично дело или постану жртве. У раду се подржава оснивање локалних савета за превенцију криминалитета који треба да буду главни носиоци израде стратегије превенције криминалитета на локалном подручју. Стратегија треба да садржи опис проблема према којима треба усмерити превентивне мере, субјекте задужене за спровођење превентивних мера и опис мера. Локални савети за превенцију криминалитета или уговори о сарадњи могу обезбедити размену информација између припадника полиције и других субјеката у идентификовању проблема који захтевају заједничку акцију, боље познавање локалних прилика и ефикасније планирање и спровођење превентивних програма.

Кључне речи: полиција, превенција криминалитета, локална заједница, партнерство

УВОД

Крајњи успех бројних превентивних програма у великој мери зависи од познавања локалних прилика и околности у којима се ти програми реализују. Поједине карактеристике локалне заједнице, специфичне само за ту заједницу могу одлучујуће утицати на испољавање одређене врсте криминалног понашања, па услед њиховог непознавања може изостати адекватан превентивни програм. С друге стране, успех превентивног програма може изостати чак и ако је тај програм адекватан, у смислу да обухвата потребне превентивне мере подесне да се утиче у правцу отклањања или ублажавања криминогених фактора, уколико, приликом планирања програма, нису узети у обзир фактори од којих зависи подршка програму од стране конкретне локалне заједнице. То практично значи да се не може говорити о

лошем избору превентивних мера којима треба деловати у спречавању конкретног криминалног понашања у одређеној локалној заједници, већ се може говорити о лошој процени криминогених фактора (њихове врсте и интензитета деловања) и фактора који треба да делују у правцу пружања подршке у спровођењу планираних превентивних мера. Превентивни програми који се спроводе без познавања локалних фактора који доприносе вршењу кривичних дела унапред су осуђени на неуспех, а није реткост да се поједине превентивне мере или читави програми проглашавају за неуспешне иако је разлог њиховог неуспеха често неадекватна анализа проблема за чије решавање се они користе.

Предмет разматрања биће проблеми са којима се суочавају савремене локалне заједнице у урбаним подручјима, које су због недовољне друштвене кохезије одувек биле угроженије криминалитетом од руралних подручја. Пораст броја регистрованих кривичних дела често у јавности покреће питање делотворније организације система превенције криминалитета и рационалнијег ангажовања субјеката формалне социјалне контроле. Било да се ради о органима локалне самоуправе или органима државне управе, императив је рационалније трошење буџетских средстава и њихово улагање у сврсисходније мере којима се криминалитет може контролисати. Повећање броја припадника полиције показало се да није само по себи ефективна мера у том правцу, као и масовно затварање учинилаца кривичних дела. Казна затвора колико год да је неопходна када су у питању професионални учиниоци кривичних дела, код одређеног броја учинилаца може остварити негативан ефекат због њихове изолације од осталих чланова заједнице, нарочито када се имају у виду бројни проблеми везани за реализацију програма ресоцијализације¹. То је нарочито проблем код млађих лица осуђених на казну затвора који су се одлучили на вршење кривичних дела услед коришћења опојних дрога, неповољних услова живота и других сличних фактора. Прерано ангажовање у вршењу кривичних дела, у узрасту малолетника или чак деце, показује озбиљност проблема са којима се суочава локална заједница, неуспех њених служби и других чланова заједнице.

ПРОБЛЕМИ САВРЕМЕНЕ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И КЉУЧНИ СУБЈЕКТИ У ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА

Савремена локална заједница у урбаним подручјима све више се суочава са повећањем броја кривичних дела посебно оних која врше

¹ На пример, у Италији је затвореницима доступно само 452 експерта за саветовање, што у просеку значи један сат саветовања месечно. У: Maffei, S., Betsos, M.I.: *Crime and Criminal Policy in Italy – Tradition and Modernity in a Troubled Country*, European Journal of Criminology, свеска 4, број 4, 2007, стр. 467.

малолетници и млађа пунолетна лица². Нагла урбанизација, односно кретање становништва из руралних у урбана подручја, као и кретање из неразвијених у развијене државе у потрази за бољим животним условима неминовно усложњава, а неретко и обесхрабрује напоре које предузимају локалне заједнице у правцу ефикасније контроле криминалитета. Та кретања се обично доводе у везу са могућностима образовања и запошљавања, мада њихов узрок могу бити и други фактори. Заједнице које су суочене са илегалном имиграцијом из економски неразвијених земаља неретко су суочене и са проблемима расизма и дискриминације што доприноси расту сиромаштва и све израженијим разликама у економској снази између породица досељеника и домаћег становништва. Развијене земље Европе обично су суочене са таквим проблемима због имиграната из бившег Совјетског Савеза, медитеранских држава и земаља Северне Африке. Раст урбанизације због проблема илегалних имиграната, али и кретања домаћег становништва за бољим послом негативно утиче на способност локалне заједнице да се ангажује у превенцији криминалитета. Процењује се да 40% до 55% светске популације сада живи у урбаним центрима, а очекује се да ће 2020. године у урбаним центрима живети око 70% светске популације³. Такав развој обично доводи до социјалне искучености мањинских група и њихове концентрације на одређеним географским подручјима. Породице тих мањинских група суочене са социјалном искљученошћу услед незапослености и сиромаштва обично нису у могућности да врше ефикасан надзор над младима, па није реткост да је стопа малолетничке делинквенције у таквим заједницама висока. Посебан проблем представља висока стопа незапослености међу младима, која је у земљама Европе порасла са 15% на 20% када су у питању младићи, односно са 19% на 23% када је реч о девојкама. Знатан број младих одлучује се на злоупотребу опојних дрога и то није случај само у највећим градским центрима. Истраживања показују да су проблеми у вези са опојним дрогама већи у градовима средње величине и руралним подручјима него у метрополама⁴.

Повезаност наведених трендова са растом стопе криминалитета у урбаним центрима одавно је уочена. У криминолошкој литератури се одавно

² Заједнице се обично дефинишу као групе људи које деле исту географску територију, глобалну културу и институције, мада се термин ‘интересна заједница’ користи и за означавање друштвених група које имају заједничка искуства, културу или порекло, а при томе не морају да живе у истој географској зони. Shaw, M.: *Communities in Action for Crime Prevention*, International Centre for the Prevention of Crime: Sixth Annual Colloquium, Canberra, Australia, September 14-15th, 2006, стр. 3.

³ Shaw, M.: *The Role of Local Government in Community Safety*, Montreal: International Centre for the Prevention of Crime, стр. 3. На документу нема датума објављивања, али се из пописа библиографије види да је објављен 2000. године или касније.

⁴ *Ibid*, стр. 4-5.

истиче значај јачања механизма неформалне социјалне контроле за превенцију криминалитета, а посебно за превенцију малолетничке делинквенције. Заједнице које су суочене са сталним кретањем становништва обично су најрањивије на криминалитет, јер таква кретања онемогућавају успостављање трајнијих суседских веза које су значајне за контролу понашања деце и малолетника, али и других чланова заједнице. После породице и школе, суседство има веома значајну улогу у контроли понашања деце и малолетника. Међутим, ма колико да су грађани појединих заједница спремни за учешће у програмима превенције криминалитета, не треба занемарити улогу субјеката формалне социјалне контроле у спречавању криминалитета. Та два механизма треба да се узајамно допуњују, јер се тако може остварити успешнија контрола над криминалитетом. Мада у сваком друштву постоје заједнице са јаким неформалном социјалном контролом, то не значи да су оне саме по себи довољне имуне на све облике криминалитета. Шта више може се десити да јака неформална социјална контрола доприноси прикривању појединих кривичних дела. Таква ситуација може постојати у оним случајевима када су систем вредности и норме понашања заједнице у једном делу супротне општеприхваћеном систему вредности и нормама понашања које се штите нормама кривичног права. Отуда треба водити рачуна да неформална контрола буде у функцији формалне.

Да би локална заједница обезбедила сигурну основу за успешно планирање и спровођење мера с циљем превенције криминалитета, треба решити неколико важних питања. Најпре, треба одговорити на питање који су то субјекти формалне социјалне контроле значајни за успешну превенцију криминалитета у локалној заједници? Одговор на то питање свакако зависи од већег броја фактора, а посебно од: 1) врсте кривичног дела које се настоји спречити, 2) узраста лица према којем се предузимају превентивне мере и 3) фазе у којој се примењују превентивне мере (примарна, секундарна или терцијарна превенција). Нема сумње да је полиција, уз јавно тужилаштво и суд, један од кључних субјеката формалне социјалне контроле, јер се њени припадници сусрећу са разноврсним учиниоцима кривичних дела и лицима која манифестују понашање које указује на могућност извршења кривичног дела. Њени припадници су у прилици, да прикупљањем обавештења од грађана непосредно на терену, сазнају за околности које доводе до вршења кривичних дела. Према тим околностима треба усмерити превентивне мере или пак предузети додатне мере за анализу проблема који постоје у позадини кривичних дела. Припадници полиције, уз социјалне раднике, вероватно јесу у најповољнијој прилици да откривају потенцијално ризична лица и околности које у различитим сферама друштва могу довести до извршења кривичних дела. Међутим, полиција није у прилици, с обзиром на своја законска

овлашћења, да предузме све потребне мере за отклањање ризичних околности или да делује према ризичним лицима која могу учинити кривично дело или постати његове жртве. За предузимање тих мера обично није довољан само један субјект, већ је потребно координирано учешће већег броја субјеката локалне заједнице, односно, неопходна је сарадња полиције са државним органима, органима локалне самоуправе и недржавним субјектима (грађанима појединцима и њиховим удружењима). При томе, треба нагласити да за предузимање напред наведених мера обично није потребно ангажовање већине тих субјеката, већ само одређеног мањег броја. То је потребно имати у виду, како непотребним ангажовањем субјеката чије учешће није неопходно за успех превентивних мера не би дошло до непотребног расипања ресурса, што за последицу може имати умањивање ефикасности тих субјеката како у обављању своје редовне делатности, тако и на плану превенције криминалитета за коју је иначе тешко обезбедити њихово ангажовање. На потребу успостављања партнерства у превенцији криминалитета указује и Препорука Комитета министара Савета Европе из 2003. године у којој се у првим одредбама препоручује владама држава чланица да препознају да одговорност за превенцију криминалитета буде широко подељена у друштву и да су партнерски приступи практична средства за дељење те одговорности и обједињавање различитих ресурса.⁵

Per-Olof Wikström и Marie Torstensson сматрају да треба подржати оснивање локалних савета за превенцију криминалитета који треба да буду главни носиоци израде стратегије превенције криминалитета на локалном подручју. Та стратегија треба да садржи опис проблема према којем (једном или више њих) треба усмерити превентивне мере, улогу сваког субјекта посебно у спровођењу превентивних мера, као и опис конкретних мера које треба да предузму ти субјекти. Иако је већ изнета констатација да од врсте проблема који се решава зависи и избор субјеката чије је учешће потребно у превенцији криминалитета, чини се логичним мишљење наведених аутора да интегрисана локална стратегија превенције треба обавезно да обухвати пет субјеката: 1) полицију, која треба да има главну улогу у наставку и интензивирању проблемски-орјентисаног рада и *community policing*, као важне компоненте тог облика рада, а посебно ситуационе превенције и стварање услова за социјалну превенцију у којој се директно учешће полиције тешко може очекивати; 2) социјалне службе; 3) школе; 4) администрацију за рекреативне активности и 5) службе здравствене заштите. Свакако да успех активности тих субјеката често зависи од помоћи коју могу пружити субјекти неформалне социјалне контроле, па се у том смислу и наглашава значај помоћи

⁵ Council of Europe – Committee of Ministers: *Recommendation Rec(2003)21 of the Committee of Ministers to member states concerning partnership in crime prevention.*

коју може пружити породица и приватна предузећа. Полазећи од могућности учешћа тих субјеката у превенцији криминалитета Per-Olof Wikström и Marie Torstensson су издвојили пет области у којима треба да буде интензивнија сарадња између појединих субјеката: 1) област ране социјалне превенције; 2) област социјалне превенције у каснијем добу; 3) област ране ситуационе превенције; 4) област генералне ситуационе превенције и 5) област превенције криминалног понашања хроничних криминалаца, односно повратника. У области ране социјалне превенције примарна је сарадња служби социјалне и здравствене заштите које треба да сачине локалну стратегију којом би се деловало на окружење у којем дете одраста, а посебно на ризичне породице и окружење са факторима ризика.⁶ У области социјалне превенције у каснијем добу, тј. узрасту деце од 7-11 година примарна је сарадња школа и социјалних служби. У раној ситуационој превенцији (деца од 12-15 година) примарна је сарадња школа са администрацијом за рекреативне активности, док је у општој ситуационој превенцији нагласак на сарадњи полиције са приватним предузећима. Програми за хроничне криминалце подразумевају сарадњу полиције са службама социјалне и здравствене заштите и установама за извршење кривичних санкција.⁷

Нема сумње да наведена класификација и предложене превентивне мере пружају веома добар модел за организацију превенције криминалитета у локалној заједници. У елаборацији превентивних мера очигледно су аутори ставили већи нагласак на мере социјалне превенције, што је чини се најпроблематичнији сегмент превенције у практичној реализацији, али уједно и дугорочно гледано најбољи јер се превенцијом малолетничке делинквенције у највећој мери спречава криминално понашање у одраслом добу. Ту свакако школе и службе за социјални рад имају посебно значајну улогу. Међутим, у

⁶ Импресивне резултате у дугорочном смањивању делинквенције и смањивању недисциплине деце у школама показали су програми посете деце предшколског узраста код куће и специјалне обуке деце тог узраста из сиромашних породица, а сличне позитивне резултате показали су и програми обуке родитеља и породичне терапије усмерене ка јачању способности родитеља за одгој деце. Shaw, M.: *Op. cit.*, стр. 3-6. Позитивне резултате показао је и програм ‘*Интервенција у кризним ситуацијама*’ на територији општина Земун и Нови Београд 1995. године, који је имао за циљ остваривање контакта са породицом лица млађих од 14 година која су први пут извршила кривично дело, у року од 24 до 72 часа, како би се спречило даље испољавање делинквентног понашања. Контакт интервентних екипа обухватао је посећивање породице, обавештавање родитеља о кривичном делу и понуду услуга Саветовалишта за брак и породицу. Резултати истраживања на селекционираним узорку деце са испољеним делинквентним понашањем показали високу ефикасност тог програма, јер је стопа рецидивизма износила 17%. Опширније у: Шкулић, М., Стевановић, И.: *Малолетни делинквенти у Србији – нека питања материјалног, процесног и извршног права*, Београд: Југословенски центар за права детета, 1999, стр. 407-408.

⁷ Wikström, H. P., Torstensson, M.: *Local crime prevention and its national support: organisation and direction*, European Journal on Criminal Policy and Research, свеска 7, 1999, стр. 459-481.

савременим околностима са којима су суочене локалне заједнице, о којима је већ било речи, посебно треба нагласити значај сарадње социјалних и здравствених служби у фази секундарне и терцијарне превенције криминалитета. У фази секундарне превенције њихова улога је значајна у материјалном збрињавању и пружању медицинске, психолошке и друге подршке лицима која су показала ризично понашање или се налазе у ризичном окружењу. Та лица могу бити деца без родитељског старања, деца и малолетницима који својим понашањем показују склоност ка делинквентном понашању, али и наркомани, алкохоличари и душевно болесна лица.

Код последње три категорије лица улога здравствених служби је примарна уз подршку породице и када је потребно служби социјалне заштите. Без ангажовања здравствених служби и пружања медицинске помоћи, када су у питању алкохоличари, наркомани и душевно болесна лица практично је немогуће организовати успешне превентивне програме у фази секундарне превенције, а управо су то лица која су у највећем ризику да учине кривично дело. Често су алкохоличари, наркомани и душевно болесна лица особе које се могу пронаћи међу лицима која су већ испољила кажњиво понашање у виду вршења прекршаја, нарочито прекршаја против јавног реда и мира, као што су скитничење, просјачење, проституција, вређање, вршење насиља над другим, изазивање туче и сл. Иако полиција на локалном подручју обично има сазнања о тим лицима неопходна је ближа сарадња полиције, чланова породице зависника и душевно болесних лица, као и здравствених служби, како би се на време спречило испољавање криминалног понашања. Та ближа сарадња треба да омогући процену потенцијалне опасности зависника и душевно оболелих лица како би се према најопаснијим лицима предузеле адекватне мере лечења. Међутим, да би се обезбедила правовремена превентивна реакција полиције и здравствених служби потребно је да обе службе буду кадровски, организационо, материјално-технички, финансијски и на други потребан начин прилагођене решавању таквих проблема.⁸ У првом реду потребно је да локална полиција и здравствене службе располажу са довољним бројем мотивисаних, квалитетно обучених и опремљених службеника. Када је реч о полицији ту свакако треба посебну пажњу посветити обуци њених службеника. Наиме, припадници полиције се, током обављања свакодневних послова и задатака, а нарочито приликом интервенција по позиву грађана због нарушавања јавног реда и мира, неретко сусрећу са наркоманима, алкохоличарима и душевно болесним лицима. Начин на који они поступају том приликом у значајној мери може утицати на испољавање криминалног понашања наведених лица. Када су

⁸ Влада Аустралије доделила је Националном програму за превенцију криминалитета у заједници 58 милиона долара за 4 године. Наведено према: Shaw, M.: *Communities in Action for Crime Prevention*, International Centre for the Prevention of Crime: Sixth Annual Colloquium, Canberra, Australia, September 14-15th, 2006, стр. 2.

у питању алкохоличари и наркомани неопходно је да се припадници полиције, посебно вође безбедносних сектора, више ангажују у успостављању сарадње са породицама тих лица, ма колико да су многе од њих неспремне за суочавање са болном истином да им је члан породице зависник. С друге стране, припадници полиције могу успоставити сарадњу са суседством, колегама на послу и другим члановима заједнице која врше позитиван утицај на лица са ризичним понашањем. Та је сарадња често занемарена, не само због недовољне мотивације припадника полиције, како се обично мисли, већ у великој мери због њихове оптерећености административним и другим пословима који не омогућавају интензивније непосредно ангажовање полицајца на терену ради успостављања неформалних контаката са грађанима веома значајним за контролу лица са ризичним понашањем. Због тога треба посветити посебну пажњу организацији рада припадника полиције, како би њихови потенцијали били максимално искоришћени у остваривању оних циљева због којих полиција и постоји у друштву, а то је на првом месту превенција криминалитета.

Што се тиче душевно болесних лица, а у значајној мери и зависника од опојних дрога и алкохола, припадници полиције често немају адекватну обуку како би своје поступање прилагодили њиховим проблемима. Посебну пажњу треба посветити обуци припадника полиције за поступање у ситуацијама које имају везе са ментално болесним лицима кроз предавања, посете здравственим установама, дискусије, игре улога и то како на почетној обуци, тако и у току рада у служби. Циљ обуке је да припадници полиције стекну знање које ће им омогућити да разумеју менталне болести и њихове симптоме, да сазнају који ресурси им стоје на располагању у заједници са решавање проблема у вези са ментално болесним лицима, да развију основне вештине комуникације за рад у кризним ситуацијама, као и да доносе одлуке слободно без предрасуда и стереотипа.⁹

Када се говори о сусрету припадника полиције са тим категоријама лица обично се мисли на опасност која прети од стране тих лица не само полицајцима, већ и другим грађанима, док се занемарује могућност да су зависници и душевно болесна лица неретко жртве кривичних дела или пак прекршаја. Због тога полиција треба једнаку пажњу да посвети смањивању тамне бројке криминалитета која постоји у овој области. Једнострано поступање у смислу откривања учинилаца кривичних дела и обезбеђивања доказа за успешно покретање и вођење кривичног поступка у популацији наркомана и алкохоличара не би смело да буде приоритет у њеном раду. За полицију су једнако значајна сазнања која указују на учиниоце, али и жртве

⁹ Опширније у: Cordner, G.: *People with Mental Illness*, Washington, D.C.: U.S. Department of Justice: Office of Community Oriented Policing Services, 2006.

кривичних дела у тој популацији, о којој се мање говори и вероватно мање зна. У том смислу припадници полиције би требали са једнаком пажњом да прикупљају обавештења о лицима која злоупотребљавају наркомане, алкохоличаре и душевно болесна лица и која их можда принуђавају на вршење кривичних дела и прекршаја.

Припадници полиције треба да посвете посебну пажњу предузимању превентивних мера према жртвама кривичних дела како би се спречила могућност нове виктимизације.¹⁰ Поједина лица се могу појављивати више пута у улози жртве кривичних дела, па се превентивним деловањем у правцу њихове ефикасније заштите може допринети значајнијем смањивању укупног броја кривичних дела. Такву могућност посебно треба имати у виду код насиља у породици. Обезбеђивање жртвама хитне заштите и услуга након напада представља један од најважнијих задатака полиције и осталих субјеката локалне заједнице. Прво склониште за претучене жене и њихову децу отворено је још 1972. године у Лондону, а тренутно у САД има преко 2,000 таквих склоништа. Она се финансирају у највише случајева из фондова заједница, а у неким државама и полиција из свог буџета издваја део средстава за њихово финансирање. Таква склоништа се у свом раду често ослањају на добровољце и ниже плаћено особље, а услуге обухватају привремено смештање, информисање и упућивање другим социјалним службама, израду планова безбедности за жртве, пружање правне помоћи итд.¹¹

ОБЛИЦИ САРАДЊЕ КЉУЧНИХ СУБЈЕКТА ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА

Непостојање адекватног нормативно-правног оквира за сарадњу субјеката о којима је у претходном излагању било речи на плану превенције криминалитета један је од најчешћих проблема који онемогућавају њихово трајније и ефективније ангажовање. Наравно, може се поставити и питање свести службеника сваког субјекта посебно о неопходности учешћа у превенцији криминалитета. Нема сумње да организациона култура у значајној мери одређује квалитет и обим ангажовања сваког субјекта локалне заједнице у превенцији, али не треба заборавити да је у основи те културе систем образовања и обуке јавних службеника и најшире популације. Због тога је допринос средстава масовног информисања, нарочито телевизије, у овој

¹⁰ Опширније о криминалистичкој виктимологији у: Крстић, О.: *Превенција криминалитета*, Бања Лука: Факултет за безбедност и заштиту, 2007, стр. 181-191.

¹¹ У више од 60 правних факултета широм САД студенти пружају услуге одбране жртва насиља у породици у судском поступку. Видети у: Roberts, A.: *Police Response to Battered Women*. – У: Roberts, A. (ed.): *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies*, Oxford and New York: Oxford University Press, 2002.

области немерљив. Улога средстава масовног информисања у превенцији криминалитета нарочито је важна за упознавање најшире јавности у локалној заједници са планираним превентивним програмима и оним програмима чија је реализација у току. На тај начин они могу допринети ситуационој превенцији криминалитета, да се потенцијални учиниоци кривичних дела упознају са мерама које им могу отежати извршење кривичног дела, или мерама које им могу повећати ризик да буду откривени у извршењу и брзо лишени слободе. Што се тиче мера социјалне превенције средства јавног информисања могу деловати у правцу подстицања најшире јавности на учешће у програмима превенције криминалитета чија је суштина учешће у оним активностима које треба да омогуће пружање разноврсне помоћи лицима којима је потребна социјална, медицинска или друга врста помоћи. Помоћ може бити потребна како потенцијалним учиниоцима кривичних дела да би се уздржали од извршења, тако и потенцијалним жртвама. Таква помоћ у великој мери је у домену добровољног или волонтерског ангажовања грађана. Међутим, када је реч о ангажовању органа државне управе и органа локалне самоуправе онда је потребно, уз развијање свести службеника о неопходности и могућностима превентивног деловања, обезбедити један облик институционализоване сарадње који ће, уз адекватан нормативно-правни оквир, одредити ситуације у којима би тачно одређени субјекти локалне заједнице имали обавезу узајамне сарадње. То је неопходно учинити како би се у хитним случајевима обезбедила заједничка акција два или више субјеката у правцу решавања конкретних проблема.

Сарадња није потребна само у хитним случајевима. Шта више, у области превенције криминалитета сарадња између више субјеката локалне заједнице је потребнија у дужем и континуираном временском периоду. Због тога су поједине државе, као што су Велика Британија и Француска, успоставиле нормативно-правни оквир како би сарадњу у области превенције криминалитета учиниле ефикаснијом. Партнерство полиције са локалном заједницом још увек је суочено са многим проблемима, почев од узајамног неповерења међу припадницима различитих служби које отежава размену података, до неповерења између полиције и сиромашних заједница укључујући и маргинализоване групе младих. Због тога се изградња поверења између полиције и грађана, али и између полиције и других институција са којима треба да сарађује у превенцији криминалитета појављује као њена превасходна обавеза. Полиција, по природи свог посла, располаже сазнањима која су неопходна за анализу околности које доводе до вршења кривичних дела на одређеном подручју и одређеном времену, али таква сазнања поседују или могу поседовати службеници других органа, као и сами грађани. Отуда не треба да изненађује опредељење полиција већег броја држава да на локалном подручју ангажују посебно обучене криминалистичко-обавештајне аналитичаре који ће

бити способни да таква сазнања прикупљају, аналитички сагледавају и размењују са другим службама изван полиције, као и линијама рада у полицији.

Јединствену сарадњу у превенцији криминалитета потребно је обезбедити на три нивоа: 1) унутар полиције између униформисане полиције (секторских радника) и криминалистичке полиције, као и службе која је задужена за послове аналитике; 2) између полиције и других субјеката изван полиције (остали државни и локални органи власти, недржавни субјекти и грађани) и 3) сарадњу са регионалним и националним институцијама, а преко њих и међународним институцијама у размени информација (сазнања) о најнефективнијим праксама и проблемима у превенцији криминалитета, као и размени стручне и техничке помоћи.

Иако правни прописи, по правилу, предвиђају дужност државних органа и органа локалне самоуправе да међусобно и са полицијом сарађују у превенцији криминалитета, обично не постоје санкције за избегавање те сарадње, посебно када је иницира полиција. Постоји више начина да се обезбеди сарадња. Један од начина је оснивање посебног тела на нивоу општине, као што су локални савети за превенцију криминалитета или безбедност заједнице, мада се та сарадња може обезбедити закључивањем формалних уговора или споразума о сарадњи. Преко тих тела или уговора обезбеђује се непосредна комуникација између полиције и других органа у идентификовању проблема који захтевају јединствену акцију ради њиховог отклањања. У Енглеској и Велсу локалне владе и полиција обавезне су по Закону о злочину и нередима из 1998. године да оснивају мулти-агенцијско ‘Партнерство за безбедност заједнице’ које укључује и здравство, службе за надзор условно осуђених лица, друге службе и представнике младих. Тај Закон предвиђа обавезу партнера да сваке три године успоставе приоритете за акцију и развију стратешке планове на основу детаљне анализе криминалитета на подручју локалне заједнице.¹²

Лондонска метрополитенска полицијска служба имала је 1997. године најмању стопу криминалитета за протеклих 9 година и најнижи ниво провала за протеклих 18 година. За спровођење Закона о злочину и нередима који је усвојен 1998. године влада није одобрила било какве додатне фондове. У Извештају Инспектора полиције њеног Краљевског височанства објављеног 1998. године закључено је да је могуће смањити криминал без увећања ресурса. Неколико полицијских служби известило је о смањењу више од 40% пријављеног криминала у последњих 5 година без повећања броја полицајаца, док је смањење од 37% у граду Њујорку пратило повећање 30% запослених. Кључ успеха је партнерство и тимски рад. Да би било ефективно партнерство

¹² Shaw, M.: *The Role of Local Government in Community Safety*, Montreal: International Centre for the Prevention of Crime. Опширније о томе и у: Newburn, T.: *Crime and Criminal Justice Policy*, Second edition, Harlow, England: Pearson Education Limited, 2003, стр. 118-119.

мора бити ригорозно у идентификовању проблема, постављању приоритета и циљева, а то значи имплементацију проблемски-орјентисаног приступа (анализа, акција и евалуација), постојање комплементарних (допуњујућих) вредности и циљева, успостављање јасних циљева и одговорности и коначно успостављање механизма за надзор ефективних мера. Да би полицијска служба била ефективна у смањивању криминала треба да усвоји смањивање криминалитета као суштинску функцију полиције, успостави јасну стратегију управљања перформансама, користи проблемски-орјентисан приступ, развије ефективно партнерство и упосли своје ресурсе са свесношћу дефинисаних циљева. Друга кључна компонента ефективних стратегија полицијских служби за смањивање криминала је обавештајним сазнањима вођен рад полиције, а информациони систем развијен од стране Метрополитен полиције је један пример који садржи информационе протоколе са преко 400 поља.¹³ Полиција града Lancashire (северозападни део Енглеске) је међу првима започела криминалистичко обавештајну делатност у Великој Британији раних 1990-тих година и данас је једна од водећих у имплементацији Националног обавештајног модела. Она је развила систем за складиштење информација о ухапшеним лицима, откривеним кривичним делима и другим безбедносно интересантним догађајима, посебно о насиљу у породици и несталим лицима.¹⁴

У Француској је започело оснивање савета за превенцију криминалитета још 1982. године, а њиховим радом руководе градоначелници. Локално партнерство за превенцију криминалитета преименовано је 1997. године у Локалне уговоре о безбедности којима се покушава избалансирати социјални развој са безбедношћу. Уговори су засновани на формули безбедност = превенција + санкција + реинтеграција. Превенција и реинтеграција се виде као одговорност сваког у заједници, а уговори захтевају од локалног партнерства да обезбеде нове послове за младе и њихову обуку, односно превенцију делинквенције кроз запошљавање младих, подршку породици, спорт и програме културе. Многи од нових послова као што су агенти за социјалну медијацију и асистенти локалне безбедности, попуњени су младима из сиромашних подручја где је висока незапосленост. Француски модел финансирања градских уговора усвојила је и Белгија.¹⁵

¹³ *The role of the police in crime prevention*, Montreal seminar - Synthesis Report, International Centre for the Prevention of Crime, 1998, стр. 10.

¹⁴ Loyka, A. S., Faggiani, A. D., Karchmer, C.: *Protecting Your Community from Terrorism: The Strategies for Local Law Enforcement Series, Vol. 4: The Production and Sharing of Intelligence*, Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, Police Executive Research Forum, 2005, стр. 20-21.

¹⁵ Shaw, M.: *The Role of Local Government in Community Safety*, Montreal: International Centre for the Prevention of Crime.

ЗАКЉУЧАК

После породице и школе, суседство има веома значајну улогу у контроли понашања деце и малолетника. Међутим, ма колико да су грађани појединих заједница спремни за учешће у програмима превенције криминалитета, не треба занемарити улогу субјеката формалне социјалне контроле. Деловање субјеката формалне и неформалне социјалне контроле треба да се узајамно допуњава, јер се тако може остварити успешнија контрола над криминалитетом. Припадници полиције су уз социјалне раднике вероватно у најповољнијој прилици да откривају потенцијално ризична лица и околности које могу довести до извршења кривичних дела. Међутим, полиција често није у прилици, с обзиром на своја законска овлашћења, да предузме све потребне мере за отклањање ризичних околности или да превентивно делује према ризичним лицима која могу учинити кривично дело или постати жртве. За предузимање тих мера обично није довољан само један субјект, већ је потребно координирано учешће већег броја субјеката локалне заједнице, односно, неопходна је сарадња полиције са државним органима, органима локалне самоуправе и недржавним субјектима (грађанима појединцима и њиховим удружењима). Због тога је потребно подржати оснивање локалних савета за превенцију криминалитета који треба да буду главни носиоци израде стратегије превенције криминалитета на локалном подручју. Та стратегија треба да садржи опис проблема према којем (једном или више њих) треба усмерити превентивне мере, улогу сваког субјекта у спровођењу превентивних мера са описом конкретних мера које треба да предузму ти субјекти. Постоји више начина да се обезбеди сарадња полиције и других субјеката локалне заједнице. Један од начина је оснивање посебног тела на нивоу општине, као што су локални савети за превенцију криминалитета или безбедност заједнице, мада се та сарадња може обезбедити закључивањем формалних уговора или споразума о сарадњи између полиције и заинтересованих субјеката. Преко тих тела или уговора може се обезбедити преко потребна непосредна комуникација између припадника полиције и других субјеката у идентификовању проблема који захтевају заједничку акцију. Сарадња која је обавезујућа законом или уговором омогућава боље упознавање локалних прилика и околности кроз размену информација, квалитетније планирање превентивних програма и њихово практично спровођење.

ЛИТЕРАТУРА:

Council of Europe – Committee of Ministers: *Recommendation Rec(2003)21 of the Committee of Ministers to member states concerning partnership in crime prevention.*

Cordner, G.: *People with Mental Illness*, Washington, D.C.: U.S. Department of Justice: Office of Community Oriented Policing Services, 2006.

Крстић, О.: *Превенција криминалитета*, Бања Лука: Факултет за безбедност и заштиту, 2007.

Louka, A. S., Faggiani, A. D., Karchmer, C.: *Protecting Your Community from Terrorism: The Strategies for Local Law Enforcement Series, Vol. 4: The Production and Sharing of Intelligence*, Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, Police Executive Research Forum, 2005.

Maffei, S., Betsos, M.I.: *Crime and Criminal Policy in Italy – Tradition and Modernity in a Troubled Country*, European Journal of Criminology, свеска 4, број 4, 2007.

Newburn, T.: *Crime and Criminal Justice Policy*, Second edition, Harlow, England: Pearson Education Limited, 2003.

Roberts, A. (ed.): *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies*, Oxford and New York: Oxford University Press, 2002.

Shaw, M.: *Communities in Action for Crime Prevention*, International Centre for the Prevention of Crime: Sixth Annual Colloquium, Canberra, Australia, September 14-15th, 2006.

Shaw, M.: *The Role of Local Government in Community Safety*, Montreal: International Centre for the Prevention of Crime.

Wikström, H. P., Torstensson, M.: *Local crime prevention and its national support: organisation and direction*, European Journal on Criminal Policy and Research, свеска 7, 1999.

Вуковић, С.: *Стратегије деловања полиције у превенцији криминалитета на подручју локалне заједнице*, докторска дисертација одбрањена на Правном факултету Универзитета у Београду, 2008.

The role of the police in crime prevention, Montreal seminar - Synthesis Report, International Centre for the Prevention of Crime, 1998.

Шкулић, М., Стевановић, И.: *Малолетни делинквенти у Србији – нека питања материјалног, процесног и извршног права*, Београд: Југословенски центар за права детета, 1999.

Summary

POLICE AND LOCAL COMMUNITY PARTNERSHIP IN CRIME PREVENTION

In this paper it is discussed about possibility of long-term partnership creation between police and local community in crime prevention, with regard on actual security problems of contemporary urban communities. Special attention is given to intensive cooperation between police members, social and health workers and citizens in detecting persons with risk factors to commit crime or become victims. In this work it is supported idea of foundation local councils for crime prevention, which would be mayor actors in formulation crime prevention strategy for local area. Strategy should contain description of problems towards should be aimed preventive measures, actors charged for delivering that measures and description of that measures. Local councils for crime prevention or contracts for cooperation may secure information exchange between police members and other actors in identifying problems which request action, better knowing of local opportunities and efficient planning and delivering of preventive programs.

Mr Aleksandar FALADŽIĆ*

Goran KOVAČEVIĆ**

MEĐUNARODNI OKVIR SUPROSTAVLJANJA ORGANIZOVANOM KRIMINALU

Apstrakt: Međunarodni okvir suprostavljanja organizovanom kriminalu, kao tema, zauzima veoma važno mjesto u naučnim razmatranjima, s ciljem iznalaženja adekvatnih modusa angažovanja na njegovom sprečavanju i suzbijanju. U našem radu analiziramo najvažnije organizacije koje su uspostavljene na međunarodnom nivou kao mehanizmi aktivne borbe protiv organizovanog kriminala – Interpol, Europol, TREVI i SECI. Unutar ovih razmatranja, pored strukturalnih pojašnjenja koja su važna za razumijevanje suštine ovih institucija, vršimo i komparaciju u cilju određenja područja nadležnosti i angažovanja razmatranih organa s aspekta zahtjeva i potreba modernog demokratskog društva.

Ključne riječi: Organizovani kriminal, Europol, Interpol, TREVI, SECI, bezbjednost

UVOD

Shvatanje organizovanog kriminala i pristupi definisanju ove pojave predstavljaju ozbiljan problem efikasnom angažovanju na sprečavanju i suzbijanju ovog vida kriminala. Danas egzistira ogroman broj raznih definicija organizovanog kriminala, koje ističu različite segmente razmatrane problematike zanemarujući neke druge. Ilustracije radi ovdje ćemo navesti dvije uvriježene definicije organizovanog kriminala, FBI i UN definiciju, koje na neki način oslikavaju svu prirodu složenosti problema, koji je po svojoj prirodi teorijske naravi:

„Organizovani zločin je bilo koji zločin izvršen od strane osobe koja pripada određenom kriminalnom establišmentu, tj. uključena je u određenu podjelu rada i zauzima poziciju koja uključuje vršenje krivičnih djela, a pri čemu takva podjela rada također uključuje najmanje jedan od mogućih više položaja - položaj onoga koji korumpira, položaj onoga koji je korumpiran i položaj onoga koji djeluje na

---

* Tužilaštvo BiH

** Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu

određeni način u okvirima kriminalne organizacije.”¹

„Organizovana kriminalna grupa podrazumijeva strukturiranu grupu od tri ili više osoba, koja postoji određeni period vremena i djeluje s ciljem činjena jednog ili više teških krivičnih djela ustanovljenih prema Konvenciji, u namjeri pribavljanja direktne ili indirektno finansijske ili druge materijalne koristi.“²

Prva definicija, FBI definicija, je bliža našem shvatanju organizovanog kriminala. Međutim, konstatacija koju je dao M. Abazović, ipak, na pravi način oslikava suštinu organizovanog kriminala: „Organizovani kriminal ne treba poistovjećivati sa kriminalom općenito, budući da je suština u slijedećem: o organizovanom kriminalu možemo govoriti samo onda kada su nositelji penetrirani u vitalne, institucionalne strukture društva i države, odnosno kada postoji funkcionalna i djelatna veza i sprega nosilaca vlasti i nosilaca kriminalnih radnji.“³

Ono što se ovde naglašava jeste činjenica da nije moguće govoriti o organizovanom kriminalu ako se nosioci zvanične vlasti u odnosnoj državi ne nalaze u lancu organizovanog kriminala. Tako da se nužno nameće pitanje mogućnosti suprostavljanja organizovanom kriminalu, uzimajući u obzir imperativ postojanja simbioze između vlasti i „antivlasti“? Ova hipoteza se, svakako može odnositi i na nadnacionalni nivo, gdje, takođe, do izražaja može doći aktivitet nosioca organizovanog kriminala.

Naravno, ovo definicije predstavljaju jedan mali segment konglomerata pristupa definiranju organizovanog kriminala koji su i proizveli, tako reći, bezbroj definicija.

Mi se ovdje, detaljnije, nećemo baviti problemima u pristupima definisanju organizovanog kriminala kao i drugim problemima teorijske naravi iz razmatrane oblasti, već ćemo u nastavku pažnju usmjeriti na mogućnosti apliciranja međunarodnih institucionalnih okvira u domeni suprostavljanja organizovanom kriminalu.

NADNACIONALNI MEHANIZMI SUPROSTAVLJANJA ORGANIZOVANOM KRIMINALU

Kao subjekti međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, države samostalno i suvereno utvrđuju svoju politiku, spoljnopolitičke ciljeve, načine i metode ostvarenja i u skladu s tim ponašaju se u međunarodnoj zajednici. U oblasti borbe protiv kriminala države utvrđuju svoju politiku, ciljeve i načine njihovog

¹ Cressey D.: *Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America*, Harper and Row, New York, 1969. str. 319

² The United Nations Convention against Transnational Organized Crime and its Protocols, www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf, 10.4.2009.

³ Abazović M.: *Ogledi o bosanskohercegovačkoj zbilji*, DES, Sarajevo, 2008. str. 53

ostvarenja. Rukovode strategijom suprostavljanja pojavnim oblicima kriminala koji ih najviše pogađaju i nanose štetu njihovim bazičnim interesima. To se, prije svega, odnosi na organizovani kriminal, ilegalni promet opojnih droga i otrova, krijumčarenje i ostale oblike savremenog kriminala. Konkretno aktivnosti odnose se na otklanjanje uzroka i uslova kriminalnog ponašanja, otkrivanje počinitelja krivičnih djela i njihovo hapšenje, ekstradiciju, izvođenje pred sud i izricanje krivičnih sankcija. Obim međunarodne saradnje država je u dijapazonu od bilateralne, preko regionalne do multilateralne.

Zajednička djelatnost različitih policijskih sistema nameće potrebu recipročnog dobrog poznavanja odnosnih organizacija, metoda i sredstava djelovanja. Ako se želi da policije različitih država rade zajedno, potrebno je podržavati i usmjeravati uzajamno upoznavanje policijskih službenika putem seminara, susreta, radnih sastanaka i sl. Zajednička saradnja zahtijeva i minimum sličnosti između policijskih organizacija, odnosno trebalo bi u granicama mogućnosti vršiti harmonizaciju organizacija, sredstava, metoda i operativnih ideja. Policijska saradnja, da bi bila uspješna, ne podrazumijeva samo borbu protiv kriminala, pa bio on i organizovani, već mora sadržavati široku lepezu aktivnosti, i to - od obrazovanja do objedinjavanja sredstava.

Potrebno je, takođe, voditi računa o izuzetnoj osjetljivosti država prema nacionalnom suverenitetu, tj. suverenitetu koji može doći do izražaja prilikom intervencije policije na teritoriju druge države. Za međunarodne policijske odnose od posebnog značaja su načela poštovanja suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ravnopravnosti država. Ova načela, kao i većinu problema koji mogu proizići u okviru međunarodne policijske saradnje, može se uspješno ispoštovati i prevazići isključivo putem bilateralnih ili multilateralnih sporazuma zainteresovanih država.

Osnovni vidovi međunarodne krivične saradnje država su:

- međunarodna sudska saradnja (krivičnopravna pomoć) i
- međunarodna policijska saradnja.

Međunarodna sudska saradnja odvija se preko organa pravosuđa (sudstva i tužilaštva), a policijska preko nacionalnih službi bezbjednosti i nacionalnih centralnih biroa Interpola država članica. Oba vida ponekad se ostvaruju uz posredovanje diplomatskih organa, kojima se dostavljaju zamolnice stranih država. Pravosudni organi bave se krivičnopravnim aspektima, a organi bezbjednosti kriminalističkim aspektima kriminala (metodika, taktika, operativa i tehnika).

Zbog svoje prirode i posljedica koje proizvodi, organizovani kriminal predstavlja jedan od društvenih fenomena na koje teorija i praksa savremenih država još uvijek nisu dale zadovoljavajući odgovor. Ovo potvrđuju brojne afere u kojima se nosioci vlasti dovode u vezu sa organizovanim kriminalom, brojni oružani sukobi, sa fatalnim posljedicama po civilno stanovništvo i pripadnike državnih organa gonjenja, koji su izazvani kriminalnim aktivnostima najčešće u vezi sa narkoticima,

krijumčarenjem oružjem i visokoakciznom robom, trgovinom ljudima i sl.

Organizovani kriminal, pored primjene na naučnim i tehničkim dostignućima zasnovanih metoda, zahtijeva, i odgovarajuće subjekte, na nacionalnom i nadnacionalnom nivou, koji će organizovano, stručno i kroz timski rad primjenjivati adekvatne metode u cilju uspješnog otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnih djela organizovanog kriminala. Nemjerljiva materijalna i nematerijalna šteta koju nacionalnim državama proizvodi organizovani kriminal potkopavajući povjerenje građana u funkcionisanje državnih organa, nužno zahtijeva zajedničku reakciju zainteresovanih država u njegovom suprostavljanju.

Aktuelna situacija u oblasti organizovanog kriminala, pored uvođenja novih metoda, zahtijevala je i osnivanje nekih novih specijalnih organa, ali i davanja širih ovlašćenja već postojećim organima. To je i logično, jer otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje krivičnih djela iz ovih kriminalnih oblasti je težak, složen i odgovoran zadatak koji iziskuje stručnost, iskustvo i znanje u korišćenju savremenih kriminalističkih metoda.

Policija je osnovni organ otkrivanja svih krivičnih djela koja se gone po službenoj dužnosti, pa i krivičnih djela organizovanog kriminala. Policijske agencije adekvatnom primjenom odgovarajućih represivnih metoda, neposredno učestvuju u otkrivanju ovih krivičnih djela i u prikupljanju i obezbeđenju dokaza. U toj aktivnosti policijski organi ostvaruju saradnju sa drugim nadležnim organima otkrivanja, kontrole i nadzora kao i sa nadležnim tužilaštvima i drugim organima, i institucijama, a među njima i preduzećima, ustanovama i organizacijama u okviru privredne i vanprivredne djelatnosti. Prema zakonom propisanoj stvarnoj nadležnosti policijski organ je nadležan za izvršavanje policijskih poslova, odnosno „operativno-stručnih poslova kojima se obezbjeđuje... sprečavanje vršenja krivičnih djela, otkrivanje krivičnih djela, pronalaženje, hvatanje i predaja izvršilaca krivičnih djela nadležnim organima.“⁴ Kad je u pitanju aktivnosti policije u suprostavljanju organizovanom kriminalu: „Policija treba udariti organizovani kriminal na njegovim izvorištima, moraju mu se sjeći uobičajene rute i plijeniti protivpravno stečena imovina. Treba pratiti tokove ilegalno stečenog novca i vršiti njegovu konfiskaciju, uz istovremeno sprovođenje kampanje za podršku javnosti. Treba izvršiti profesionalizaciju policije, što je težak i izazovan posao“.⁵ Pri otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela organizovanog kriminala policija primjenjuje kriminalističke metode iz svoje nadležnosti i u okviru njih odgovarajuće kriminalističko-taktičke radnje i mjere, odgovarajuće vidove specijalnih istražnih tehnika i pojedine radnje dokazivanja, čime obezbeđuje informacije operativnog i dokaznog značaja.

Organizovani kriminal i kriminalno djelovanje na međunarodnom planu

⁴ Čl. 5. Zakona o unutrašnjim poslovima (Sl. glasnik Republike Srpske br: 48/03)

⁵ Modly D.: Neki faktori koji otežavaju ili onemogućavaju borbu protiv organizovanog kriminaliteta, Kriminaiističke teme, FKN, Sarajevo, 2004. str. 66

predstavljaju osnovnu i najveću opasnost za javni red, pravnu državu i uopšte za bezbjednost država. Posebno su ugrožene države srednje i istočne Evrope u kojima je krajem osamdesetih godina prošlog vijeka došlo do propasti dotadašnjeg režima i radikalnih promjena u ekonomskim, socijalnim i političkim odnosima. Ove države, koje se nazivaju «tranzicijske», posebno su nespremno ušle u navedene procese što su nosioci organizovanog kriminala itekako znali da iskoriste. Stoga je bilo neophodno da se izvrši prekompozicija državnih organa gonjenja koji će biti osposobljeni da, koristeći se najsavremenijim metodama i sredstvima, aktivno se suprostave organizovanom kriminalu. Navedena prekompozicija prije svega pravosudnih i policijskih organa vršena je uz pomoć nadnacionalnih institucija, osnovanih prije svega, od strane Ujedinjenih Nacija i Evropske Unije.

Suprostavljanje organizovanom kriminalu odvija se uporedo i na međunarodnom i na nacionalnom nivou. Na međunarodnom nivou djelovanje se ispoljava u okviru međunarodnih organizacija univerzalnog ili regionalnog karaktera, kao i na bilateralnoj i multilateralnoj saradnji državnih subjekata gonjenja zainteresovanih država.

Nosioci međunarodne pravne pomoći su Sudovi i Tužilaštva, u skladu sa konkretnim nacionalnim Zakonom o krivičnom postupku države. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine u glavi XXX – Postupak za pružanje međunarodne pravne pomoći i izvršenje međunarodnih ugovora u krivičnopravnim stvarima i glavi XXXI – Postupak za izručenje osumnjičenih, odnosno optuženih i osuđenih lica, pravno uređuje ovu veoma bitnu krivičnopravnu oblast. Međunarodna krivičnopravna saradnja, pored Zakona o krivičnom postupku BiH, uređuje se i na osnovu mnogostranih i dvostranih međunarodnih ugovora čija je pravna snaga jača od domaćeg zakonodavstva. Takođe, međunarodna pravna pomoć može se ostvariti i na osnovu načela uzajamnosti, kao izraz dobre volje i poštovanja interesa zamoljene države, pri čemu se ne radi o obligatornoj saradnji zasnovanoj na međunarodnim ugovorima.

Međunarodna policijska saradnja u najvećem broju slučajeva prethodi međunarodnoj sudskoj saradnji, jer organima pravosuđa omogućava da ostvare procesnopravne pretpostavke za otpočinjanje, vođenje i okončanje krivičnog postupka. Postupak saradnje počinje zamolnicom kao inicijalnim aktom kojim se traži obavljanje određene radnje na teritoriji strane države, prema određenom licu i za konkretno krivično djelo. Zamolnicom se odlučivanje ne prenosi na organe druge države, već se traži pomoć u dijelu krivičnog postupka.⁶

Međunarodne organizacije najčešće osnivaju tijela specijalizovana za borbu protiv organizovanog kriminala ili pojedinih vidova njegovog ispoljavanja, izradu pravne regulative i dokumenata opšteg i strategijskog karaktera, izradu smjernica,

⁶ Nikač Ž.: Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta – Europol i Interpol, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2003.

preporuka i prijedloga državama u cilju unapređenja stanja bezbjednosti i uspješnijeg suprostavljanja organizovanom kriminalu.

Jedno od važnijih obilježja savremenog, posebno organizovanog kriminala, je transnacionalnost i sve jača povezanost kriminalnih grupa na međunarodnom nivou, što upućuje države na uzajamnu pomoć i međusobnu saradnju u cilju njegovog uspješnog suzbijanja. Kriminalne organizacije nisu opterećene državnim granicama, ideologijom, sociološkim i drugim razlikama, a to je jedna od prednosti u ostvarivanju cilja – sticanje materijalne koristi i društvene moći. Savremeni organizovani kriminal ubrzano se širi i razvija, tako da je danas alarmantno visok nivo prisutnosti ove pojave koja ugrožava osnovne funkcije mnogih država, a naročito država u razvoju i tzv. tranzicijskih država. Pri tome se organizovani kriminal koristi prednostima globalizacije, slobodne trgovine i naglog razvoja novih tehnologija, a s ciljem vršenja različitih krivičnih djela.

Trenutna svjetska kretanja potvrđuju da kriminal prevazilazi granice jedne države i da se manifestuje kao pojava koja poprima univerzalni karakter, koja se ispoljava i u međunarodnim odnosima. Stoga se i nameće neophodnost izgradnje pravnog sistema koji će biti u funkciji sprečavanja i suzbijanja pojavnih oblika transnacionalnog organizovanog kriminala, odnosno unificiranja međunarodnog prava i kriminalne politike. To ni u kom slučaju ne znači da je politika u oblasti borbe protiv kriminala izgubila nacionalna obilježja koja su proizvod ekonomskih, društvenih, civilizacijskih i drugih okolnosti.⁷ Svakako je neophodno uzeti u obzir i činjenicu da nema efikasne i djelotvorne borbe protiv organizovanog kriminala ukoliko je ta borba limitirana granicama samo jedne države. Države kao odgovor na ove tendencije razvoja organizovanog kriminala nastoje iznaći odgovarajuće instrumente koji će im omogućiti uspješno suzbijanje ovog društvenog zla. Pri tome, uspostavljanje i poboljšanje međunarodne krivičnopravne pomoći i međupolicijske saradnje ističe se kao *condicio sine qua non* djelotvorne strategije suzbijanja tog vida kriminala.

Pored međunarodnopravne regulative, odnosno dokumenata koji sadrže odgovarajuće norme koje treba da zemlje potpisnice ugrade u svoja nacionalna zakonodavstva, na međunarodnom planu djeluju i međunarodne organizacije, putem kojih se i ostvaruju mnogobrojni oblici međunarodne saradnje s ciljem efikasnijeg suzbijanja organizovanog kriminala,⁸ pa i prekograničnog kriminala, kako u nacionalnim, tako i u međunarodnim okvirima. Upravo, mnogi od donesenih propisa međunarodne zajednice ne bi se mogli, ili bi se teško mogli realizovati bez djelovanja

⁷ Nogo S.: Saradnja sa međunarodnim krivičnim sudovima, Intermex, Beograd 2005. str. 163

⁸ „Opća je prosudba da se organizirani kriminalitet ubrzano zemljopisno širi i raste u posljednjih dvadeset godina, te je danas alarmantno visok. To se pripisuje napretku tehnike, komunikacije, rastu trgovačkih i gospodarskih djelatnosti, otvaranju granica, razvoju turizma i prometa i sličnim globalnim procesima internacionalizacije i integracija.“ Sačić Ž.: Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj, MUP Republike Hrvatske, Zagreb, 1997. str. 1

odgovarajućih međunarodnih organizacija, prije svega onih koje su specijalizovane za suprostavljanje transnacionalnim vidovima organizovanog kriminala.⁹

Međunarodna policijska saradnja sastavni je dio međunarodne krivično-pravne pomoći. Često ista prethodi svim drugim naporima koji se ulažu u borbi protiv organizovanog kriminala, jer, upravo policijski organi moraju se neposredno i prije svih drugih organa hvatati u koštac sa organizovanim kriminalom. Ako se uzme u obzir sve veća internacionalizacija organizovanog kriminala, lako se mogu razumjeti sve veća nastojanja policijskih agencija da intenziviraju međunarodnu saradnju i tako povećaju efikasnost u izvršavanju zadataka.

Pod međunarodnom policijskom saradnjom podrazumijevamo „zajedničku ili opštu djelatnost različitih policijskih korpusa, naročito duž granice...u prvom redu recipročno dobro poznavanje odnosnih organizacija, metoda i sredstava djelovanja...minimum sličnosti ako ne i saglasnosti, u granicama mogućeg, harmonizaciju organizacije, metoda i operativnih zamisli...“.¹⁰

Aktivnost pojedinih tijela međunarodne zajednice posebno je došla do izražaja posljednjih godina sa ciljem da se izgradi jedan adekvatniji sistem internacionalne kontrole svih vidova organizovane kriminalne djelatnosti. Ujedinjene nacije svake pete godine održavaju kongrese koji su uglavnom u vezi sa suzbijanjem neke kriminalne djelatnosti, s tim što je nekoliko kongresa bilo isključivo posvećeno organizovanom, odnosno transnacionalnom organizovanom kriminalu. Prva tri kongresa održana u Ženevi 1955. godine, u Londonu 1960. godine i u Stokholmu 1965. godine, nisu za predmet rasprave imali organizovani kriminal. Posvećeni su bili maloljetničkoj delinkvenciji, smanjivanju recidivizma, uslovnom otpustu i odnosu prevencije i zajednice. Četvrti kongres održan u Kjotu bio je posvećen razmatranju problematike međusobnog odnosa opšteg razvoja društva i kriminala. Peti kongres je održan u Ženevi i imao je za temu rasprave *organizovani kriminal*, dok je šesti kongres koji je održan u Karakasu, i ako je za temu imao prevenciju kriminala i kvalitet života, bio je značajan i za problematiku organizovanog kriminala, jer se došlo do zaključka da se klasičnim metodama suprostavljanja novim vidovima kriminala ne može doći do zadovoljavajućih rezultata.

Kongres koji je održan u Milanu 1985. godine, sedmi po redu, posebno je

⁹ „Međutim, međunarodna zajednica ne može unapred propisati univerzalne instrumente kojima bi se uspešno vodila borba protiv svih vidova organizovanog kriminala. Zadatak svake države je u sklopu svoje društveno-ekonomske moći preduzima neophodne mere za suzbijanje delovanja organizovanog kriminala. Pri tome neophodno je znati da nema uspešne borbe protiv organizovanog kriminala ukoliko je ta borba zatvorena samo u granicama jedne države. Jake granice među državama i veliki jaz u razvijenosti između njih stvara idealne uslove za delovanje organizovanog kriminala.“ Nogo S.: Globalizam i organizovani kriminal, Udruženje za međunarodno krivično pravo i Intermex Beograd, 2007. str. 70

¹⁰ Dewallef Y.: Međunarodna policijska saradnja ili kako rješavati probleme koji su posljedica propustljivosti granica, Izbor br.3-4/93. MUP R Hrvatske. Zagreb 1993.

značajan zbog ukazivanja na sve moguće opasnosti nailazećeg transnacionalnog organizovanog kriminala i na potrebu mnogo bolje organizacije u njegovom suprostavljanju. Osmi po redu kongres održan je u Havani 1990. godine, gdje je takođe je ukazano na opasnost organizovanog kriminala, ali se na njemu raspravljalo i o nekim aspektima transnacionalne kriminalne djelatnosti kao što su krijumčarenje droge, krijumčarenje migranata, trgovina kulturnim dobrima i dr. U Kairu je 1995. godine održan deveti kongres na kojem je problematika organizovanog kriminala ponovo bila na dnevnom redu, isto kao i kontrola kriminalom zarađenog novca i njegovo pranje kroz razne privredne i finansijske akcije. Deseti kongres je održan u Beču 2000. godine koji je ukazao na važnost saradnje, zajedničkog rada i međunarodne pomoći u suprostavljanju svim djelatnostima transnacionalnog organizovanog kriminala. Nesumnjivo je da su ovi kongresi razmatrali aktuelnu problematiku¹¹ i uviđajući opasnost raznih oblika organizovanog kriminalnog djelovanja, čijem suzbijanju su i posvećivali posebnu pažnju.¹²

U Napulju je 1994. godine održana Ministarska konferencija UN o organizovanom transnacionalnom kriminalu na kojoj je usvojena politička deklaracija i globalni akcioni program protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (oba ova dokumenta su odobrena i od Generalne skupštine UN 1994. godine). Na Konferenciji je razmatrana i problematika koja se odnosi na preventivnu strategiju u sprečavanju organizovanog kriminala, usmjerenu ka međunarodnoj saradnji i tehničkoj pomoći u cilju unapređenja takvih vidova saradnje. Detaljnije, učesnici su se dogovorili o sljedećem: da će svaka država unaprijediti svoju pravnu regulativu kako bi bila efikasna i operativna, da će se zajedničkim snagama boriti protiv narastajućeg organizovanog kriminala, da će se boriti protiv infiltriranja organizovanih kriminalnih grupa u legalne ekonomske tokove putem korupcije ili pranja novca, da će borba protiv organizovanog kriminala biti najviši prioritet država uz pomoć javnog mnijenja, medija, institucija, organizacija i nevladinog sektora, naglašeno je da organizovani kriminal predstavlja posebnu opasnost državama u razvoju i tranziciji, ali i da se konkretne mjere koje se preduzimaju bilo

¹¹ „Kao što je razvidno, organizirani kriminalitet se brzo prilagođava modernim komunikacijskim, gospodarskim i transportnim mogućnostima, no raspoloživa sredstva i metode za njegovo suzbijanje ne slijede dinamiku promjena, tako da se često njemu države suprostavljaju tradicionalnim, neučinkovitim i bezuspješnim metodama...“, Sačić Ž.: Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj, MUP Republike Hrvatske, Zagreb, 1997.str. 1

¹² „Uspostavljanje i stalno razvijanje međunarodne policijske saradnje odraz je realne potrebe pojedinačnih država i međunarodne zajednice kao cjeline da organizuju međusobnu saradnju i zajedničke akcije za održavanje javnog reda i borbu protiv kriminala kao zajedničkog neprijatelja. Kriminal a posebno onaj sa međunarodnim obilježjima, sve više ugrožava najvažnije civilizacijske vrijednosti, ekonomske i druge osnove društva i opstanak pojedinih država ili snaga na vlasti. On u isto vrijeme dovodi u pitanje međunarodne odnose i svjetski mir, pa zato dolazi na dnevni red bilateralnih i multilateralnih sastanaka najviših predstavnika država“..., Nešković S.: Međunarodna policijska saradnja, Bezbednost br: 5/05 str. 754

na polju legislative ili operativnih poteza, moraju prilagoditi i konkretnim uslovima i karakteristikama svake pojedine države.

Sa navedene konferencije je objavljen dokument pod nazivom „*Gledajući u sadašnjost da se pripremimo za budućnost*“. Značajno je istaći činjenicu da je na ovoj konferenciji konstatovana povezanost djelatnosti transnacionalnog organizovanog kriminala sa pojedinim aktivnostima terorističkih organizacija. Imajući u vidu značaj finansijske moći organizovanog kriminala na konferenciji¹³ je zaključeno, da će se države učesnice posebno angažovati na oduzimanju „ekonomske moći“ i „društvenog ugleda“ takvim kriminalnim organizacijama i da će ih sprečavati u njihovoj namjeri da kroz pranje novca legalizuju kriminalnom aktivnošću zarađen novac. Podrška borbi protiv organizovanog kriminala u dokumentima usvojenim na Konferenciji u Napulju, uslijedila je na nekoliko narednih ministarskih konferencija koje su održane u Buenos Arijesu – 1995. godine, u Dakaru – 1997. godine, u Manili – 1998. godine i u Bangkoku – 1999. godine.

Kada se razmatra angažovanost Ujedinjenih Nacija na suzbijanju organizovanog kriminala, treba spomenuti njene aktivnosti koji se odnose na formiranje određenih organa kao i aktivnosti koje imaju za cilj donošenje pojedinih akata. U tom kontekstu značajna je djelatnost „Kancelarije za droge i zločine“ u čiju nadležnost spada transnacionalni organizovani kriminal i koja u svom sastavu ima „program za međunarodnu kontrolu droge“ i „centar za međunarodnu prevenciju kriminala“, kao i djelatnost „ekonomsko – socijalnog savjeta“. Od pojedinih akata značajno je istaći rezoluciju Generalne skupštine iz 1989. godine u kojoj se ukazuje na prerastanje organizovanog u transnacionalni organizovani kriminal i na njegove veoma opasne djelatnosti kao što su krijumčarenje droge, korupcija, terorizam i pojedini vidovi nasilničkog kriminala. Takođe, treba ukazati i na nastojanja data u rezoluciji iz 1990. godine da se na nivou Generalnog sekretara objedine propisi država koji se odnose na problematiku organizovanog kriminala, krijumčarenja droge i pranja novca, u cilju usaglašavanja propisa i pružanja odgovarajuće pravne pomoći pojedinim državama.

Pored navedenih aktivnosti na nivou UN, takođe, je na nivou EU osnovano nekoliko značajnih tijela za borbu protiv organizovanog kriminala i krijumčarenja drogom i to:

Grupa za pružanje uzajamne pomoći „GAM“, osnovana 1967. godine koja upravo za cilj ima suprostavljanje krijumčarenju opojnih droga,

Grupa „Trevi“ koja je formirana 1975. godine i koja je kroz specijalizaciju svojih djelatnosti osnivala određene podgrupe, među kojima i podgrupu za borbu

¹³ „Globalni zaključci konferencije usmjereni su na izražavanje jake odlučnosti i političke volje za suzbijanje organiziranog transnacionalnog kriminaliteta, koji se pored terorizma, smatra najvećom obvezom zakonodavne, sudbene i izvršne vlasti u državi, uz naglašenu zajedničku odgovornost za provedbu zaključaka u tijelima međunarodne zajednice.“, Sačić Ž.: Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj, MUP Republike Hrvatske, Zagreb, 1997. str. 1

protiv organizovanog kriminala i krijumčarenja droge,

Radna grupa sastavljena od ministara unutrašnjih poslova i pravosuđa, osnovana 1986. godine pod nazivom „Evropska politička saradnja“, u kasnijem svom razvoju u okviru svoje djelatnosti, obuhvatila je i borbu protiv ilegalnog prometa opojnih droga,

Evropski centar za praćenje droge i toksikomaniju (OED), formiran 1993. godine,

Radna grupa za narkotike i organizovani kriminal, osnovana 1994. godine „Odsjek za usklađivanje borbe protiv krijumčarenja“ osnovan 1989. godine, u čiji domen rada spada koordiniranje nacionalnih carinskih službi u suprostavljanju svim oblicima krijumčarenja, pa samim tim i ilegalnog prometa opojnih droga.

Evropska Unija je usvojila Plan akcije o organizovanom kriminalu koji je usvojen od strane Savjeta Evrope 1997. godine. Ovaj Plan se sastoji od 15 upustava koji se odnose na države članice odnosno, na mjere koje treba da preduzmu. Usaglašavanje zakona država članica, usvajanje bitnih odredbi iz konvencija koje se odnose na organizovani kriminal, intenzivniju međunarodnu saradnju putem određenih subjekata, donošenje zakonskih propisa o konfiskaciji dobiti od kriminalne djelatnosti, otvaranje ka javnosti poslova administracije i biznisa (transparentnost djelovanja), i razmjena informacija, su samo neka suštinska pitanja koja se pominju u preporukama. Takođe, Savet Evrope je u toku 1998. godine svojom Rezolucijom predvidio niz mjera koje imaju preventivan karakter i koje su usmjerene na sprečavanje organizovanog kriminala ali je ukazano i na potrebu donošenja odgovarajuće strategije za njegovo suzbijanje. Značajno je da Rezolucija ukazuje na „crno tržište“ i krijumčarenje droga kao pojava koje značajno utiču na efikasnost preventivnih mjera u sprečavanju transnacionalnog organizovanog kriminala.

U Londonu je oktobra 2002. godine održana Ministarska konferencija čija je osnovna tema rasprave bila: kako poraziti organizovani kriminal u jugoistočnoj Evropi. Rezultat te konferencije je i potpisivanje zajedničke londonske izjave, koja obavezuje sve zemlje potpisnice za zajedničku borbu protiv organizovanog kriminala u jugoistočnoj Evropi. Ona predviđa blisku uzajamnu saradnju i koordinaciju u borbi protiv organizovanog kriminala na ishodištu, u tranzitu i na odredištu, tako što će se otkrivati i krivično goniti učinioci u nacionalnim granicama, presijecati mreže kriminala koje idu preko evropskih država i oduzimati oružje, kriminalom zarađen novac i druga nezakonita imovina, i otkrivati i goniti učinioci ovih krivičnih djela koji rade na teritoriji jedne ili više stranih zemalja i konfiskovati njihove prihode koji potiču od kriminalne djelatnosti.¹⁴ Posebno je naglašena potreba da se

¹⁴ “Rješenja sadržana u multilateralnim ugovorima često su preuzak okvir za uspješno kažnjavanje izvršilaca krivičnih djela sa elementom inostranosti. Otuda su države primorane da kroz neposredno povezivanje iznalaze nove oblike borbe protiv izvršilaca krivičnih djela i njihovo kažnjavanje. U tome nezamenljivu ulogu ima međunarodna krivičnopravna pomoć...” Nogo S.: Saradnja sa međunarodnim krivičnim sudovima, Intermex, Beograd 2005. str. 166

zajednička koordinirana nastojanja međunarodne zajednice usmjere ka tehničkim i operativnim naporima protiv najvažnijih aspekata organizovanog kriminala, a posebno protiv: ilegalne migracije i trgovine ljudima, krijumčarenja droge i oružja, korupcije kao i drugih oblika organizovane kriminalne djelatnosti koje se u velikom obimu odvijaju preko granice, tj. na internacionalnom planu (veliki prekogranični kriminal).¹⁵

Londonska izjava, bez obzira na različiti stepen razvoja nekih zemalja i njihovog različitog odnosa sa Evropskom Unijom, predviđa i obavezu da zemlje potpisnice rade na postizanju „evropskih standarda“ u borbi protiv organizovanog kriminala, da izgrađuju podršku u javnosti za akcije protiv organizovanog kriminala i da dalje poboljšaju regionalnu saradnju.

Sa razvojem međunarodnih odnosa među državama razvijali su se i različiti vidovi međunarodne krivičnopravne pomoći. Kroz dogradnju i razvoj vidova međunarodne krivičnopravne pomoći može se pratiti i postepeno prevazilaženje granica državnog suvereniteta kroz ostvarivanje sudske vlasti odnosno odluka nacionalnih sudova.¹⁶

U suprostavljanju organizovanom kriminalu značajnu ulogu ima i djelatnost Pakta stabilnosti u jugoistočnoj Evropi koji preko svojih organa djeluje na uspostavljanju regionalne saradnje, kao nužnog vida zajedničkog djelovanja s ciljem postizanja boljih rezultata u sprečavanju i otkrivanju organizovane kriminalne djelatnosti. Posebno značajna inicijativa Pakta stabilnosti protiv organizovanog kriminala je „SPOC“ (*Stability Pact Initiative for Organized Crime*) čija se djelatnost ispoljava kroz strategiju, propise, razvijanje multidisciplinarnih mehanizama i formiranja specijalizovanih jedinica radi unapređenja saradnje na planu suzbijanja organizovanog kriminala. U okviru SPOC djeluje regionalna izvršna grupa koja pokreće i sprovodi niz aktivnosti na području jugoistočne Evrope, upravo radi adekvatne i efikasnije primjene odgovarajućih preventivnih i represivnih mjera na planu borbe protiv organizovanog kriminala.

Takođe je i Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), u cilju efikasnijeg suzbijanja najtežih oblika djelatnosti organizovanog kriminala, osnovala policijsku asocijaciju regionalnog značaja u koju su uključene zemlje Jugoistočnog Balkana (Rumunija, Bugarska, Albanija, i sve države na prostorima bivše Jugoslavije).

---

¹⁵ „Jedno od pitanja koje gotovo podjednako pogađa sve zemlje svijeta je borba protiv organizovanog kriminala. Međunarodna zajednica je uvidjela da na dalji razvoj demokratije, ljudskih prava i sloboda pogubno dejstvo ima djelovanje organizovanog kriminala.... Savremena društvena kretanja pokazuju da postoje nepobitni razlozi koji uslovljavaju tijesnu saradnju svih država u oblasti krivičnog prava. Istorijska odgovornost međunarodne zajednice je da stvori uslove za takav razvoj krivičnog prava koji će sve više postajati značajan oblik međunarodne saradnje“, Nogo S.: Globalizam i organizovani kriminal, Udruženje za međunarodno krivično pravo i Intermex, Beograd, 2007. str. 69

¹⁶ Nogo S.: Saradnja sa međunarodnim krivičnim sudovima, Intermex, Beograd 2005. str. 154

Pored navedenih, značajne su i druge aktivnosti međunarodne zajednice, kao što je program „OCTOPUS“ koji predstavlja zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope, čiji je cilj pružanje pomoći zemljama Jugoistočne Evrope na usvajanju međunarodnih pravnih instrumenata i evropskih standarda za uspješno suzbijanje organizovanog kriminala i korupcije. Takođe određene aktivnosti na ovom planu ispoljavaju i Evropska komisija, Jadransko-Jonska inicijativa, Centralno evropska inicijativa, kao i druga tijela međunarodne zajednice. Posebno su značajne međunarodne organizacije u suzbijanju organizovanog kriminala i korupcije, Interpol i Europol koji postižu zapažene rezultate u suzbijanju međunarodnih oblika ove kriminalne djelatnosti.

Međunarodna policijska saradnja, takođe, kao oblik saradnje van oficijelnih državnih organa, ima nevladine organizacije koje okupljaju profesionalna i stručno organizovana lica. Najvažnije nevladine organizacije koje se bave međunarodnom policijskom saradnjom su: Međunarodna asocijacija šefova policije, Međunarodna svjetska policija, Međunarodna policijska asocijacija, Međunarodna policijska asocijacija za droge i dr.

INTERPOL

Istorija međunarodne policijske saradnje u suzbijanju međunarodnog kriminala veže se uz nastanak Međunarodne organizacije kriminalističke policije – Interpol, iako se određeni oblici policijske saradnje uočavaju već početkom XIX vijeka, kada su policijske snage njemačkih zemalja sarađivale u suzbijanju političke opozicije, te saradnja preko državnih granica koja je bila usmjerena prema strancima, Romima ili skitnicama, u obliku razmjene informacija duž granica ili slanjem istražnih podataka vlastima susjednih zemalja. Ovakva saradnja raširila se prvi put na evropskom području pred kraj XIX vijeka, kada je održano više međunarodnih skupova o reformama kaznenog sistema, humanizaciji sankcija, problematici suzbijanja i sprečavanja kriminala i saradnji država.

Svakako, najvažniji događaj sa aspekta međunarodne policijske saradnje odvijao se 1923. godine u Beču, kada je održan Međunarodni policijski kongres, pod vodstvom austrijskog policijskog predsjednika *Johana Schobera*, u prisustvu predstavnika dvadesetak evropskih država. Na kongresu je donesena odluka da se formira organizacija kriminalističke policije pod nazivom «Međunarodna komisija kriminalističke policije», sa sjedištem u Beču. Ova policijska organizacija, koja je preteča današnjeg Interpola, brzo se proširila na 34 zemlje članice, sa osnovnim zadacima da:

- osigura i podstiče pomoć svim policijskim organima u granicama zakona njihovih zemalja,
- teži osnivanju i razvoju instituta koji mogu bitno doprinijeti borbi protiv

zločina prema opštem pravu,

- vodi bazu podataka međunarodnih zločinaca,
- razmjenjuje fotografije i daktiloskopske fiševe kriminalaca,
- formira međunarodnu kancelariju za borbu protiv falsifikovanja novčanica i
- uspostavi međunarodne radio-veze.

Na konferenciji koja je održana 1956. godine u Beču donesen je novi statut, kojim je određeno da se dotadašnji naziv «Međunarodna komisija kriminalističke policije» izmijeni u «Međunarodna organizacija kriminalističke policije» ili, skraćeno, Interpol.

Navedene karakteristike organizovanog kriminala i korupcije jasno ukazuju na jednu od njihovih bitnih karakteristika, a to je nastojanje ka stalnoj ekspanziji s ciljem prevazilaženja nacionalnih okvira i prerastanja u međunarodni kriminal. Logično je da sve to zahtijeva i odgovarajuće oblike međunarodne saradnje, koja se ostvaruje, prije svega putem Interpola radi uspješnije borbe protiv ovih pojava oblika kriminala.

Sjedište Interpola je u Francuskoj u gradu Lionu i trenutno ima 186. članica. U saradnji Interpol primjenjuje načelo univerzalnosti, pa svaka država može postati članica. Zadatak Interpola jeste razvijanje međunarodne kriminalističke saradnje između organa kriminalističkih policija, s ciljem sprečavanja i otkrivanja krivičnih djela, te izrade smjernica djelovanja nacionalnih policija.

Djelatnost Interpola u suzbijanju organizovanog kriminala zavisi od rasprostranjenosti ove kriminalne djelatnosti na međunarodnom planu, tj. na teritorijama više država, kao i kretanja učinilaca ovih krivičnih djela u cilju da izbjegnu krivičnu odgovornost. Prema članu 2. Statuta, cilj Interpola je da osigura i unaprijedi najšire uzajamno pomaganje svih organa kriminalističke policije u granicama važećih zakona u različitim zemljama i u duhu Opšte deklaracije o pravima čovjeka kao i ustanoviti i razviti sve ustanove sposobne da uspješno doprinesu sprečavanju i kažnjavanju krivičnih djela „opšteg prava“. Statutom Interpola striktno je zabranjena bilo kakva aktivnost ili intervencija u pitanjima ili slučajevima koji imaju političku, vojnu, vjersku ili rasnu pozadinu. To ukazuje na činjenicu da saradnja preko Interpola se uglavnom odvija u odnosu na krivična djela opšteg kriminala kao i krivična djela privredno-finansijskog kriminala, tako da obuhvata najveći dio djelatnosti organizovanog kriminala i u vezi sa njim i korupciju, pranje novca i transnacionalni kriminal. Saradnja na nivou Interpola obavlja se preko centralnih nacionalnih biroa (CNB), koji su u sklopu policijskih ili pravosudnih organa država članica Interpola. Centralni nacionalni birovi svoju djelatnost obavljaju po zahtjevima nadležnih organa i po propisima države u kojoj se djelatnost sprovodi.

Interpol se u radu mora pridržavati određenih principa međunarodne policijske saradnje, koji su propisani takođe Statutom, ti principi su:

— Potreba uzajamne pomoći zemalja članica, koja se treba organizaciono usklađivati putem nacionalnih policijskih organa, unutar pravnih okvira koji postoje u zemljama članicama;

— Policijski organi u ostvarenju kooperativnih odnosa i pružanju međusobne pomoći i u obradi krivičnih djela dužni su svoje akcije ograničavati na krivična djela kojima se krše opšte krivičnopravne norme;

— Princip univerzalnosti prema kome svaka država može postati članica ove organizacije pod uslovom da to prihvati generalna skupština Interpola;

— Četvrti princip podrazumijeva da sve države članice imaju jednaka prava prema svim državama;

— Peti princip govori da Interpol nema ovlaštenja za sprovođenje operativnih policijskih operacija u području kriminalističkog istraživanja i lišenja slobode, jer su ove aktivnosti u isključivoj nadležnosti država članica.

Interpol se angažuje na suzbijanju sljedećih krivičnih djela:

— Protiv lica i vlasništva (ubistva, uzimanje talaca, prostitucija, trgovina robljem, oružjem i eksplozivom, terorizam);

— Privredni i finansijski kriminal (falsifikovanje dokumenata, prevare u finansijskom poslovanju, pranje novca, kompjuterski kriminal);

— Droge (uzgoj, proizvodnja, transport, krijumčarenje i prodaja svih vrsta droga);

— Djela protiv kulturnog vlasništva (krijumčarenje umjetnina, divljih životinja, krađe istorijskog kulturnog blaga);

— Korupcija, policijska korupcija;

— Ekološki kriminal;

— Drugi kriminal: genocid, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti;

Unutar organizacione strukture Interpola posebnu pažnju treba obratiti, u oblasti organizovanog kriminala, na djelatnost Odjeljenja za kriminalne slučajeve u čiju nadležnost spadaju krivična djela opšteg i privredno-finansijskog kriminala, prekograničnog kriminala, kao i suprostavljanje ilegalnoj trgovini drogom i obrada podataka u vezi sa takvim djelatnostima. Interpol raspolaže sa kriminalističkom dokumentacijom, među kojom je posebno značajna daktiloskopska zbirka međunarodnih kriminalaca, nominalne zbirke i „*modus operandi*“, kao i sa odgovarajućom operativnom dokumentacijom. Sa aspekta suzbijanja organizovanog kriminala posebno je značajno da je u sklopu Interpola 1990. godine oformljena grupa za borbu protiv organizovanog kriminala. Osnovni zadatak ove grupe je da prikuplja i obrađuje podatke o onim firmama i institucijama, kao i o grupama koje kriminalnom aktivnošću ostvaruju dobit. Kao primarni zadaci grupe mogu se identifikovati sljedeće aktivnosti:

— osnivanje i vođenje kompjuterske kartoteke sa podacima o licima, asocijacijama i grupama koje se bave organizovanim kriminalom, a imaju

međunarodne punktove, odnosno filijale,

— upoređivanje i analiziranje svih podataka o organizovanom kriminalu koje su dostavile države članice,

— razmjena korisnih informacija sa centralnim nacionalnim biroima,

— razmjena izvještaja, međunarodnih objava i drugih interesantnih dokumenata,

— koordinacija aktivnosti pojedinih nacionalnih biroa i akcija na međunarodnom planu, posebno u onim slučajevima koji su u vezi sa organizovanim kriminalom.

Iako je Interpol najvažnija organizacija s aspekta policijske saradnje, ona nije jedini oblik te saradnje. Tako, pored Interpola, imamo veći broj organizacija koje se bave među-policijskom saradnjom, a koje su formirane na osnovu multilateralnih ili bilateralnih sporazuma država članica. Među najvažnijima su: Tijela Ujedinjenih nacija za međunarodnu saradnju na suzbijanju organizovanog i narkokriminala, Služba evropske policije – Europol, TREVI (Terrorismus, Radikalismus, Extremismus, Violence International), Šengenski informacioni sistem, Inicijativa za saradnju sa jugoistočnom Evropom – SECI, Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope i sl.

EUROPOL

Evropska policija osnovana je na inicijativu Njemačke, potpisivanjem ugovora iz Mاستrihta 1992. godine, a funkcioniše od početka 1994. godine sa sjedištem u Hagu. Europol je zamišljen kao posebna organizacija van strukture Interpola i za potrebe država Evropske unije. Europol funkcioniše preko nacionalnih jedinica i oficira za vezu koji su detaširani u Hagu. Nastanak Europola korak je ka daljoj integraciji Evropske unije preko policijske saradnje, očuvanja međunarodnog javnog poretka i borbe protiv kriminala. Sporazum iz Mاستrihta osnova je zaključene Konvencije o Europolu iz 1995. godine, a koja je postala pravosnažna 1. oktobra 1998. godine. U pravnotehničkom smislu, Konvencija je relativno kratak dokument, jer ima sedam poglavlja i ukupno 47 članova. U preambuli Konvencije i posebnog akta Savjeta Evropske unije navode se razlozi za osnivanje Europola: borba država protiv terorizma, najtežih oblika organizovanog kriminala, ilegalnog prometa opojnih droga isaradnja, međusobna solidarnost i poboljšanje bezbjednosne situacije u Evropi.

Amsterdamskim sporazumom iz 1997. godine Europolu se daje dodatna snaga, kao krovnom evropskom policijskom uredu, koji sve više preuzima potpurnu i koordinativnu ulogu u više antikriminalnih akcija na tlu država Evropske unije.¹⁷

¹⁷ Sačić Ž.: Međunarodna suradnja Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske –oblici, ciljevi, obilježja i uočeni problemi, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb 2000.

Europol je centralni evropski policijski ured, čija je glavna svrha prikupljanje i distribucija kriminalističko – obavještajnih podataka prema nacionalnim uredima Europola, te stvaranje zajedničke baze ovih podataka, kao i poboljšanje policijske saradnje država članica Evropske unije, brža razmjena kriminalističko–obavještajnih informacija, u poređenju sa „sporim“ Interpolom, posebno ako se te informacije odnose na sprečavanje i otkrivanje krivičnih djela terorizma, krijumčarenja drogama i druge oblike organizovanog međunarodnog kriminalnog djelovanja, čije je planiranje ili izvršenje sprovedeno od članova kriminalne organizacije koji djeluju na području dviju ili više država Evropske unije. Naime, za djelotvorno suzbijanje tih vrsta kriminala bez sumnje je potrebno izvršiti međunarodnu centralizaciju kriminalističko–obavještajnih informacija i koordinirano voditi antikriminalne akcije, pod uslovom da postoji usklađenost zakonodavstva.

Uprkos očekivanjima, Europol za sada ne predstavlja nacionalnu policijsku organizaciju Evropske unije – „evropski FBI“, već oblik stalne saradnje država članica u nekim oblastima policijskog rada.

Odbor ministara Savjeta Evrope već 1993. godine odlučio je staviti u punu operativnu funkciju posebno Odjeljenje za borbu protiv droga – EDU, radi koordiniranja policijskih akcija iz te oblasti, što je i učinjeno početkom 1994. godine. Već sredinom 1995. godine Odbor ministara Savjeta Evrope odlučio je proširiti djelokrug rada Odjeljenja na suzbijanje nezakonitog prometa radioaktivnim i nuklearnim materijalom, ilegalne migracije, krađe i krijumčarenja motornih vozila, trgovinu ljudima, seksualno zlostavljanje djece, dječju prostituciju i pedofiliju, te pranje novca koji je stečen vršenjem tih krivičnih djela.

Europol ima status pravnog lica, tako da može sticati pokretnu i nepokretnu imovinu i voditi pravne sporove. Eksplicitno je ovlašten da zaključi određene sporazume sa zemljama članicama (npr. sporazum o sjedištu, zaštiti tajnosti i sl.), kao i na neke aranžmane sa trećim državama i institucijama.

Činjenica je da su zemlje Evropske Unije ugrožene transnacionalnim organizovanim kriminalom, a posebno krijumčarenjem i nedozvoljenom trgovinom svim vrstama droge, i trgovinom ljudima, što je i navelo ove zemlje da uspostave aktivniju saradnju i na planu suzbijanja ove vrste kriminalne djelatnosti, kao značajnog ugrožavajućeg faktora bezbjednosti. Sve je to ukazivalo na postojanje određenih uslova za organizaciju policije koja će jedinstveno djelovati na prostorima zemalja Evrope, odnosno Evropske Unije. To je značilo stvaranje jedne nove policijske organizacije za borbu protiv svih vidova kriminala na prostorima zemalja Evropske Unije.

Posebno je pitanje ovlaštenja te policije na prostorima Evropske Unije. Granice i djelovanje suvereniteta ne omogućavaju aktivnosti nekih stranih organa na prostorima druge zemlje i van njenih nacionalnih zakona. Prema tome, i Europol može da bude evropska organizacija kriminalističke policije koja će djelovati po

istim principima kao i Interpol, ali na prostorima Evropske unije. Europol ima za cilj da poboljša efikasnost nadležnih organa država članica i njihovu saradnju na prevenciji i u borbi u suprostavljanju terorizmu, ilegalnoj trgovini droge i drugih oblika organizovanog kriminala i to u onim slučajevima kada indicije ukazuju na djelatnost neke kriminalne organizacije na prostorima dvije ili više zemalja. Radi ispunjenja prethodnog cilja, Europol se prema osnivačkoj konvenciji angažuje na prevenciji u borbi protiv:

- ilegalne trgovine drogom,
- ilegalne trgovine radioaktivnim supstancama,
- sprečavanje ilegalne imigracije,
- eksploatacije ljudskih bića,
- trgovina ukradenim vozilima.

Konvencijom je predviđeno da će se Europol, najkasnije nakon dvije godine od njenog stupanja na snagu, angažovati u suprostavljanju krivičnim djelima terorizma kojim se ugrožavaju životi, fizički integritet i sloboda ljudi, kao i njihova imovina. Takođe, u nadležnost Europola spadaju i oni oblici kriminalne djelatnosti koji se odnose na pranje novca dobijenog kriminalom, kao i na druga krivična djela koja su u vezi sa pranjem novca. Aneksom Konvencije Europola uslijedilo je proširenje njegove nadležnosti, tako da obrađuje i sljedeće oblike međunarodnog kriminala:

— napad na život, fizički integritet i slobode: ubistva (sa umišljajima), teške tjelesne povrede, nedozvoljena trgovina ljudskim organima, otmica, protivzakonito lišenje slobode, uzimanje talaca, rasizam i ksenofobija;

— napad na imovinu i javna dobra: prevara, organizovane krađe, nedozvoljena trgovina kulturnim dobrima, reket i iznuđivanje, falsifikovanje proizvoda, piratstvo, falsifikovanje dokumenata i njihova trgovina, falsifikovanje novca i drugih sredstava plaćanja, kompjuterski kriminal, korupcija;

— ilegalna trgovina i ugrožavanje životne sredine: nedozvoljena trgovina oružjem, municijom i eksplozivom, nedozvoljena trgovina ugroženim životinjskim vrstama, nedozvoljena trgovina ugroženim biljnim vrstama, ekološki kriminal i nedozvoljena trgovina hormonskim supstancama i drugim faktorima rasta.

Kako se iz navedenog može zaključiti u nadležnost Europola spada sprečavanje i otkrivanje krivičnih djela iz svih oblasti osnovnih djelatnosti transnacionalnog organizovanog kriminala, kao i prekograničnog kriminala.¹⁸ Pri tome, ipak treba imati u vidu i činjenicu da je Europol samo jedan organ preko kojeg

¹⁸ “Osnovne funkcije Europola-a su: 1) informativna i 2) analitička. Informativna funkcija se ostvaruje kroz stvaranje jednog centralnog punkta u koji se slivaju sve relevantne informacije, dok se analitička funkcija odnosi na proučavanje uslova i drugih bitnih elemenata koji se odnose na fenomenologiju i etiologiju kriminaliteta, pre svega u odnosu na EU.“ Škulić M.: Osnovi međunarodnog krivičnog procesnog prava, Udruženje za međunarodno krivično pravo i „Intermex“ Beograd, 2008. str.79

se obavlja permanentna saradnja između država članica u suprostavljanju navedenim formama organizovanog kriminala, pri čemu se poseban značaj daje suzbijanju kriminalnih djelatnosti transnacionalnog organizovanog kriminala. Prema tome, Europol nije centralni policijski organ Evropske unije niti ima karakter i ovlaštenja kao što imaju nacionalni policijski organi u okviru država članica. On posreduje između država članica, ostvaruje saradnju pružanjem različitih podataka, informacija i drugih bitnih činjenica sa kojima raspolaže, tako da on predstavlja, pored Interpola, još jedan karakterističan oblik saradnje nacionalnih policija država članica.

Europol raspolaže sa bazom podataka o oblicima kriminala i učiniocima koji spadaju u njegov djelokrug rada i isti su predmet razmjene sa državama članicama Evropske Unije. On, takođe, povremeno objavljuje analize o bitnim karakteristikama navedenih vrsta kriminala. Takođe, je veoma značajno da Europol ne isključuje saradnju sa zemljama koje nisu članice EU, već naprotiv, u cilju veće efikasnosti u suprostavljanju svim vrstama kriminala iz njegove nadležnosti, i sa drugim zemljama ostvaruje odgovarajuće vidove saradnje.

TREVI (TERRORISM, RADICALISM, EXTREMISM, VIOLENCE INTERNATIONAL)

Države članice Vijeća Evrope postigle su punu saglasnost u ocjenama o društvenoj opasnosti zbog porasta raznovrsnog kriminala i njegovom prodiranju u političko, privredno i socijalno tkivo. S obzirom na to da se na području Evrope teži očuvanju i stvaranju uslova za brži razvoj slobode, pravde, pravne, socijalne i opšte sigurnosti građana, suprostavljanje kriminalu i policijska saradnja s tim u vezi jedan su od prioriteta interesa. Prva uspješna formalna policijska saradnja država članica Evropske zajednice započela je 1975. godine, na inicijativu vlade Velike Britanije, u sklopu tzv. Sporazuma TREVI, kojim je uspostavljena posebna grupa za borbu protiv međunarodnog terorizma, radikalizma i ekstremizma, koja je imala zadatak da ujedini političke i stručne aspekte borbe protiv teškog kriminala radi ostvarivanja evropske sigurnosti.

Već 1976. godine ministri pravosuđa i unutrašnjih poslova država članica Evropske zajednice donijeli su odluku o potpunoj saradnji i međusobnoj razmjeni informacija u vezi sa suzbijanjem terorizma na evropskom tlu i u saradnji na zaštiti civilnog vazdušnog saobraćaja, zaštiti nuklearnih elektrana od havarija, te saradnji na sprečavanju prirodnih katastrofa. Pozitivni aspekti tog sporazuma vrlo su se brzo širili i na druga područja međunarodne policijske saradnje, prije svega na policijsku saradnju u vezi sa suzbijanjem krijumčarenja i zloupotrebe droga i drugih oblika međunarodnog organizovanog kriminala, kao i na poduzimanju djelatnosti u vezi sa edukacijom i tehničkim opremanjem policije, razmjeni iskustava i dostignuća nacionalnih forenzičkih ustanova i sl.

■ Za realizaciju navedenih zadataka osnovane su nacionalne kancelarije za vezu u svim državama članicama Evropske zajednice, te je uspostavljen jedinstveni komunikacijski sistem TREVI, a grupe TREVI imaju savjetodavnu ulogu i svoje prijedloge za ostvarenje postavljenih ciljeva podnose političkim čelnicima država članica te organizacije. Do 1985. godine postojale su dvije radne grupe: TREVI I – za suzbijanje terorizma i TREVI II – za obrazovanje i tehnologiju, a potom su osnovane i TREVI III – radna grupa čiji je zadatak suzbijanje međunarodnog organizovanog kriminala, i TREVI IV – grupa za koordinaciju djelatnosti prethodnih triju radnih grupa.

Sa aspekta sprečavanja i suzbijanja organizovanog kriminala, i prekograničnog kriminala značajno je osnivanje III radne grupe TREVI (1986) u Hagu za saradnju u suzbijanju organizovanog međunarodnog kriminala. Zadatak navedene radne grupe je poboljšanje infrastrukture za suzbijanje međunarodnog kriminala sa razmjenom informacija (o oružanim napadima, trgovini oružjem i drogom, trgovini ljudima, otmicama i ucjenjivanju). Težište djelovanja uprkos svemu je borba protiv trgovine drogom, iako se time bave i druge organizacije kao što su INTERPOL, *schengen*, i dr.¹⁹

Smatra se da pored Interpola samo još Grupa TREVI predstavlja potpuno izgrađen mehanizam policijske saradnje u zapadnoj Evropi, te da je TREVI kao ustanova svojevremeno proširila saradnju na oblast unutrašnje politike izvan oficijelnih struktura EU. Najzad, s obzirom na činjenicu da je Europol sredinom devedesetih bio podređen „Trevi ministrima“, u stručnoj javnosti najavljuje se mogućnost da se grupa TREVI i Europol u perspektivi integrišu u jedinstvenu policijsku instituciju. Smatra se da bi takvo rješenje značajno umanjilo postojeću „zbuñujuću zamršenost međunarodnog policijskog rada u Zapadnoj Evropi“.²⁰

Djelovanje TREVI radnih grupa je kritikovano sa aspekta prenaplašene usmjerenosti na područje prevosuda, i prenaplašene fokusiranosti na povjerljivost informacija, kao i činjenicu da u navedenim radnim grupama djeluju političari koji se na taj način direktno uključuju u navedenu problematiku i preuzimaju odgovornost za područje za koje su zaduženi.

Radi unapređenja međusobne koordinacije i saradnje u nadzoru i kontroli granica, 1985. godine potpisan je tzv. Šengenski sporazum između Belgije, Luksemburga, Holandije i Njemačke o ukidanju granične kontrole.²¹ Cilj Šengenskog sporazuma je postepeno smanjivanje nadzora i granične kontrole na zajedničkim unutrašnjim granicama država uz istovremeno pooštavanje mjera granične kontrole na vanjskim granicama. Ubrzo su se navedenom sporazumu

¹⁹ Milošević M.: Ured evropske policije–Europol, Bezbednost br.3. Beograd 2000.

²⁰ Petrović B. Dobovšek B.: Mreže organizovanog kriminaliteta, Pravni fakultet, Sarajevo 2007, 99

²¹ Povod za takvu odluku je slučaj iz 1984. godina kada su vozači teških kamiona paralizovali saobraćaj na graničnim prelazima Evropskih država.

priključile i Italija, Španija i Portugalija. Danas Šengenski sporazum predstavlja model potpune realizacije zamisli o slobodi unutrašnjeg tržišta i liberalizaciji graničnih kontrola. Tako se unutrašnje granice mogu preći bez granične kontrole za sva lica bez obzira na državljanstvo, a kontrola vanjskih granica je veoma pooštrena.

SECI CENTAR–REGIONALNI CENTAR ZA SPREČAVANJE I BORBU PROTIV PREKOGRANIČNOG KRIMINALA

Inicijativa za saradnju u jugoistočnoj Evropi (SECI) je regionalna inicijativa pokrenuta od strane SAD, kao podrška implementaciji Dejtonskog sporazuma. SECI je osnovan 1996. godine na inauguralnom zasjedanju u Ženevi, na osnovu „Tačaka za zajedničko razumijevanje između EU i SAD“ (*Final Points of Common EU-USA Understanding*), kako bi se razvila održiva privredna strategija u regionu. SECI je usmjeren na programe i projekte prekogranične saradnje u oblastima razvoja infrastrukture, trgovinskih i saobraćajnih pitanja, bezbjednosti, energetike, ekologije i razvoja privatnog sektora. Sve SECI programe i projekte sprovode eksperti iz zemalja članica i zemalja koje podržavaju ovu inicijativu, uz tehničku podršku Evropske komisije, Ekonomske komisije UN za Evropu (UNECE), Svjetske banke, Evropske banke za obnovu i razvoj, Evropske investicione banke, Svjetske carinske organizacije i u izvjesnoj mjeri Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS). Takođe, SECI blisko saraduje i sa Paktom stabilnosti za jugoistočnu Evropu-Regionalnim savjetom za saradnju, Centralno-evropskom inicijativom, Organizacijom za crnomorsku ekonomsku saradnju, specijalizovanim agencijama i programima UN i drugim organizacijama.

Zemlje članice SECI su: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Grčka, Mađarska, Moldavija, Makedonija, Rumunija, Slovenija, Srbija i Turska.

Među prioritarnim ciljevima SECI su: uklanjanje administrativnih i drugih prepreka u cilju povećanja efikasnosti u protoku robe i povećanja trgovine, identifikacija uskih grla na glavnim međunarodnim saobraćajnim koridorima, stvaranje mreža i zona energetske efikasnosti, investiranje u unapređenje povezanosti mreža gasovoda i njihovog priključenja na međunarodne gasovode, obezbeđivanje finansijskih sredstava za unapređenje preduzetništva, pre svega kroz projekte malih i srednjih preduzeća i dr. Kao dio cjelokupnog djelovanja na regulisanju normalnog funkcionisanja prekogranične saradnje, u okviru SECI razvijena je i saradnja u borbi protiv prekograničnog kriminala. U tom cilju, u Bukureštu je 26.05.1999. godine potpisan „Sporazum o saradnji radi sprečavanja i borbe protiv prekograničnog kriminala“. Istovremeno, potpisana je i „Povelja o regionalnom centru SECI za borbu protiv prekograničnog kriminala“. Sporazum predviđa međusobnu saradnju članica u sprečavanju, otkrivanju, ispitivanju, krivičnom progonu i sankcionisanju

pojavnih oblika prekograničnog kriminala. U tom smislu, predviđene su forme posebne saradnje među organima država članica (informisanje, razmjena podataka, zaštita ličnih podataka, podnošenje zahtjeva i dr.). Kao najviše tijelo za realizaciju sporazuma, osnovan je Komitet za zajedničku saradnju. U Komitet su, pored predstavnika zemalja članica, uključeni i predstavnici Interpola i Svjetske carinske organizacije (WCO) kao „stalni savjetnici“.

U okviru SECI djeluje Regionalni centar za sprečavanje i borbu protiv prekograničnog kriminala sa sjedištem u Bukureštu. Sve zemlje članice su zastupljene u Centru preko stalnih oficira za vezu (*liaison officer*) i to su jedan predstavnik policije i jedan predstavnik carine. Regionalni centar u Bukureštu ostvaruje blisku saradnju sa Svjetskom carinskom organizacijom i Interpolom, po čijim preporukama organizuje svoj rad (ove organizacije imaju status stalnog savjetnika Centra). Osnovni cilj Regionalnog centra u Bukureštu je razvoj efikasne međuresorske saradnje između zemalja članica na planu identifikacije, sprečavanja, vođenja istraga i borbe protiv prekograničnog kriminala putem razmjene informacija i dokumenata. U strukturi Centra izvršena je „podjela rada“ po zemljama, tako da je Mađarska zadužena za problematiku krađe vozila, Albanija za praćenje rada carina, a Srbija vodi regionalnu radnu grupu tužilaca zemalja jugoistočne Evrope. Radi se o posebnoj inicijativi koja ima za cilj da poboljša saradnju tužilaca u regionu jugoistočne Evrope, čime će doprinijeti efikasnijoj borbi protiv prekograničnog kriminala, odnosno unapređenju zakonitih proceduralnih mehanizama (krivično procesnih mehanizama) za postupanje tužilaca u regionu, a u skladu sa ovlaštenjima iz Sporazuma o razmjeni podataka u borbi protiv organizovanog kriminala koji su potpisale sve zemlje članice SECI, kao i u skladu sa ostalim međunarodnim ugovorima.

Takođe, SECI centar ima blisku saradnju sa predstavnicima četrnaest zemalja koje imaju status posmatrača, a koje podržavaju aktivnosti koje provodi Centar. Zemlje posmatrači su: Austrija, Azerbajdžan, Belgija, Kanada, Francuska, Gruzija, Njemačka, Italija, Holandija, Portugal, Španija, Ukrajina, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države.

Proklamovani ciljevi SECI centra su:

- intenzivna, neposredna i djelotvorna međusobna saradnja državnih ustanova, policija i carina država članica SECI u borbi protiv međunarodnog organizovanog kriminala, djelovanjem stalnih oficira za vezu koji će se posebno angažovati na prevenciji, identifikaciji i istraživanju krivičnih djela i njihovih počinitelaca, koji su u vezi sa međunarodnim organizovanim kriminalom,
- razvoj mreže radnih grupa između država članica SECI, prikupljanje i razmjena kriminalističko–obavještajnih informacija o nosiocima organizovanog kriminalnog djelovanja,
- edukacija policijskih i carinskih službenika, upoznavanje i usklađivanje

pravnih propisa, te podizanje nivoa tehničke opremljenosti carinskih i policijskih graničnih jedinica, kako bi se mogle uspješno suprotstaviti međunarodnom organizovanom kriminalu i

— neprestana saradnja sa Interpolom i Svjetskom carinskom organizacijom. Sporazumom je precizno definisano sve što je bitno za obavljanje poslova koji su proistekli iz sporazuma. Tako se pod prekograničnim kriminalom u smislu odredbi Sporazuma podrazumijeva sve ono što se odnosi na kršenja ili pokušaje kršenja nacionalnih zakona i propisa, usmjerenih na organizovanje, upravljanje, pomaganje ili omogućavanje međunarodnih kriminalnih aktivnosti. Dalje je predviđeno da će potpisnice, putem svojih imenovanih vlasti, pomagati jedna drugoj u prevenciji, otkrivanju, vođenju istraga, krivičnom gonjenju i suzbijanju prekograničnog kriminala. Predviđeni su i oblici pružanja pomoći, situacije kada neka zemlja može biti oslobođena obaveze pružanja pomoći, troškovi pružanja pomoći i sl.

Članom 16. Pravilnika o organizaciji i radu SECI centra, određeno je, da se kao radna metoda za pružanja specijalizovane podrške koriste radne grupe. Radne grupe su specijalizovani udruženi timovi koji se sastoje od predstavnika tijela za sprovođenje zakona zemalja članica koje usklađuju svoje napore protiv specifično organizovanih kriminalnih djelatnosti. Svaka od radnih grupa organizovala je samostalno operativnu akciju vezanu za problematiku kojom se bavi. Sve te akcije sprovode se koordinirano na području zemalja članica i zemalja posmatrača i uz aktivno sudjelovanje različitih državnih agencija kao što su američke DEA, FBI, njemački ZKA i dr.

U okviru SECI centra djeluju slijedeće radne grupe:

- sprečavanje komercijalnih prevara,
- sprečavanje ilegalne trgovine narkoticima,
- sprečavanje ilegalne migracije i trgovine ljudima,
- radna grupa koja se bavi lažnim carinskim vrijednostima,
- radna grupa koja se bavi ukradenim vozilima,
- sprečavanje finansijskih i kompjuterskih zločina i
- sprečavanje ilegalne trgovine kratkim oružjem i ručnim naoružanjem.

Značaj i mogućnosti SECI Centra, kao regionalnog centra za borbu protiv prekograničnog kriminala u regionu jugoistočne Evrope, najlakše je prikazati kroz primjer dvije uspješne operativne akcije koje su organizovane i izvedene od strane operativnih grupa SECI centra. Tako, Operativna grupa SECI centra za borbu protiv ilegalne trgovine drogama provodi periodičnu akciju pod radnim nazivom «CONTAINMENT», u kojoj aktivno učešće uzimaju sve države članice centra, dok je podršku za uspješnu realizaciju akcije dala njemačka institucija za borbu protiv ilegalne trgovine drogom, sa svojim Info-sistemom «Balkanska ruta», koja je smještena u njemačkoj carini – ZKA, a takođe, podršku akciji dale su DEA i FBI i to u savjetodavnom smislu i kao snabdjevači tehničkih sredstava za siguran i brz

prenos pri razmjeni informacija i provjeri traženih podataka iz baza podataka država učesnica akcije.²²

Drugi primjer uspješno sprovedenih akcija u organizaciji ovog centra je periodična zajednička operacija «MIRAGE» za borbu protiv organizovanog prekograničnog kriminala u oblasti trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i djecom, koja se istovremeno sprovodi u svim državama članicama centra. Operacija «MIRAGE» sprovodila se kontinuirano svake godine i dala je zapažene rezultate u borbi protiv organizovanog prekograničnog kriminala u oblasti trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i djecom.

ZAKLJUČAK

Organizovani kriminal predstavlja ugrožavanje bezbjednosti. Zbog toga ovakvo razmatranje treba smjestiti u okvir problematike bezbjednosti jer, uopšteno posmatrano, u svakoj državi postoji određen oblik manifestovanja ovog negativnog društvenog fenomena. Bez obzira na način bezbjednosnog angažovanja koji neka država praktikuje, bezbjednost je systemska djelatnost države, pa samim time i suprostavljanje organizovanom kriminalu zahtjeva systemski (državni) zahvat u rješavanju odnosne problematike.²³

Država, kao nosilac formalne vlasti, *de facto*, preuzima svoju obvezu i stvarno uspostavlja normativni i institucionalni okvir rješavanja ovih problema.

Međutim, uvažavajući složenost relacija iz kojih originira organizovani kriminal teško je, za bilo koju državu, izgrađivati mehanizme zaštite samostalno u odnosu sa drugim državama.

Kako stvari stoje, organizovani kriminal predstavlja nadnacionalnu (naddržavnu) kategoriju i praktično je nemoguće uspostaviti efikasne lokalne mehanizme suprostavljanja ovoj pojavi.

Ova pojava, po svojoj prirodi, je globalnog karaktera, gdje se efekti njenih posljedica kumulativno osjećaju na većem geografskom području, koje, u najvećem broju slučajeva, obuhvata teritorij više država. Obzirom da smo svjesni statusa svake države kao samostalnog subjekta međunarodnih odnosa, postoji praktična potreba uspostavljanja nadnacionalnih mehanizama koji će imati koordinativnu ulogu između sistema bezbjednosti suverenih država.

U ovom smjeru se i izgrađuje međunarodna saradnja u oblasti borbe protiv organizovanog kriminala i drugih ugrožavanja međunarodne bezbjednosti.

Važno je naglasiti da je pitanje međunarodne, u bližoj budućnosti i globalne, bezbjednosti pitanje uspostavljanja institucija bezbjednosti čije će se ingerencije

²² Zulčić S.: Inicijativa zemalja Jugoistočne Evrope za saradnju u borbi protiv prekograničnog kriminala – SECI centar, Bukurešt Operacija «CONTAINMENT», Securitas. Sarajevo 2002. godine

²³ Abazović M.: Državna bezbjednost – uvod i temeljni pojmovi, FKN, Sarajevo. 2002.

pružati na teritoriju suverenih samostalnih država.

Svi predloženi mehanizmi suprostavljanja organizovanom kriminalu predstavljaju, upravo jednu takvu inicijativu globalizacije bezbjednosti, jer je to, definitivno, strategija koja može polučiti uspjeh u borbi protiv izvora ugrožavanja bezbjednosti koji originiraju izvan nacionalnih država, a predstavljaju opasnost za državu ali i za međunarodnu zajednicu.

Mi smo ovdje skrenuli pažnju samo na neke institucije koje se uključuju u borbu protiv organizovanog kriminala, koje su uspostavljene na nivou međunarodne zajednice, osobito one koje su od vitalnog značaja za izgradnju bezbjednosnih sektora zemalja Jugoistočne Evrope.

U ovim državama bezbjednost, još uvijek, nije adekvatno uspostavljena što ostavlja značajan prostor razvoju organizovanog kriminala, a to ima za posljedicu da se ove države smatraju izvorištima organizovanog kriminala, nesigurnim za investicije stranih ulagača, akumulatorima nelegalno stečenog kapitala i td., što sve dovodi do daljnje kriminalizacije društava ovih zemalja.

Sprečavanje razvijanja ovakve situacije od značaja je ne samo za ove zemlje već i za međunarodnu zajednicu, pa je potrebno što više unapređivati krivičnopravnu saradnju sa ovim državama ali i njihovu međusobnu saradnju, te razvijati određene regionalne bezbjednosne programe u koje će se ove države uključivati i razvijati efikasne strategije suprostavljanja organizovanom kriminalu ali i drugim bezbjednosnim rizicima i tako postati pouzdani subjekti međunarodnih odnosa, ali i pouzdan partner u suprostavljanju organizovanom kriminalu.

U tom smjeru postoji praktična potreba što brže i čvršće integracije međunarodne zajednice instaliranjem ovih mehanizama u svim državama, posebno u onim koje su označene kao izvorišta ugrožavanja bezbjednosti.

LITERATURA:

Abazović M.: Državna bezbjednost – uvod i temeljni pojmovi, FKN, Sarajevo. 2002.

Dewallef Y.: Međunarodna policijska saradnja ili kako rješavati probleme koji su posljedica propustljivosti granica, Izbor br.3-4/93. MUP R Hrvatske. Zagreb 1993.

Jovašević D.: Sistem odgovornosti i kažnjivosti za međunarodna krivična djela, Teški oblici kriminala, zbornik radova sa XVI seminara prava održanog u Budvi 2004.

Petrović B., Dobovšek B.: Mreže organizovanog kriminaliteta, Pravni fakultet, Sarajevo 2007.

Milošević M.: Ured evropske policije–Europol, Bezbednost br.3. Beograd 2000.

Milošević, M.: Organizovani kriminal - zbirka propisa sa uvodnim objašnjenjima i napomenama, «Službeni list», Beograd, 2003.

Modly D.: Neki faktori koji otežavaju ili onemogućavaju borbu protiv organizovanog kriminaliteta, Kriminaiističke teme, FKN, Sarajevo, 2004.

Nikač Ž.: Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta – Europol i Interpol, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2003

Nešković S.: Međunarodna policijska saradnja, Bezbednost br: 05/05

Nogo S.: Globalizam i organizovani kriminal, Udruženje za međunarodno krivično pravo i Intermex, Beograd, 2007.

Nogo S.: Saradnja sa međunarodnim krivičnim sudovima, Intermex, Beograd 2005.

Sačić Ž.: Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj, MUP Republike Hrvatske, Zagreb, 1997

Sačić Ž.: Međunarodna suradnja Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske –oblici, ciljevi, obilježja i uočeni problemi, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb 2000.

Škulić M.: Osnovi međunarodnog krivičnog procesnog prava, Udruženje za međunarodno krivično pravo i „Intermex“ Beograd, 2008.

Summary

INTERNATIONAL FRAMEWORK OPPOSING THE ORGANIZED CRIME

International framework for opposing organized crime, as the issue, has a very important place in the scientific considerations, with the aim of ensuring adequate modes of the utilizing the prevention and combating contemporary forms of organized crime. In our work we analyze the most important organizations that are established at the international level as the current mechanisms of the fight against organized crime - Interpol, Europol, TREVI and SECI.

Within these considerations, in addition to structural explanations, which are important for understanding the essence of these institutions, we exert the comparison for the purpose of defining of areas of competencies and engagements of the considered bodies with respect to the requirements and needs of a modern democratic society.

PROFESSIONAL CIVIL SERVICE AS A PRECONDITION FOR EUROPEAN UNION MEMBERSHIP

Abstract: Serbia has begun a new phase in the process of modernization of civil service when Serbian Government initiated administration legislation changes, in 2005. The administrative legislation was adopted in compliance with European standards and the Strategy of the Public Administration Reform in Serbia. It contains new solutions regarding the work and organization of the civil service and civil servants status and provides a legal basis for depolitization and professionalization of public administration. However, three years later, we still face the implementation problems, since the regulation itself can not provide efficient and professional work. The aim of the paper is to present European civil service standards and to point out to the Serbian civil service and administrative legislation. The paper also contains the recommendations of the European Commission regarding the progress and further development of public administration and civil service legal framework implementation.

Key words: professionalism of civil service, European civil service baselines, administrative legal framework, legal status of civil servants, performance and career development, management of the civil service, legality and accountability

INTRODUCTION

The last decade of European integration resulted in an evolving process of convergence between national administrative systems in member states. Harmonization of administrative legislation and adoption of common values and standards are important tasks for each candidate country. Preparation for membership gradually worked as a factor and incentive to shape and develop structures and institutions capable of meeting the obligations and needs of an EU member state.¹ National administrations should have the sufficient capacity to implement the EC

---

¹ B. Lippert, G. Umbach, The Pressure of Europeanisation – from post-communist state administrations to normal players in the EU system, Institute for European policy, Berlin, 2005.

law, known as the *acqui communautaire*,² with an acceptable standard of effectiveness, as defined by the jurisprudence of the European Court of Justice.³ The general rule is that the Community legal system leaves the autonomy to institutional and administrative organization of member states - there is no direct influence of European Union to national administrations. Implementation is carried out by national administrations which become co-dependent organizations – structurally they remain part of their respective national administrations, functionally they form part of the Community administration.⁴

Having in mind that the European Union accession is a strategic goal of Serbia, it will be very important to prepare and adjust administrative structures for efficient implementation of European standards, values, principles and practice. Civil service standards in member countries are key elements to implement European administrative principles.

EUROPEAN CIVIL SERVICE STANDARDS

Institutions of the European Union have done a lot of efforts in order to define standards and principles for public administration development. SIGMA⁵ has developed a set of baselines for six key areas of public administration which are the working tool to provide a basis for conducting assessments of central management and control systems. Public administration development baselines are related to several aspects such as: Civil Service, External Audit, Financial Control, Public Expenditure Management Systems, Policy making and Co-ordination Machinery and Public Procurement Management Systems.⁶ In each of these areas, the baselines reflect standards of good practices in the EU Member States. The baselines cover both the formal (legal basis,) and dynamic aspects of such a framework (performance in practice, capacity for future upgrading). They incorporate EU Regulations and Directives where these exist, such as in the field of financial control and public procurement.

As we pointed out, the administration structures have to be prepared for efficient implementation of *acqui communautaire*. Therefore, it is very important for candidate countries to examine european standards and adjust their legislative systems and administrative practice in order to establish professional, efficient,

² Administrative principles, procedures, values, standards and practices constitute informal “Acqui Communautaire” which have to be implemented.

³ Sigma paper No 27 “European principles for Public Administration”, Paris, OECD, 1998.

⁴ C. Nizzo, National Public Administrations and European Integration, SIGMA, <http://www.oecd.org/puma/sigmaweb>

⁵ Sigma is a joint initiative of the OECD and the EU principally financed by the EU’s PHARE programme.

⁶ Control and Management System Baselines for European Union Membership, OECD, 1999 www.oecd.org/puma/sigmaweb.

depolitized administrative structures. They should adopt standards which exist in European countries and undertake all necessary measures for effective and efficient implementation. Civil service development baselines include several elements - Legal status of Public Servants (existence of an appropriate legal basis defining the status of public servants responsible for advising on and implementing government policy, carrying out administrative actions and ensuring service delivery); Legality; Responsibility and Accountability of Public Servants (existence of a clear basis in law or in appropriate regulations for all actions taken by public servants, responsibility of public servants to their superiors under public law, effective accountability mechanisms); Impartiality and Integrity of Public Servants (undertaking administrative actions independently of the personal interests of public servants and without favouring any other illegitimate interest, effective disciplinary and penal remedies against corruption and other abuses of power, acting independently of party or organised political influence, legally defined salary structures), Efficiency in management of Public Servants and in Control of staffing (establishment of a cross-government structure and systems for personnel management, development of management practices ensuring that public servants are motivated to perform well, control and publishing of the number of staff and personnel costs); Professionalism and Stability of Public servants (open and competitive selection of public servants based on merit and on transparent criteria, conditions of service and career opportunities ensure that public servants with appropriate knowledge and skills are recruited, developed and retained); Development of civil service capacities in the area of European integration (assignment of adequate staff resources to units charged with co-ordination and management of UE affairs, development of incentive mechanisms (staff rotation systems, secondment) ensuring that European integration functions are staffed by sufficiently qualified civil servants and high level of stability of staff, organisation of special training programmes to prepare the whole civil service for the implications of EU membership). These standards have to be introduced by national administrative legislation and effectively implemented in practice. European Commission monitors, assesses and reports on the application of these principles and standards in national administrations. Therefore, we will also focus to the European Commission report on the progress and development of Serbian civil service and the implementation of administrative legislation.

SERBIAN CIVIL SERVICE

One of the fundamental objective of the strategy of public administration reform in Serbia is development of a professional and efficient civil service.⁷

⁷ "Public Administration Reform in Serbia Strategy and Action Plan for the Implementation of the Reform of Public Administration", Ministry for Public Administration and Local Self Government, Belgrade, 2005.

However, Serbia is still struggling with an institutional culture and practices that foster opaqueness, non-cooperation, inefficiency and politization in the public administration.⁸ Despite the political stalemate since autumn 2006, significant progress was noticeable as far as the further development and implementation of the civil service legal framework is concerned.⁹ New administrative legislation was adopted – The Law on Government, The Law on State Administration, The Law on Civil Servants, The Law on Freedom of Information, The Law on the Prevention of Conflict of Interest in the Discharge of Public Office, The Law on Ombudsman, The Law on Courts.

The basic European standard refers to the legal status of civil servants or appropriate legal basis defining the status of public servants in a way compatible with prevailing standards in EU member states. Accordingly, European Commission assessed that The Law on civil servants represents the core piece of legislation on public administration in Serbia and that is generally in line with European standards.¹⁰ Law on civil servants, as well as other laws and regulation establishes the civil servants system on the basis of standards adopted in European countries what makes the basis for the enforcement of public administration reform.

The Law on civil servants introduces principles of legality (rule of law), impartiality and political neutrality. The Law is also defining principles of equality, protection of citizen's rights and the protection of public interest, accountability for results, transparency of operation, equal access to all posts under equal conditions, promotion and professional development, as well as legal protection. However, these principles are not fully implemented. The principle of responsibility can not be effectively implemented due to minister's power to sign and issue every act and make even routine decisions. Thus, civil servants can not develop individual's responsibility. Therefore, adequate and appropriate mechanisms should be developed in order to provide effective implementation of regulation and enable successful enforcement of Government policy.

European Union especially focuses on the professionalism in civil service. The basic element is related to civil servant's recruitment, rights and obligations. Those issues have to be defined, regulated and enforced in such a way to ensure their commitment to constitutional and public law values, such as legality, impartiality, political neutrality and integrity. As European Commission's experts pointed out the Law on civil servants and respective by-laws call for merit based recruitment and promotion. This legislation coupled with the regulation clarify the

---

⁸ Sigma Balkans Reports, Republic of Serbia, Public Service and the Administrative Framework, June, 2007.

⁹ Sigma Balkans Reports, Republic of Serbia, Public Service and the Administrative Framework, June, 2007.

¹⁰ Sigma Balkans Reports, Republic of Serbia, Public Service and the Administrative Framework, June, 2007.

selection criteria, reduces considerably the positions to be filled by political appointments and allows for transfers to be used as a career development instrument. One of the main innovation in Serbian civil service is related to depolitization and professionalization. For the first time, the employees in state administration bodies are divided between functionaries (Ministers and State secretaries) and civil servants, according to the complexity of tasks, responsibilities, knowledge required. Civil servants are Managing posts (Assistant ministers and Secretary generals) and Executive working posts (divided in ranks, such as High advisors, Advisors, etc.) which perform tasks professionally and impartially. Executive posts are classified into the titles (grades) according to the responsibilities, complexity of tasks, required knowledge and skills and the conditions determined for each working post. The titles are related to the tasks performing at certain working post. Such system shall provide promotion based on merits and adequate remuneration for a salary grade. Substantial change is related to the Managing posts which used to be political posts.¹¹ According to new regulation they have civil servants status - they are appointed on the basis of professional competences and work experience and their appointment is not related to composition of Government and Government changes. An internal or open competition shall be carried out for filling vacant Managing posts, which is also crucial amendment of previous legal acts and practice. However, because of quick and frequent political changes and sublegal interventions of the Government, depolitization of appointments is not carried out in practice yet. The Government has recently issued an Information on the obligation of competent authorities to propose candidates for Managing posts within 15 days and before the deadline defined by the Law.¹² We expect this process will be realized soon.

As we pointed out, the legislation provides a clear distinction between civil servants and political employees, so the crucial standard – professional independence from politics has been fulfilled. It has in addition enlarged the group of career civil servants to the detriment of political appointees in management positions. These senior management positions are to be filled by internal competition, selected by a commissions appointed by the High Civil Service Council. Regarding the principle of integrity, the Law regulates disciplinary responsibility that are in line with general standards as well as regulations on incompatibilities. A number of activities have been launched to prevent and fight corruption. A code of ethics has been also adopted promoting main principles such as impartiality and political integrity, prevention of the conflict of interests, access to information, work with clients, etc. Corruption is still seen as a widespread phenomenon, despite the fact that the government made a number of efforts to prevent and fight corruption. It can be assumed however that

---

¹¹ Managing posts in a Ministry are Secretary of Ministry and Assistant Minister, in an Internal organ within a Ministry - Director and Assistant Director, in a Special organization - Director, Deputy Director and Assistant Director.

¹² According to the Law, the deadline is the end of 2009.

the implementation of the Law coupled with salary scheme introduced by the Law on salaries will help to reduce corruption.

The procedure of impartial and objective selection of candidates and special conditions for employment are also defined. The law introduces the selection procedure which comprises of several parts – written test, oral verification and other means to evaluate competences, knowledge and skills required for certain post. However, the remark of the European Commission is related to the content of the administrative examination which cover mainly legal issues and tested basically university knowledge alone. It is foreseen that this examination will in the future also test aptitudes and skills necessary in a professional and efficient public administration as well as give some importance to civil service values, such as service orientation, responsiveness and absence of any conflict of interest.¹³ It remains to be seen if this intention will be implemented quickly. Regarding managing posts, selection procedure and internal and open competition are determined. For managing posts, conditions for recruitment (appointment) and termination of employment are stipulated by law, what is an innovation regarding civil servants status and development of depolitization and professionalism in public administration.¹⁴

CAREER DEVELOPMENT

Career system exist in large number of european countries. The civil service system can function as a career or position based system or a hybrid one. The career system is highly competitive, self-motivated and resistant to political pressure.¹⁵ This model is based on merit system with a strictly defined career path development for each position. It offers career development which provides opportunities and stimulations for promotion. At the same time, this is a highly demanding system that does not allow the employees to stagnate in their daily routine tasks.¹⁶ In a way this system is neutralizing bureaucratization of the administration. However, career systems are typical for stable democracies where institutional performance is based on strictly defined legal acts and it is less appropriate for countries in a transistion.¹⁷ We have to mention that career system has become the tendency for other countries in Europe. The central, Eastern and Southeastern European countries, considered as

¹³ Sigma Balkans Reports, Republic of Serbia, Public Service and the Administrative Framework, June, 2007.

¹⁴ The High Civil service Council recommends candidates to the positions in state administration organs, prescribes standards for the selection of civil servants and the methods of assessment of their professional qualification and detemrine the code of ethics for civil servants. It is independent in its work.

¹⁵ Introducing Career-based system in Civil Service, Analytica, April, 2008.

¹⁶ Introducing Career-based system in Civil Service, Analytica, April, 2008, pp. 3.

¹⁷ Countries such as France and the United Kingdom have long tradition in operating career based system and they serve as models for young democracies modernizing civil service systems.

transitional democracies, have organized their civil services according to predominantly position based models.¹⁸ However, it is hardly to find a country with a pure model of career or position based system – there are always mixed with elements of other system. Therefore, we can speak about systems either of predominantly career based elements or predominantly position based elements.¹⁹ The basic issue regarding performance and career development refers to sufficient and reasonable mechanisms (mobility, training, and motivation) exist for good performance and career development within the civil service so as make it attractive. Under the previous legislation in Serbia, performance evaluations were carried out every year but mainly as a formal exercise. New legislation introduced performance appraisal in line with modern principles.²⁰

The Law introduces promotion based on merit which is going to stimulate competent employees and make work more efficient. Civil servants may be promoted from a lower position to a higher one on the basis of their competences. If a working post is not occupied by transfer, there will be announced an internal competition for civil servants within state administration. The civil servants may be also promoted within the same organ without the competition. In this way, civil service becomes a complex system where the internal competition is an instrument for promotion to higher post within state administration, and an instrument which will provide adequate use of human resource capacities before an open competition is announced for other employees from private sector. If an internal competition fails, an open competition shall be announced. Thus, the elements of career system are integrated in the promotion. Consequently, the salary is based on the complexity and responsibility of tasks the civil servants are performing. However, mobility of civil servants is still only possibility, not an obligation. The evaluation of civil servants performance becomes an important element of career system and human resource management. The evaluation of employees work is the basis for promotion - the performance appraisal mark is related to promotion and it also may cause the termination of employment. The evaluation is based on working results achieved, initiative, skills, communication with other employees and other competences. It also results with adequate remuneration of civil servants.²¹

¹⁸ Council of Europe, Committee on Economic Affairs and Development, “Civil Service Reform in Europe”.

¹⁹ The position based system is more flexible, but it does not offer to the employees career prospects. Civil servants can barely progress regardless of the upgraded educational degree or performance results. In a position system, for every promotion there should be a new position opened for which already employed civil servant competes with applicants from outside.

²⁰ Sigma Balkans Reports, Republic of Serbia, Public Service and the Administrative Framework, June, 2007.

²¹ A civil servant may be promoted to a higher job post if his/her work was at least twice in a row evaluated as excellent, or four times in a row evaluated as excellent, or four times in row evaluated as good, if there is a vacant post and if a civil servant fulfils job requirements for that post.

However, several elements have to be set up, such as performance evaluation system as a precondition for career development, oversized administration as a reason for closing the service for new recruitments and the insufficient professional development of civil servants, in terms of missing specific knowledge and skills. Without mentioned elements, successful implementation of career system is hardly possible and we should consider those aspects and implement them efficiently in our civil service system.

The law introduces a new institute - human resource plan and encourage development of a modern practice of human resource planning which will provide employment of only required number of civil servants according to the adequate resources in budget. As we already pointed out human resource planning is common practice in European countries. The human resource plan represents the actual situation of employment and in accordance with the area of competence of the state administration organ and the working plan for the next year determines the objective situation of employment for full-time jobs, planned number of trainees, as well as temporary employment due to increased workload. In the human resource plan shall be also presented the required reduction in the number of jobs of their reorganization. The proposed common human resource plans are prepared based on individual proposals of state organs and Human Resource Management Service.

Serbia has made several attempts to create in-service training institution, which due to internal difficulties have not been successful despite the availability of foreign funding. However, Human Resource Management Office has prepared a Programme of Civil Service for 2007 which was adopted by the Government. This programme covers all bodies of state administration and will be implemented by the Office.²² The Law regulates professional training as the right and obligation of a civil servant. There are two groups of training program – special and general. Special training program is issued by the head of an organ and general program is prepared by the Government, for all civil servants. The Law also determines that resources for training purposes will be provided in the budget.

Concerning management of the civil service, main standard is related to the personnel management and a cross-government structure to ensure the application of homogenous standards across the administration. As we pointed out, Human Resource Management Office and High Civil Servants Council were established. The main aim of the institutions is development of civil service system. Human Resource Management Office is the institution which has central role regarding human resource management in state administration in Serbia. In view of the prescribed activities, it will have a special role in strengthening efficient mechanisms of coordination and communication with public administration bodies or with human

---

²² The main areas of the programme are organization of administration, civil service system, modern management of the administration, public finance, European integration and training of trainer's.

resources management units with the aim of introducing and developing a new practice in human resources management. It is in charge for the preparation of human resource plan, for the central human resource data base and for the competition procedures, for all state organs. It has control role regarding the procedure of selection, taking care about procedure and implementation of methods of verification and knowledge of candidates. High Civil Servants Council is the institution consisting of experts which have special role in the creation of policy and human resource strategy development.²³ Those institutions are making a lot of efforts in order to implement new regulations and coordinate human resource management activities of Serbian state administration bodies.

Regarding the transparency of public administration, the Law on Freedom on Information was adopted in 2003. The basic tendency of secrecy in the public administration coupled with the distrust of the citizen in the administration hamper the full implementation of the Law so that real transparency is not yet achieved, despite efforts of the NGO's and leading figures in the administration.

CONCLUSION

Changes are not simple and quick - it is gradual and difficult process. The implementation of new regulation has started in 2006. As European Commission assessed, the legal framework for the civil service in Serbia is in line with general European standards. Furthermore, professionalism and efficiency in the public administration seems to have improved though it remains insufficient, but if the training programme will be implemented the situation should further improve. Human resource management skills have improved due to considerable training – however, quality varies between ministries. The legislation also provides adequate systems and procedures, training of staff to apply new legal framework in an appropriate way. Recommendations of the European Commission are also related to the review of the legislation on administrative procedures and administrative disputes in order to be in compliance with current European standards. Training for human resource management units in ministries need to continue. In most administrative bodies these units are insufficiently staffed, they will need more staff to deliver its tasks in a professional and appropriate way. A centralised training facility should be set up and further curricula developed to provide for systematic in-service training that supports professionalism and efficiency in the public administration. The training facility should also create networks to foster co-ordination and co-operation across levels of government. The content of the professional examination needs to be reviewed urgently.

²³ It is consisting of experts which have special role in the creation of policy and human resource strategy development. There is a special role of the Council in the process of selection of candidates and competition procedure.

Introducing career system elements in Serbian civil service is an indicator that Serbia has a serious approach to public administration reform. Although it appears as legislation change, it will lead to fundamental change of public administration in order to fulfil to European Union requirements in the area of civil service reform. However, new regulation is defining legal framework which should provide flexibility and mobility in civil service, promotion based on merit, permanent professional training, planning of human resource and introduces modern principles of human resource management. All of these elements should make civil service dynamic and more responsive to the needs of clients and society. It will encourage creation of modern and professional civil service according to European standards.

Rezime

PROFESIONALNA DRŽAVNA UPRAVA KAO USLOV PRISTUPANJA EVROPSKOJ UNIJI

Definisani standardi statusa službenika imaju veliku važnost za određivanje mogućih i poželjnih pravaca razvoja državne uprave i službeničkog sistema u Srbiji. Usvojenim propisima je stvorena osnova razvoja državne uprave i ispunjenja strateških ciljeva reforme – razvoj profesionalizacije, depolitizacije, efikasnog i odgovornog rada uprave. Prema ocenama Evropske unije, upravno zakonodavstvo u Srbiji je bazirano na prihvaćenim standardima i principima koji regulišu rad uprave i status državnih službenika u evropskim zemljama. Ono sadrži savremena načela rada državnih službenika, uvodi savremene tehnike selekcije kandidata, interni i javni konkurs sa definisanom izbornom procedurom, definiše uslove i izbornu proceduru za najviša mesta u državnoj upravi, uvodi ocenjivanje zasnovano na merenju učinka i objektivnim pokazateljima, napredovanje zasnovano na ocenjivanju – zalaganju na radu i stručnom razvoju, permanentno stručno usavršavanje službenika, kontinuirano planiranje kadrovskih potreba u skladu sa strateškim ciljevima organa. Osnovana su tela, koja imaju zadatak jačanja profesionalizacije i depolitizacije uprave, razvoja savremenih principa upravljanja kadrovima i koja funkcionišu samostalno, bez političkih uticaja.

Ipak, iako su propisi usvojeni pre više od tri godine, još uvek postoji problem njihove implementacije. Zakonodavstvo i institucionalni okvir bi trebalo da obezbede veću profesionalizaciju državne uprave, naročito kada je reč o državnim službenicima na položajima. Usled čestih političkih promena i intervencija Vlade putem podzakonskih propisa, depolitizacija najviših rukovodećih radnih mesta još uvek nije sprovedena. Očekuje se da će se procedura predlaganja i popunjavanja položaja uskoro realizovati u skladu sa Zakonom propisanim uslovima. Obzirom da je Evropska Komisija ocenila da profesionalizam i efikasnost nisu u

dovoljnoj meri razvijeni, sprovođenje programa stručnog usavršavanja bi trebalo da obezbedi razvoj znanja i sposobnosti državnih službenika. Veštine upravljanja kadrovima su se znatno poboljšale zahvaljujući obučavanju, međutim, postoje razlike između ministarstava. U većini jedinica za upravljanje kadrovima nedostaje potreban broj zaposlenih kako bi efikasno obavljali poslove od značaja za rad i koordinaciju organa državne uprave, te je neophodno jačati njihove kapacitete. Uvodjenje i primena novih instituta nužno podrazumeva stručnu osposobljenost za obavljanje poslova i permanentni razvoj stručnih sposobnosti zaposlenih u organima državne uprave, te obučavanje državnih službenika za primenu propisa, ima poseban značaj. Potrebno je osnovati centralnu instituciju za stručno usavršavanje i razviti dalje kriterijume za obezbeđenje sistematskog stručnog usavršavanja koji će obezbediti profesionalizam i efikasnost državne uprave i saradnju na svim nivoima vlasti. Imajući u vidu da je krajnji cilj stvaranje integrisanog sistema edukacije državnih službenika i visoko profesionalne uprave, nadamo se da će ovaj problem biti rešen uvažavanjem preporuka Evropske unije, odnosno osnivanjem relevantnih institucija koje će se baviti analizom problema i unapređenjem javne uprave. Iako je definisana osnova za razvoj savremenog službeničkog sistema i uvedeni instituti koji postoje u drugim evropskim zemljama, neophodno je razvijati mehanizme za efikasnu i efektivnu primenu propisa u praksi.

Доц. др Саша МИЈАЛКОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ФЕНОМЕНОЛОГИЈА САВРЕМЕНОГ ТЕРОРИЗМА БЕЗБЕДНОСНИ И КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ

Абстракт: Поред организованог криминала, тероризам је једна од најозбиљнијих савремених невојних претњи националној и међународној безбедности. Све већа идеолошко-политичка заслепљеност терориста, као и доступност савремених оружја и научно-технолошких достигнућа, учинили су тероризам масовном и све деструктивнијом појавом која, уз то, поприма и глобалне димензије. Без претенциозности да одговоримо на сва питања феноменологије савременог тероризма, настојаћемо да укажемо на његове доминантне карактеристике, форме манифестовања и структуре терористичких групација, првенствено из безбедносног и криминалистичког аспекта.

Кључне речи: тероризам, карактеристике тероризма, манифестовање тероризма, терористичке групе и организације.

УВОД

Неспорно је да је тероризам једна од најозбиљнијих транснационалних невојних претњи људској, националној и међународној безбедности у постхладноратовској ери. Ову тезу потврђују стратегије националне безбедности многих земаља, али и међународна документа и конвенције којима се дефинишу основе политике његове превенције и сузбијања. У том смислу, савремени тероризам је подједнако интересантан безбедносни и криминалистички проблем.

Као друштвени феномен, *тероризам* (лат. *terror* – интензиван страх, ужас; фр. *terreur* – сејање страха) је метод смишљене и систематске употребе насиља с циљем развијања страха код људи и представника власти, ради остваривања личних политичких и других идеолошких циљева. Изложеност грађана опасности ствара осећај небезбедности, слабости, немоћи, неспокојства и неповерења у државну власт која је дужна да им осигура мир и безбедност. То је и циљ терориста: да акцијама насиља према недужнима привуку пажњу домаће и светске јавности и застраше је или придобију за

остварење интереса и циљева које прокламују, како би та иста јавност извршила притисак на државу да удовољи захтевима терориста. Тероризмом се угрожава безбедност грађана, државе, па и међународних региона; може да доведе до завођења ванредног стања када се ограничавају слободе и права грађана; нарушава дипломатске односе итд.

На суштину и природу ове појаве у доброј мери указују и узроци и услови њеног настанка (тзв. *теризмогени фактори*). *Објективно*, најчешће су то извесне амбијенталне противречности и проблеми који угрожавају безбедност појединаца или друштвених група, онемогућавајући им задовољење фундаменталних људских потреба (непоштовање савремених демократских тековина; терор политичке власти над народом или мањинама; криза политичких, економских и социјалних институција; немогућност несметаног испољавања етничких, верских и расних обележја – културна и друга преминација и угњетавање; сепаратистичке тежње група; хегемонистичке претензије групе на територију друге државе; сиромаштво; дискриминација по разним основама; изражени национал-шовинизам и верски фанатизам; спорови око граница и државне територије итд.).

Субјективни фактори су екстремистичка убеђења да се постојећи објективни проблеми могу решити искључиво применом насиља: да се *добује* оно што је неправедно ускраћено – земља, слобода, људска права, равноправност; да се *поново успоставе* идентитет, статус или легитимни посед тамо где су угрожени или изгубљени; да се *заштите* живот, част, углед и опстанак тамо где су угрожени или лоше третирани; да се *поврате* права, привилегије и вредности тамо где су одузети итд. Примарни циљ терориста је остваривање прокламованих интереса и вредности расположивим средствима. Секундарни циљеви су промовисање прокламованих вредности у земљи и иностранству, враћање заслуженог престижа, стварање бољих животних прилика, обезбеђивање савезника и пријатеља, прогресивно слабљење противника итд. Најзад, коначни циљеви су пуно самоодређивање и међународно признавање статуса.¹

Иако се о тероризму пуно говори и пише, присутне су многе дилеме, како у погледу његовог појмовног одређења, тако и у погледу његових обележја и појавних облика. У том смислу, настојаћемо да дамо допринос разрешавању ових теоријско-практичних недоречености.

---

¹ Whittaker, D. A.: *Terrorists and Terrorism in the Contemporary World*, Routledge, London, 2004, pp. 51–52; Wilkinson, P.: *Why Modern Terrorism? Differentiating Types and Distinguishing Ideological Motivations*, *The New Global Terrorism: Characteristics, Causes, Control*, (ed. Kegley, C. W. Jr.), Prentice Hall, New Jersey, 2003, pp. 107–138; Crenshaw, M.: *The Causes of Terrorism*, *The New Global Terrorism: Characteristics, Causes, Control*, (ed. Kegley, C. W. Jr.), Prentice Hall, New Jersey, 2003, pp. 92–105.

1. ПРОБЛЕМИ ОДРЕЂЕЊА ТЕРОРИЗМА

Генерално, може се рећи да је *тероризам смишљена, сврсисходна и често организована и систематска употреба насиља и застрашивања ради стварања или искоришћавања атмосфере страха грађана и носилаца власти, с циљем прокламовања извесних идеолошких, најчешће политичких вредности, циљева или интереса и присиљавања државних власти да удовоље захтевима терориста. Циљеви терориста могу да буду и легитимни, али је тероризам као средство њиховог достизања незаконито и морално недопустиво.*

У ширем смислу, то је напад на живот и тело појединца или мање групе људи ради постизања политичких промена. Уколико је циљ напада да се уклони политички одлучилац који се сматра искључиво и првенствено одговорним за изванредан политички курс или стил, реч је о *политичком убиству*. Овакви акти насиља често нису спектакуларни, а неретко настоје да се прикажу као ненасилна смрт. Уколико је, пак, непосредна жртва напада политички мање значајна или сасвим безначајна, реч је о *тероризму у ужем смислу* речи, који има за циљ да изазове страх и пометњу у широј владајућој групи и у становништву, да скрене пажњу на присуство снага у чије име терористи иступају, да охрабри њихове потенцијалне савезнике и тако сам или уз помоћ других средстава, омогући постизање постављених циљева.²

Реч је о сложеном облику организованог, индивидуалног и ређе институционализованог политичког насиља, обележеног застрашујућим брахијално–физичким и психолошким методама политичке борбе којим се обично у време политичких и економских криза, а ређе и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити велики циљеви. Као вид индивидуалног, нелегитимног и неинституционалног насиља, тероризам је увек окренут против одређених институција неког друштва, односно државе. Уколико је вид камуфлираног државног насиља, чак и када је формално–правно легалан, не налази легитимне основе у релевантном правном и етичком кодексу међународне заједнице.³

Под одређеним условима, у духу Женевског права, тероризам може да буде и *ратни злочин*. Реч је о ситуацијама када се врши против цивила који имају статус заштићених лица, без обзира на то да ли их врше оружане снаге зараћених страна против лица која се могу наћи на територији зараћене стране као интернирци, или на окупираној територији у међународним оружаним сукобима, односно против цивилних лица или лица која су престала да

² Димитријевић, В.; Стојановић, Р.: *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977, стр. 289.

³ Симеуновић, Д.: *Насиље, Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 736.

учествују у унутрашњем оружаном сукобу. Може да буде и *злочин против човечности*, под условом да су део распрострањене или систематичне праксе уперене против цивила и да извршиоци знају да су њихова криминална дела део општег или систематског обрасца понашања (убистава, истребљивања, мучења...). Уколико такву праксу спроводе репресивни режими користећи ресурсе нације за елиминисање циљних друштвених група које живе унутар државе, реч је о тзв. *домаћем геноцидном тероризму*.⁴

Од тероризма треба разликовати *терор(страховладу)*, *герилу* и *организовани криминал*. *Терор* је политичко насиље усмерено „одозго на доле“, а тероризам је насиље усмерено „одоздо на горе“: терору преко државе прибегава владајућа већина, или онај њен део који у рукама има државни апарат не би ли се што дуже одржали, достигли своје интересе и израчунали с противницима, а тероризму прибегавају слабији према власти, не би ли од ње изнудили извесне уступке; терор је систематска примена насиља којим се ствара општи осећај несигурности становништва и колективна свест да свако може постати жртва режима, а да при том онај који спроводи терор остане некажњен. Најчешће се састоји у немилосрдном прогањању политичких противника или угледних људи који би то могли да буду, и у суровом гушењу најмањих знакова непослушности или критике Реч је о својеврсном методу владања. Тероризам и терор су видови насиља, идеолошко-политички су мотивисани и производе жељени страх.⁵

Страховлада (државно насиље) је поредак опречан модерној демократској држави у којој држава ограничено примењује насиље само у ситуацијама, на начин и од стране специјализованих субјеката који су за то придвиђени законом. Подразумева непредвидиву примену насиља, односно упадљиву и сталну претњу насиљем од стране државних органа. Присутне су шире формулације кривичноправних норми које се свесно злоупотребљавају, нема независног судства, санкционисање по аналогiji, бруталност полиције и војске, давање војсци полицијских надлежности, тотална шпијунажа и потказивање међу грађанима, масовна емиграција, казнени и радни логори, општа сумњичавост, колективна параноја, грч, неизвесност и анксиозност.⁶ Познати примери терора су нацистички у Немачкој, стаљинистички у СССР-у, режим Пиночеа у Чилеу, режим војне хунте у Аргентини, Чаушесков у Румунији, Садамов у Ираку, Титов у Југославији итд.

Герила је облик *оружане борбе* против становника, покрета, државе

⁴ Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 145–148; Martin, G.: *Understanding Terrorism – Challenges, Perspectives, and Issues*, Sage Publications, Thousand Oaks, London–New Delhi, 2006, pp. 138–145.

⁵ Димитријевић, В.; Стојановић, Р.: *Исто*.

⁶ Димитријевић, В.: *Страховлада – оглед о људским правима и државном терору*, Досије, Београд, 1997, стр. 115–127.

агресора, омрзнутог режима или државе, који изводе наоружане групе, мали одреди или припадници специјалних јединица ради психилошког притиска, физичког и материјалног исцрпљивања непријатеља и стварања услова за ширу мобилизацију маса и прерастање у више облике оружане борбе. Примењује се тактика препада, заседе, напада на транспорте, удара по комуникацијама и слично. *Градска герила* су наоружане групе, мотивисане идејно–политичким разлозима, које припадају илегалној скупини или покрету који, атентатима, диверзијама, саботажама и киднаповањима појединаца на градском простору, врше психолошки притисак на непријатеља и настоје да остваре своје политичке циљеве.⁷

Герила се од тероризма разликује по томе што, начелно, представља закониту борбу против страног завојевача-окупатора; има ширу подршку становништва проистеклу из незадовољства због ропске потчињености, што представља извор великог броја регрута добровољаца; Герилци су дужни да поштују ратно право; циљ им је национално-грађанско ослобођење.⁸ Тероризам може да прерасте у герилу, када се терористичке групе омасове, почну јавно да се приказују и да делују у униформама, са наоружањем. Герилска дејства могу да прерасту у оружану побуну. Генерално, „борци за слободу“ се од терориста разликују по циљу коме теже (грађанска слобода) и метама напада (оружане снаге и државни органи), док се терористи идентификују по средствима које користе (насиље и страх), најчешће према метама у тзв. цивилном сектору.

Најзад, иако се често заступа теза да је тероризам један од видова организованог криминала, са сигурношћу можемо констатовати да њихова релација може да буде искључиво на нивоу *повезаности, не и поклапања*. Наиме, организовани криминал је вид имовинског – класичног криминала, лукративног и неидеолошког карактера, док су мотиви и циљеви „политичких криминалаца“ идеолошко-политички. Терористи поткопавају државу, нападајући власт, док организовани криминал тежи да „тихо оствари свој профит“, придобијајући, корумпирајући и застрашујући носиоце власти.

Веза између организованог криминала и тероризма постоји у случајевима када:

– организовани криминал својим илегално стеченим профитом финансира терористичке организације или групе, или преко фасадних предузећа и оф-шор компанија посредује у финансијским трансакцијама терориста и финансијера;

– организовани криминал кријумчари наоружање и опрему за потребе терористичких покрета и/или кријумчари стране плаћенике и терористе до

⁷ Ђорђевић, О.: *Лексикон безбедности*, Привредапублик, Београд, 1989, стр. 114, 119.

⁸ Вилић, Д.; Тодоровић, Б.: *Тероризмом у нови светски поредак*, Графомарк, Београд, 1999, стр. 31–45.

земље у којој делује терористичка организација;

– терористичке организације, самостално или у сарадњи са криминалним групама, предузимају извесне организоване криминалне активности, како би обезбедиле материјална и војна средстава за извођење терористичких аката;

– организовани криминал, са израженим политичким аспирацијама, прибегава тероризму како би непосредно дошао или довео своју „политичку струју“ на власт.

Спрега организованог криминала и тероризма је најчешће *функционална*, када се организовани криминал ставља у функцију тероризма. Истовремено, веза може да буде и *инструментална*, када се терористичке групе баве организованим криминалом, и обрнуто – када организовани криминал предузима терористичке активности. Без обзира на то што се у одређеним ситуацијама исти субјекти баве и тероризмом и организованим криминалом, „линија“ између ова два вида криминалних делатности, као и виности, умишљаја и кривичне одговорности извршилаца кривичних дела, јасна је и недвосмислена.⁹

У домаћем кривичном праву,¹⁰ терористичке активности могу се санкционисати кроз више законских инкриминација. Кривично дело *Тероризам* (чл. 312 КЗ РС, из групе *Кривичних дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије*) извршиће онај ко у намери угрожавања уставног уређења или безбедности Србије изазове експлозију или пожар или предузме неку другу општеопасну радњу или изврши отмицу неког лица или други акт насиља или прети предузимањем какве општеопасне радње или употребом нуклеарног, хемијског, бактериолошког или другог општеопасног средства и тиме изазове осећање страха или несигурности код грађана.

У групи *Кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом* инкриминисана су три вида терористичког деловања.

Кривично дело *Међународни тероризам* (чл. 391 КЗ РС) извршиће онај ко у намери да нашкоди страном држави или међународној организацији, изврши отмицу неког лица или неко друго насиље, изазове експлозију или пожар или предузме друге општеопасне радње или прети употребом нуклеарног, хемијског, бактериолошког или другог сличног средства. Тежи облици дела постојаће уколико је том приликом наступила смрт једног или више лица, или ако је његов учинилац неко лице са умишљајем лишио живота. Кривично дело *Узимање талаца* (чл. 392 КЗ РС) извршиће онај ко отме неко

⁹ Опширније, у – Мијалковић, С.: Дихотомија организованог криминала и тероризма из угла националне безбедности, *Ревизија за безбедност – стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, број 12, Центар за безбедносне студије, Београд, 2008, стр. 39–45

¹⁰ Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 85/2005.

лице и прети да ће га убити, повредити или задржати као таоца у намери да принуди неку државу или међународну организацију да нешто учини или не учини. Тежи облици дела идентични су као код кривичног дела Међународни тероризам.

Најзад, кривично дело *Финансирање тероризма* (чл. 393 КЗ РС) извршиће онај ко обезбеђује или прикупља средства намењена за финансирање вршења кривичних дела Тероризам, Међународни тероризам и Узимање талаца.

Такође, терористички напади се често манифестују и као нека од *Кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја* (Угрожавање саобраћаја опасном радњом и опасним средством (чл. 290), Угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја (чл. 291), Угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја насиљем (чл. 292), Отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства (чл. 293), Пиратство (чл. 294) и Тешка дела против безбедности јавног саобраћаја (чл. 297)).

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ САВРЕМЕНОГ ТЕРОРИЗМА

Као доминантне карактеристике ове динамичне појаве могу да се издвоје:

– *мултикаузална природа*, тј. узрокованост од стране више субјективно-објективних теризмогених фактора;

– *мултиманифестност* – мултиваријантност појавних облика тероризма која је „ограничена маштом терориста“;

– *употреба насиља*, и то *физичког* (физичке снаге, ватреног оружја, експлозивних направа, отрова, радиоактивних материја и сл.), а неретко и *разних облика менталне манипулације и индоктринације* (према јавности, али и према жртвама отмица које су се после „испирања мозга“ придружиле терористичким организацијама, што треба разликовати од „*итокхолмског синдрома*“);

– *разноврсност жртава*, од оних које су уpletене у политичко-идеолошки проблем (*циљане – селективне жртве*), до оних које с тим немају никакве везе (недужни грађани као деперсонализација државе – тзв. *деперсонализоване жртве*);

– *ефекат изненађења*, па чак и када се терористички напади очекују, избор мете, времена, места и начина напада изненађују државу, домаћу и међународну јавност, чиме се ствара неизвесност, несигурност, паника и страх да је свако потенцијална жртва;

– *идеолошко-политичка мотивисаност* (ради остварења одређених политичких, верских, расних, социјалних и/или других циљева, који на крају

постају политички проблем);

– *преношење извесне поруке* прокламовањем одређених циљева и интереса и упозоравањем на последице у случају њиховог неиспуњења. Тиме се мобилише јавност, ствара јавно мњење и реafirмише нарушено достојанство извесних друштвених група. „Одјек“ поруке је већи уколико је реч о „важној жртви“ – политичар, бизнисмен, функционер међународне организације, затим уколико је дело извршено на *локацији од нарочитог значаја* – амбасада, зграда владе или међународне организације, пловило или ваздухоплов у међународном саобраћају, ако је терористички чин *спектакуларнији* итд.;

– *симболичност*, тиме што се нападом на непосредне жртве (цивили као „симбол“) симболизује напад на стварну мету политичког насиља (држава). Осим тога, жртве се доживљавају и као „ствар“, у случајевима отмица када су у току преговора са државом „предмет размене“ (за политичке уступке, за новац или превозно средство, за пуштање на слободу политичких затвореника

– тзв. *терористи ослободиоци*, ради освете – тзв. *терористи осветници*, ради добијања публицитета и сл.);

– *очекивани ефекти и реакције* („ментална агресија“ продуковањем панике, страха и других психичких реакција власти, домаће и стране јавности, те реакција медија који их „рекламирају и промовишу“, реакција државе која их осуђује, попушта им или води бескомпромисну политику, реакција грађана који осуђују или подржавају државно руководство, реакција других држава и међународних субјеката итд.);

– *систематичност* – *циљно, планирано и организовано деловање*;

– *неморалност и противзаконитост*;

– *економичност* (скромним средствима до масовних жртава, велике материјалне штете и одјека у јавности);

– *разноврсност објеката напада* (готово да нема објекта који не може да буде мета терористичког напада);

– *сложеност проблема*, која је последица наведених обележја, као и сложеност механизма његове превенције и сузбијања.

У теорији безбедносних наука се, као одреднице савременог тероризма (по којима се разликује од традиционалног), могу издвојити: глобалност (границе више нису баријере тероризму); леталност (промена тактике којом се некада тежило узнемиравању јавности импресивним жестоким акцијама, новом тактиком убијања што већег броја цивила и застрашивања што већег броја људи); знатно већа координираност терориста и већи обим насиља; бришу се класичне границе између тероризма и објављеног рата међу државама; употреба најразвијеније технологије и усмереност ка уништавању најразвијеније технологије која угрожава свету традицију терориста;

организују га и спроводе транснационалне завереничке мреже; спроводе га фанатични екстремисти жељни што већег уништавања, уз примену самоубилачких метода, неспремни за преговоре и компромисе, као и велика мржња према мети.¹¹

Ваља нагласити и то да савремени тероризам битно мења своје карактеристике, те да све мање подсећа на тероризам прошлога века: све је већи број терористичких организација и појединаца-терориста; све су учесталији терористички акти са смртним исходом; жртве су све масовније а материјална штета све већа; циљеви су све радикалнији, попут распада држава или уништења целих друштвених (етничких, верских, расних, социјалних...) група; све су већи напори терористичких организација да дођу у посед оружја за масовно уништавање, због чега је оправдан и све већи страх од њихове употребе; све више терористичких акција има међународне димензије; терористички акти су све организованији и спектакуларнији; терористичке организације имају све већи број чланова; све је већа спрега између тероризма и организованог криминала; терористички акти су све више усмерени ка цивилном становништву итд.

3. МАНИФЕСТОВАЊЕ ТЕРОРИЗМА

Тероризам се манифестује терористичким актима који се реализују на разне начине, а најчешће као: оружани напади на објекте и лица и убиства (тзв. атентати); подметање и активирање експлозивних направа; изазивање пожара; употреба отрова, штетних гасова, хемијских или других опасних материја; отмица лица, возила, бродова или ваздухоплова, те узимање талаца и киднаповање; слање „писма-бомби“, употреба „аутомобила-бомби“, „живих-бомби“; претње терористичким нападом, лажне дојаве и узбуне и слично. Следе неке од најзаступљенијих класификација тероризма које, свакако, не искључују друге типологизације.

„Класични“ (*традиционални, старомодни, емоционални*) *терористи* примарно су заинтересовани да одузму што више невиних живота или да ударе на симболе савремене демократске државе, како би што лакше и ефикасније остварили своје политичке циљеве. Поред цивила, њихове најчешће мете су: *финансијске институције* (чиме изазивају максимум материјалне штете на економско-финансијским тржиштима и економску кризу у банкарском сектору); *енергетски и водоводни капацитети* (причињавајући економску штету и

¹¹ Кегли, Ч. В.; Виткоф, Ј. Р.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006, стр. 632; види и – Лунеев, В. В.: *Тенденции терроризма и уголовно-правовая борьба с ним, Государство и право*, Наука, Москва, 6/2002, стр. 35–39. Превод објављен у: *Погледи – одабрани текстови из стране криминалистичко-безбедносне литературе*, број 1, Полицијска академија, Београд, 2003, стр. 22.

масовно угрожавајући здравствену безбедност људи. „Пожељне мете енергетских терориста“ су нафтоводи, рафинерије и магацини; гасоводи и гасне станице; нафтне и гасне платформе; танкери са нафтом и гасом; високонапонски трансформатори; нуклеарне електране; хидроелектране; термоелектране и велики резервоари воде); *симболи политичке моћи* (зграде парламента, председничке и премијерске палате и резиденције, владине зграде, објекти правосуђа итд.) и *симболи војне моћи* (министарства одбране и унутрашњих послова, војне базе итд.).

За разлику од њих, „рационални/калкулишући“ терористи теже да причине што већу економску штету и угрозе квалитет живота, настојећи да поштеде људске животе. Довољно им је да се недвосмислено схвати и јасно пренесе политичка порука. Генерално, усмерен је против националних и међународних економско-енергетских система, чиме „енергетски тероризам“ постаје „моћно економско и политичко оружје“.¹²

Објекти напада могу да буду *селективни и неселективни (случајни)*. Селективне се жртве пажљиво и с разлогом бирају. То су „жртве са професионалним ризиком“ – дипломате, политичари, представници државних органа, високи полицијски или војни официри, судије, тужиоци, представници стране државе или међународне организације, верски поглавари итд.). Неселективне су жртве насумично изабране, јер су се „у погрешно време нашле на погрешном месту“ – у авиону, возу, банци или школи, у тренутку када су терористи извршили напад. У првом случају, терористи прво бирају жртву, а онда и време и место напада; у другом случају је обрнуто.¹³ Типске жртве су делимично селективне, а делимично неселективне: нису изабране поименично, већ искључиво због своје припадности некој друштвеној групи (нпр., припадници конкретне етничке, верске, расне, политичке или професионалне групе – полицајци, војници, припадници међународних снага безбедности).¹⁴ *Колатералне* су жртве које су у тренутку терористичког напада биле у близини или у друштву селективних и типских жртава.

Такође, мете напада могу да буду *индивидуалне и групне* (ЕТА), односно *масовне* (АI Qaeda). У првом случају то су селективне или типске, а у остала два неселективне или типске жртве. Према томе да ли терористички акт изводи појединац или група-организација, тероризам се дели на *појединачни* и *групни*. Према могућности разрешавања конфликтне ситуације између терориста и

¹² О класичном и рационалном тероризму опширније, у – Vaňous, J.: Security of Energy Supplies – Policy Paper, *Energy & Security: Global Challenges – Regional Perspectives*, Program of Atlantic Security Studies, Prague Security Studies Institute, Prague, 2005, pp. 98–105.

¹³ Кларин, М: *Таоци*, НИН и Политика, Београд, 1979, стр. 48–49.

¹⁴ Крајем октобра 2008. године, баскијска терористичка група ЕТА поставила је и активирала експлозивну направу на паркингу Универзитета у Навари, у граду Памплони на северу Шпаније. Јавности је саопштила да ће убудуће деловати против насумично одабраних академица и наставника.

оног против кога су напади уперени (отклањањем узрока, минимизирањем насиља), тероризам може да буде *заустављив (обуздрљив)* и *незаустављив (необуздрљив)*.¹⁵

С обзиром на личну безбедност и тактику извођача терористичког напада, тероризам може да се подели на тзв. *промишљени* (који изводе терористи који не желе да буду ухваћени нити убијени) и *самоубилачки тероризам* (који изводе политички, верски, националистички и други фанатици, користећи конвенционалне или импровизоване експлозивне направе, не марећи за свој живот). Средишњу, умерену тактику користи тзв. *активни стрелац* који, користећи ватрено, ређе хладно оружје или оруђе погодно за напад, убија што више невиних људи око себе, најчешће на јавном месту (на улици, у школи, у цркви, у средствима јавног превоза, у самоуслугу, на спортском стадиону итд.).¹⁶

Тероризам може да буде тзв. *непосредни* и *наручени (плаћенички)*. У другом случају, терористичке нападе за рачун наручилаца изводе плаћеници. Такве терористичке акте „наручивао“ је Пабло Ескобар, вођа познатог нарко картела у Колумбији. Слична је подела тероризма на *непосредни*, применом политичког насиља према носиоцима власти или њиховим представницима и на *посредни*, дискредитовањем владе доказивањем њене неспособности да заштити становништво, његова добра и да подржи законе и поредак.¹⁷

С обзиром на уређеност георегије у којој се терористички акти планирају, припремају и изводе, али и у којој терористи бораве, скривају се и обучавају, тероризам може да буде *урбани* и *рурални*.

Истовремено, према географском нивоу припреме и извођења напада, те простирања последица, тероризам може да буде унутрашњи и међународног значаја. *Унутрашњи* је сваки терористички акт који се планира, организује и одвија унутар граница једне државе, његови извршиоци су домаћи држављани, а нападнуте вредности имају национални значај. Супротно томе, код *тероризма међународног значаја* неки од наведених елемената има карактер иностраности или се напада вредност друге државе или вредност која ужива међународноправну заштиту. Овај вид тероризма може да буде: *транснационални*, који изводе аутономни недржавни субјекти ради утицаја на групу која је шира од непосредних жртава и када због држављанства или непосредне везе терориста, места извршења, природе институционалних или људских жртава, њени оквири прелазе националне границе и *међудржавни*, којег непосредно или посредно изводе или у којем учествују државе, односно

¹⁵ Wilkinson, P.: *Terrorism Versus Democracy – The Liberal State Response*, Routledge, London–New York, 2006, p. 4.

¹⁶ Николов, В.: Тактичко обучение на полицајските служители по системата за тренировка FX® за противодействие на феномените „активен срелац“ и „терорист самоубиец“, *Бюлетин*, брой 23, Министерство на втрешните работи, Академија, Факултет „Полиција“, Софија, 2007, стр. 163–164.

¹⁷ Милошевић, М.: *Одбрана од тероризма*, Свет књиге, Београд, 2005, стр. 11.

обавештајне службе у склопу субверзивних операција.¹⁸

За разлику од *антидржавног тероризма* којем прибегавају противници политичког режима и државног уређења (тзв. *фракцијски тероризам*), постоји и *продржавни (прорежимски)* тероризам којим се подржава владајући режим, као и *државни (режимски) тероризам* као систематска примена терористичких аката од стране специјализованих државних органа, ради сламања или спутавања активности одређених појединаца, друштвених група или режима у земљи и иностранству. Овакве методе користе државе у борби против ослободилачких или герилских покрета. На пример, француске власти су 1956. године отеле авион у коме су се налазили Бен Бела и још четворица високих функционера алжирског Фронта националног ослобођења (FLN), који су затим постали нека врста талаца у француским затворима, до завршетка алжирске револуције. Током седамдесетих и осамдесетих година прошлога века, изван број војних режима у Латинској Америци је слао снаге безбедности да систематски киднапују и убијају хиљаде правих или осумњичених дисидената, све у име „националне безбедности“.¹⁹ Ова форма тероризма „одозго на доле“ представља вид „државне спољне или унутрашње политике“.²⁰

Уз то, многе се државе јављају у улози покровитеља терориста (*државе спонзори терориста – спонзорисани тероризам*) јер подстичу и помажу терористима у реализацији њихових намера, односно иницирају и наручују терористичке акте, те преко припадника својих војних и тајних служби у њима непосредно учествују. Најчешће је реч о „тзв. идеолошкој, финансијској, војној (обука и наоружавање) и оперативној (обезбеђивање фалсификованих исправа и докумената, специјалног оружја, сигурних уточишта) подршци, иницирању терористичких напада и директном учествовању у терористичким акцијама.“²¹

Посебан вид државног тероризма је познатији као *тероризам сурогат рата* (у борби против других нација): земље којима се, из разних разлога, не исплати да уђу у отворени конвенционални рат који се све чешће сматра превазиђеним, застарелим, скупим и забрањеним међународним правом, могу се послужити терористичким групама или терористичком тактиком као инструментом политичког притиска који је део *неконвенционалног ратовања*. На пример, пошто рат против САД очигледно није био исплатив, Иран је 1979. године прибегао *сурогату рата* тако што су наводни „наоружани револуционарни демонстранти-студенти“ у центру Техерана упали у америчку

¹⁸ Милошевић, М.: *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001., стр. 220–221; Хофман, Б.: *Унутрашњи тероризам*, Народна књига, Београд, 2000.

¹⁹ Кларин, М.: *Исто*, стр. 22; Viotti, P. R.; Kauppi, M. V.: *International Relations and World Politics – Security, Economy, Identity*, Prentice Hall, New Jersey, 1997, p. 162; види и – Moysey, S. P.: *The Road to Balcombe Street – The IRA Reign of Terror in London*, Routledge, London, 2008.

²⁰ Martin, G.: *Исто*,. 110–111.

²¹ *Исто*, стр. 125.

амбасаду и заробили дипломатско особље (тзв. *диплоотмица*), служећи се таоцима као инструментом политичког притиска на Вашингтон, с циљем да се изнуди изручење бившег иранског шаха Мохамеда Рези Пахлавија коме су САД пружиле уточиште након свгровања.²²

Према корелацији активних и пасивних субјеката терористичког напада, тероризам може да се подели у четири вида: *држава против државе* (међу-државни тероризам, на прикривен или отворен начин); *држава против недржавног субјекта* (када режим настоји да неутралише политичке противнике); *недржавни субјекти против државе* и *недржавни субјекти против недржавних субјеката* (борба између политичких противника за власт и премоћ, не и против оних на власти).²³

У руској теорији безбедности присутна је подела тероризма у три вида, са више облика, и то: *политички тероризам* (идеолошки, класни, сепаратистички, етнички, субверзивни и еколошки), *религиозни тероризам* (међурелигијски, међуконфесионални, унутарконфесионални и секташки) и *криминални тероризам* (из користољубља којег примењују носиоци општег криминала, политички и религиозни).²⁴

Према мотивима, тероризам може да буде: *националистички* (изводе га етничке групе с циљем стицања независности или отцепљења територије државе у којој живе – *сепаратистички*, или ради припајања другој држави – *унитаристички*); *религиозни* (спроводе га верски заслепљене и индоктриниране групе с циљем утемељења религиозних друштвених вредности); *превратнички* или *идеолошки* (изводе га радикалне групе које теже промени власти, политичког и друштвено-економског поретка) и *емигрантски* (врше га емигранти против земље из које потичу, ради промене политичког, економског или социјалног стања у матичној земљи).²⁵

Ако се у извођењу терористичких напада користи оружје за масовно уништавање, може се говорити о *нуклеарном*, *хемијском*, *биолошком* или *комбинованом тероризму*. Заједнички назив за ове видове тероризма, али и за терористичке акте којима се узрокује смрт већег броја лица, огромна материјална штета и реакције светске јавности је *супер(мега)тероризам*, односно *постиндустријски тероризам*. Оваквих напада, осим хемијског тероризма у Токију од стране секте Аум Шинрикјо, на срећу није било. Већа је вероватноћа израде и употребе „прљаве бомбе“, направе аматерске израде са класичним експлозивним пуњењем око којег су складиштени нуклеарни, хемијски или биолошки отпад или друге материје. Ефекти нису разорни као

²² Кларин, М.: *Исто*, стр. 9–13.

²³ Савић, А.: Од традиционалног ка постмодерном тероризму, *Безбедност*, број 5, МУП РС, Београд, 2004, стр. 662–663.

²⁴ Дикаев, С. У.: *Террор, терроризм и преступления террористического характера*, Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург, 2006, стр. 77–100.

²⁵ Упореди са – Стајић, Љ.: *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2003, стр. 235.

код формацијског оружја за масовно уништење, али се експлозијом ове материје распршују и контаминирају шири простор, што може да узрокује озбиљне здравствене, па и смртне последице.

Биотероризам може да се манифестује као тзв. *агро-тероризам* чије су мете пољопривреда и извори хране, односно биљке и животиње које се користе у прехранбене сврхе (*зооцидни и фитоцидни облик*), односно као *геноцидни* (против људи) и *екоцидни тероризам* (против животне средине).²⁶

Постмодерни (високотехнолошки) тероризам подразумева злоупотребу савремених технологија у извођењу терористичких напада. Његов посебан вид је *кибер (компјутерски) тероризам*, односно извођење терористичких напада посредством савремених информационих технологија.²⁷ Збирни назив за нуклеарни, хемијски, биолошки, кибер-тероризам и тероризам уз употребу високософистицираног оружја и материјала за масовно уништавање је *технолошки – неконвенционални тероризам*. Од *традиционалног – конвенционалног тероризма* разликује га употреба високе технологије у припремању и извођењу дејстава.²⁸

Један од специфичнијих видова је тзв. *компромисни тероризам*. У ужем смислу, реч је о обрачунавању страних служби безбедности са политичким противницима који су нашли азил у другој држави, уз злоупотребу погодности дипломатских функција и гостопримства државе акредитације.²⁹ У ширем смислу, реч је о терористичком нападу који је организација или група усмерила против једне државе, захтевајући при том да им трећа држава (која није непосредно погођена терористичким актом) испуни политичке захтеве. На пример, терористи из државе А у држави Б отму абадатора државе Ц, захтевајући при том да држава Д пусти на слободу одређене политичке затворенике. Овде се рачуна на то да ће међудржавна солидарност повећати извесност успеха терориста.

Специфичан је и феномен тзв. *наркотероризма*. У неправом значењу, подразумева финансирање терористичких организација и активности профитом стеченим трговином наркотицима. У правом смислу, реч је о настојањима наркокартела (наркомафије) да стекну политичку моћ, због чега прибегавају (непосредним или плаћеничким) терористичким актима не би ли

²⁶ Parachini, J.: Preface: WMD Terrorism: As Terrorism Evolves, Is Agriculture a Likely Target?, *Agro-Terrorism: What Is the Threat?* (eds. Cameron, G.; Pate, J.), Center for Global Security Research – Livermore, Center for Nonproliferation Studies – Monterey, Proceedings of a Workshop Held at Cornell University, Ithaca, New York, November 12–13, 2000, p. VI; Јовић, Р.; Савић, А.: *Биотероризам – биолошки рат – биолошко оружје*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 89.

²⁷ Види – Rogers, M.: *The Psychology of Cyber-Terrorism, Terrorist, Victims and Society* (ed. Silke, A.), John Wiley&Sons Ltd., Chichester, 2003, pp. 77–93.

²⁸ Дойков, Н.: *Технолошки тероризам*, Академија на МВР, Софија, 2007, стр. 17.

²⁹ Милошевић, М.: *Исто*, стр. 233.

се разрачунали са постојећим режимом на власти на чије место претендују.

Такође, несвакидашњи су и следећи видови тероризма који, уз то, имају и необичне називе. Први је тзв. *еколошки тероризам* (*екотероризам*) који се предузима из истих разлога као и други видови тероризма, с тим што за последицу има угрожавање животне средине у већем обиму или већег интензитета. Угрожавањем еколошке безбедност, угрожавају се људска, национална и, у зависности од обима и простирања еколошке деградације, међународна и глобална безбедност.

Даље, безбедносној пракси је познат и тзв. *зелени тероризам*. Реч је о терористичким нападима које предузимају одређене формалне или неформалне друштвене групе које се залажу за права животиња, очувања животне средине, шума, вода, ваздуха и слично. Политизовање традиционално-неполитичких питања доводи и до екстремистичког понашања појединаца и група. Циљ им је *уско ограничен*, па се и назива *тероризмом једног (уског) циља*: применом насиља укатује се на конкретне еколошке проблеме и врши притисак на органе власти како би иницирали доношење законских прописа којим би се они решили. Најчешће не узрокује људске жртве. На пример, „очување станишта риса“ је био мотив организације Фронт за ослобођење земље да у октобру 1988. године подметне пожар у познатом скијалишту у Вејлу, држава Колорадо, причинивши штету од дванаест милиона долара. Двадесет пет активиста организације за заштиту животиња је својим бомбашким нападима, подметањем пожара и саботажама уништавало имовину, али не и људске животе. У Кембрицу је на исти начин уништена лабораторија у којој су вршена истраживања на животињама, што је проузроковало губитке милиона фунти.³⁰

Најзад, чест је и тзв. *телефонски тероризам*, па су многе земље кривично инкриминисале и саму претњу употребом тероризма и захтевање политичких уступака уз претњу тероризмом путем средстава „жичане“, а данас и бежичне комуникације (телефон, интернет, пејџер).

Уколико се за критеријум узме политичка оријентација терориста, тероризам се дели на револуционарни (леви, левичарски, црвени) и реакционарни (десни, црни, бели). Могуће су и друге поделе (вигилантистички, агитациони, демонстративни, „евротероризам“ и сл.).³¹

Нарастајући транснационални, односно постмодерни тероризам, обogaћен новим формама испољавања и оличен у екстремном радикалном религијском, посебно исламском фундаментализму, на прагу трећег миленијума попримио је глобални карактер и претворио се у највећу претњу

³⁰ Harmon, C. C.: *Terrorism Today: Current Trend and Future Threats*, *Terrorism Today*, Frank Cass, London, Portland, OR, 2000, pp. 137–185, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хацић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 236–238; Wilkinson, P.: *Исто*, стр. 4.

³¹ Милошевић, М.: *Исто*, стр. 219, 220.

светској безбедности. Зато га многи називају *глобалним тероризмом*.³² Његове битне одлике су: глобално простирање појединих терористичких организација и мрежа и њихова изражена мобилност, те глобални ефекти терористичких напада који имају тенденцију примене оружја за масовно уништавање.

Најзад, ваља поменути и то да су терористички напади у безбедносној пракси најчешће комбинација неких од наведених „чистих“ облика тероризма. Такође, намеће се питање: какав се тероризам може очекивати у будућности? Реално је очекивати да ће терористичке нападе претежно изводити *појединци или мале групе* наоружане простим аутоматским оружјем, управо због његове велике распрострањености и доступности. Осим тога, реално је очекивати употребу малих бомби, конвенционалних (*војних*) и из „кућне радиности“ (тзв. *импровизованих*). Следећи (виши) ниво терористичких опасности долази од *професионално обучених група опремљених конвенционалним наоружањем средње класе* које користе „ауто-бомбе“ (путнички аутомобил или камион напуњен конвенционалним експлозивом), пројектиле земља-ваздух (типа *Stinger*) и топлотно и инфра-црвено навођене пројектиле за напад на цивилне и војне ваздухоплове, ручне бацаче ракета и слично оружје. Најзад, трећи ниво опасности долази од *високо обучених група опремљених оружјем за масовно уништавање* које би користиле нуклеарно, хемијско или биолошко оружје, пре „прљаве бомбе“ него војноформацијско оружје.³³

У зависности од терористичких стратегија, и држава ће заузети став о „тврђем“ или „мекшем“ антитерористичком деловању, те применити *помирљиву стратегију* (чињење извесних уступака терористима у замену за одустајање или прекид терористичких активности), *преговарачку стратегију* (непосредно или посредовано преговарање с терористима, која и не морају да резултирају уступцима) или *непопустљиву стратегију* (решавање проблемске ситуације одбијањем захтева терориста или без икаквог преговарања).³⁴

Последња од ових стратегија познатија је и као *војно-полицијска антитерористичка стратегија* (лишење слободе терориста и ослобађање и заштита жртава, најчешће талаца, уз примену средстава принуде – *стратегија ослобађања*), док је *стратегија одмазде према терористима* њена варијанта која се примењује након што су терористи извршили акт насиља, а неретко и „побегли од правде“ (тзв. *стратегија освете*). Превентивне стратегије су првенствено засноване на обавештајној делатности, а неретко и на тзв. превентивним ратовима.

Генерално, све оне могу да се сврстају у два вида супротстављања тероризму, и то у: *антитероризам*, који представља систем (дефанзивних –

³² Бајагић, М.: *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007, стр. 194.

³³ Harmon, С. С.: *Исто*, стр. 251–262.

³⁴ Кларин, М.: *Исто*, стр. 73

превентивних и репресивних) мера, радњи и поступака које предузимају државе с циљем заштите лица и имовине од тероризма на својој територији, и у . *контратероризам*, који обухвата примену офанзивних мера с циљем одвраћања, спречавања и сузбијања савременог тероризма, и изван територије сопствене државе.³⁵

4. СТРУКТУРА ТЕРОРИСТИЧКИХ ГРУПАЦИЈА

Структура и бројност терористичких групација зависе, пре свега, од њихове величине, циљева и доминантне терористичке тактике. Познати су случајеви терориста појединаца и парова, преко група од неколико чланова, до организација које по својој бројности, структури, формацији, наоружању, тактици деловања, обележјима и односима са субјектима из других држава имају сва обележја војски.

Генерално, терористичке групације могу да се поделе: према степену организованости на просте (неорганизоване) групе, организоване групе и терористичке организације; по карактеру циљева на политичке, национал-сепаратистичке, националистичке, религиозне и криминалне (класични криминал који прибегава терористичким методама); према карактеру деловања на тајне, организоване по војним принципима и високософистициране; према подручју деловања на регионалне, међурегионалне и међународне итд.³⁶

У односу на пол и род, терористи могу да буду *мушкарци, жене и деца*. Мушкарци су најчешћи терористи. Све је више *жена самоубица* међу муслиманским терористима, али и деце (10–15 година), нарочито у редовима палестинских терориста.³⁷

Традиционални тип организовања терориста је *систем тројки и петорки* и *систем ћелија (огранака)*.

Тројке и петорке су систем више повезаних група од три или пет терориста који делују као самосталне, одвојене целине. Најчешће се међусобно познају, а само један од њих комуницира са руководством организације или руководиоцем суседних групица.

Ћелије су најчешће изоловане „исповасте“ терористичких организација у другим земљама, у којима су инсталиране и спремне за извршење задатака. Њихови руководиоци су блиски највишем руководству организације, с којима

³⁵ Kotochevski, M.; Bozinovska, S.: *English-Macedonian Dictionary of Intelligence Terminology*, Faculty of Philosophy Studies, Skopje, 2007, p. 11

³⁶ *Преступления террористической направленности* (науч. ред. Коршунова, О. Н.), Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург, 2003, стр. 142–149; види и – Kaplan, J.: *Terrorist Groups and the New Tribalism*, Routledge, London, 2008.

³⁷ Види – *Female Terrorism and Militancy – Agency, Utility and Organization*, (ed. Ness, C. D.), Routledge, London, 2008.

комуницирају на разне, тајне начине. Најчешће не одржавају контакте са другим ћелијама, за чије постојање некад и не знају. У просеку броје до десетак људи, али могу да буду и веће. Реч је о најнижој и најжртвованијој структури терористичке организације.

Групе ћелија формирају *стуб*, као полуаутономни конгломерат ћелија, са разноликим специјалностима и једном командном структуром. Примарна функција стуба је терористичка подршка, пошто се његови саставни делови могу организовати тако да пружају подршку терористичким операцијама ћелија.³⁸

Генерално, веће терористичке организације устројене на војним принципима имају тзв. *бирокарски тип организације* са врховним, средњим и надзорним нивоом руковођења, као и непосредним извршиоцима (нпр., ОВК). У свом саставу имају (генерал)штабове, команде, бирое, бордове, комитете и извесна политичка тела.

Следећи је тип тзв. *хијерархијске пирамиде терористичке организације* (нпр., ИРА). Начелно га чини ниво тврдокорног вођства (врх пирамиде), активног кадра, активних следбеника (припадници исте идеологије који не чине акте насиља, већ помажу финансијски, у опреми, уступањем скровишта), пасивних следбеника (наклоњени терористима, пружају финансијску и логистичку подршку) и становништва (ширење идеологије и пропаганде, вршење политичког притиска на власт, извор будућих регрута – дно пирамиде). Најзад, многе, а пре свега глобалне терористичке организације, имају тзв. *циркуларни (целуларни) систем организовања* (нпр., Al Qaeda).³⁹ У центру организације је вођство, око којег је концентрисано више тројки и петорки, односно ћелија. Од њега крећу све линије руковођења, због чега има утицај и непосредну контролу над оперативним деловима организације. Оваква структура побољшава оперативну ефикасност и тактичку флексибилност организације. Вођство је активно умешано у све активности организације, што јача унутрашњу лојалност. Повећан је и степен анонимности, јер се унутрашња комуникација најчешће одвија преко вођства. Оваква структура омогућава лаку територијалну поделу послова и специјализацију у предузимању терористичких акција.

Терористичке групе и организације себи дају називе који одају утисак праведних, слободољубивих, мучених, угњетаваних, обесправљених група које се боре за своја права (национални, патриотски или ослободилачки покрети,

³⁸ Шикман, М.: *Тероризам – актуелни и могући облици*, ВШУП, Бања Лука, 2006, стр. 99.

³⁹ Бошковић, Г.; Мијалковић, С.: Доминантни модели криминалног организовања, *Наука – Безбедност – Полиција*, број 1, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 92–93; бирокарски, пирамидални и циркуларни тип организације елаборирани су на основу: *Terrorists Organizations – Interdicting Terrorists Organizations*, US Department of State, Diplomatic Security Service, Antiterrorism Assistance Program, Lesson No 4, April 2004.

војске, армије, фронтови итд.).

У условима савременог окружења неопходна им је брза и сигурна комуникација која им омогућава да брзо доносе правовремене одлуке, не би ли их што хитније спровели. Уобичајена је употреба телефона и рачунара (интернет, стеганографија). Сигурност групе захтева кодиране поруке, фразе и сигнале које одашиљу терористи-везисти или преношење усмених и писаних порука преко курира, коме је то једина улога у групи.

Најзад, ваља поменути и то да терористичке организације имају извесну *логистичку подршку и финансијере*. Неке дотирају становништво, богати појединци, приватни предузетници, хуманитарне и верске организације, неке се ослањају на организовани криминал, а неке спонзоришу државе, односно њихове обавештајне службе. Многе од њих имају званична политичка крила која иступају у јавности, а неретко су и чланови парламента.⁴⁰ Често су и „фанови“ појединих медија или контролишу неке од њих.

Обука терористе зависи од врсте групације којој припада. Креће се у опсегу од тзв. пешадијске обуке (код масовних терористичких организација с војном структуром) до тзв. специјалистичке, какву пролазе припадници обавештајних служби, војних и специјалних јединица. Најчешће је спроводе искусни терористи, плаћеници или припадници специјализованих јединица обавештајних служби, диверзантских војних или специјалних антитерористичких полицијских јединица. Обухвата обуку у руковању ватреним и хладним оружјем, експлозивом, борилачким вештинама, пливању и роњењу, падобранству, крађи и управљању возилима, употреби средстава везе, тактици праћења и избегавања праћења, издржљивости при ислеђивању и мучењу, пружања прве помоћи, фалсификовању исправа и прерушавању итд. Због тога терористи спадају у ред најбоље обучених, најспособнијих, најсналажљивијих, најиздржљивијих и „најнеухватљивијих“ криминалаца.

ЗАКЉУЧАК

Иако је неспорно да је тероризам метод смишљене и систематске употребе насиља с циљем развијања страха код људи и представника власти, ради остваривања личних политичких и других идеолошких циљева оног ко насиље и примењује, још не постоји његово јединствено одређење. Проблем је тим већи што је реч о глобалној појави, због чега је могућа и примена двоструких стандарда у њеном квалификовању и третирању. Најопаснија је свакако злоупотреба стратегије превентивног ратовања против држава-

⁴⁰ Оширније, у – Мијалковић, С.; Ђиновић, Р.: Симбиоза организованог криминала, тероризма и политике на Косову и Метохији као изазов и претња националној и регионалној безбедности, *Космет – Гордијев чвор* (прир. Ћирић, Ј.), Институт за упоредно право, Београд, 2008, стр. 167–192.

спонзора терориста. Слично томе, проглашавањем терориста борцима за слободу, прибегава се стратегији војно-хуманитарног интервенционизма, ради наводног избављања из животне угрожености друштвених група које наводно угњетава држава.

Реч је о омиљеној стратегији остваривања политичких циљева слабијих против државе, а неретко је и сурогат рата – када државе примењују или подржавају тероризам против друге државе, настојећи да остваре циљеве који се иначе остварују ратом. Истовремено, око тероризма се „одређу“ велика финансијска средства: терористи неретко постају богаташи јер их издашно финансирају њихови симпатизери и истомишљеници; тероризмом се причињавају велике директне и индиректне материјалне штете; борба против тероризма је скупа, при чему највише профитирају они који учествују у обнови инфраструктуре земље након њеног ослобађања од терориста.

Србија је, нажалост, већ деценијама суочена са овом претњом. Проблем је постао већи после самопрокламовања тзв. Републике Косово, када смо изгубили суверенитет над делом своје територије, а тиме и могућност формалне социјалне контроле тероризма и других безбедносних претњи које су с њим умрежене. С обзиром на то да је опасност од тероризма реална и у догледној будућности, пожељна је реформа нашег система безбедности у правцу формирања мултисекторске дирекције или управе за супротстављање тероризму, по моделу националног система за супротстављање организованом криминалу. То би требало подржати извесном стратегијом, па и законом о супротстављању тероризму.

ЛИТЕРАТУРА

Бајагић, М.: *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.

Бошковић, Г.; Мијалковић, С.: Доминантни модели криминалног организовања, *Наука – Безбедност – Полиција*, број 1, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008.

Vaňous, J.: Security of Energy Supplies – Policy Paper, *Energy & Security: Global Challenges – Regional Perspectives*, Program of Atlantic Security Studies, Prague Security Studies Institute, Prague, 2005.

Вилић, Д.; Тодоровић, Б.: *Тероризмом у нови светски поредак*, Графомарк, Београд, 1999.

Wilkinson, P.: Why Modern Terrorism? Differentiating Types and Distinguishing Ideological Motivations, *The New Global Terrorism: Characteristics, Causes, Control*, (ed. Kegley, C. W. Jr.), Prentice Hall, New Jersey, 2003.

Wilkinson, P.: *Terrorism Versus Democracy – The Liberal State Response*, Routledge, London–New York, 2006.

Viotti, P. R.; Kauppi, M. V.: *International Relations and World Politics – Security*,

- Economy, Identity*, Prentice Hall, New Jersey, 1997.
- Whittaker, D. A.: *Terrorists and Terrorism in the Contemporary World*, Routledge, London, 2004.
- Дикаев, С. У.: *Террор, тероризм и преступления терористического характера*, Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург, 2006.
- Димитријевић, В.; Стојановић, Р.: *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977.
- Димитријевић, В.: *Страховлада – оглед о људским правима и државном терору*, Досије, Београд, 1997.
- Дойков, Н.: *Технологичен тероризъм*, Академия на МВР, София, 2007.
- Ђорђевић, О.: *Лексикон безбедности*, Привредапублик, Београд, 1989.
- Јовић, Р.; Савић, А.: *Биотероризам – биолошки рат – биолошко оружје*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Karlan, J.: *Terrorist Groups and the New Tribalism*, Routledge, London, 2008.
- Кегли, Ч. В.; Виткоф, Ј. Р.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006.
- Кларин, М.: *Таоци*, НИН и Политика, Београд, 1979.
- Kotovchevski, M.; Bozinovska, S.: *English-Macedonian Dictionary of Intelligence Terminology*, Faculty of Philosophy Studies, Skopje, 2007.
- Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 85/2005.
- Лунеев, В. В.: Тенденции терроризма и уголовно-правовая борьба с ним, *Государство и право*, Наука, Москва, 6/2002, стр. 35–39, у: *Погледи – одабрани текстови из стране криминалистичко-безбедносне литературе*, број 1, Полицијска академија, Београд, 2003.
- Martin, G.: *Understanding Terrorism – Challenges, Perspectives, and Issues*, Sage Publications, Thousand Oaks, London–New Delhi, 2006.
- Мијалковић, С.; Ђиновић, Р.: Симбиоза организованог криминала, тероризма и политике на Косову и Метохији као изазов и претња националној и регионалној безбедности, *Космет – Гордијев чвор* (прир. Ђирић, Ј.), Институт за упоредно право, Београд, 2008.
- Мијалковић, С.: Дихотомија организованог криминала и тероризма из угла националне безбедности, *Ревизија за безбедност – стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, број 12, Центар за безбедносне студије, Београд, 2008.
- Милошевић, М.: *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001.
- Moysey, S. P.: *The Road to Balcombe Street – The IRA Reign of Terror in London*, Routledge, London, 2008.
- Милошевић, М.: *Одбрана од тероризма*, Свет књиге, Београд, 2005.
- Николов, В.: Тактичко обучение на полицейските служители по системата за тренировка FX® за противодействие на феномените „активен срелац“ и „терорист самоубиец“, *Бюлетин*, број 23, Министерство на втрешните работи, Академия, Факултет „Полиција“, София, 2007.
- Parachini, J.: Preface: WMD Terrorism: As Terrorism Evolves, Is Agriculture a Likely Target?, *Agro-Terrorism: What Is the Threat?* (eds. Cameron, G.; Pate, J.), Center

for Global Security Research – Livermore, Center for Nonproliferation Studies – Monterey, Proceedings of a Workshop Held at Cornell University, Ithaca, New York, November 12–13, 2000.

Преступления террористической направленности (науч. ред. Коршунова, О. Н.), Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург, 2003.

Rogers, M.: *The Psychology of Cyber-Terrorism, Terrorist, Victims and Society* (ed. Silke, A.), John Wiley & Sons Ltd., Chichester, 2003.

Савић, А.: Од традиционалног ка постмодерном тероризму, *Безбедност*, број 5, МУП РС, Београд, 2004.

Симеуновић, Д.: Насиље, *Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993.

Стајић, Љ.: *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2003.

Terrorists Organizations – Interdicting Terrorists Organizations, US Department of State, Diplomatic Security Service, Antiterrorism Assistance Program, Lesson No 4, April 2004.

Female Terrorism and Militancy – Agency, Utility and Organization, (ed. Ness, C. D.), Routledge, London, 2008.

Harmon, C. S.: *Terrorism Today: Current Trend and Future Threats, Terrorism Today*, Frank Cass, London, Portland, OR, 2000, pp. 137–185, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003.

Хофман, Б.: *Унутрашњи тероризам*, Народна књига, Београд, 2000.

Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.

Crenshaw, M.: *The Causes of Terrorism, The New Global Terrorism: Characteristics, Causes, Control*, (ed. Kegley, C. W. Jr.), Prentice Hall, New Jersey, 2003.

Шикман, М.: *Тероризам – актуелни и могући облици*, ВШУП, Бања Лука, 2006.

Summary

THE PHENOMENOLOGY OF CONTEMPORARY TERRORISM – SECURITY AND CRIMINALISTIC ASPECTS

Terrorism is one of the most dangerous current non-military treats to national and international security. Ideological and political self-deception of terrorists, as well as use of modern weapons and scientific technological achievements, has turned the terrorism into very destructive global security treat. Therefore, this work explores the characteristics of contemporary terrorism, forms of contemporary terrorism and the structures of terrorist groups.

Доц. др Драгана КОЛАРИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ОСНОВНЕ КОНЦЕПЦИЈСКЕ ПОСТАВКЕ ЗАКОНА О ОДГОВОРНОСТИ ПРАВНИХ ЛИЦА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ -међународна основа и достигнута решења-

Апстракт: Дуго година владајућа максима, по којој правно лице не може кривично одговорати, у савременом кривичном законодавству је доведена у питање. О неопходности законског уређења проблематике одговорности правних лица за кривична дела говоре бројни међународни документи које је наша земља ратификовала и на тај начин преузела обавезу хармонизације са међународним стандардима. Овом приликом разматрамо питања која се односе на одговорност правних лица за кривична дела са посебним освртом на међународне изворе и Закон о одговорности правних лица за кривична дела Републике Србије. Такође, указаћемо на решења и приступе овом проблему у појединим земљама у упоредном праву.

Кључне речи: одговорност правних лица, кривично дело, Кривични законик Србије, Закон о одговорности правних лица за кривична дела, међународни документи

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Питање одговорности правних лица за кривична дела већ дуже време заокупља пажњу научне и стручне јавности како у нашој земљи тако и у иностранству. Максима *societas delinquere non potest* данас је углавном превазиђена због чињенице да су правна лица често укључена у вршење кривичних дела. То је посебно уочљиво када су у питању одређена кривична дела као што су: подмићивање, прање новца, утаја пореза, превара, илегална трговина опојним дрогама, финансирање тероризма, противзаконито посредовање и сл. Најзначајнији међународни уговори указују на потребу увођења корпоративне одговорности у национална кривична законодавства. Наиме, с обзиром на величину корпорација и сложеност структура организације, све је теже идентификовати физичко лице које се може сматрати одговорним (у кривичном смислу) за неко кривично дело. Правна лица зато

обично измичу одговорности због њиховог колективног процеса доношења одлука. С друге стране, са вршењем кривичних дела често се наставља и после хапшења појединих чланова руководства због тога што компанија није застрашена индивидуалним санкцијама. Основ одговорности правних лица за кривична дела различито се решава у земљама англосаксонског и континенталног права. Такође, кривична дела за која могу одговорати правна лица зависе од земље до земље.

Савремено кривично право у разматрању одговорности правних лица за кривична дела настоји да пронађе адекватна решења која не би била у сукобу са традиционалним разумевањем неких кривичноправних института. Основна начела кривичног права као што су: начело субјективне индивидуалне одговорности, неприхватљивост колективног кажњавања и др. отварају дилему да ли правно лице може бити субјект кривичног дела. Да је то ипак наша стварност показује све већи број међународних докумената који указују на потребу увођења одговорности правних лица за кривична дела као и све већи број страних законодавстава у којима је уведена ова врста одговорности. При томе, истичемо, да релевантни међународни документи, на које ћемо касније указати, не одређују врсту, односно облик одговорности правних лица, него препуштају земљама чланицама, да у односу и у складу са својом правном традицијом и постојећим системом усвоје и донесу адекватна решења на овом подручју. Дакле, када је у питању дефинисање концептуалних решења у погледу врсте одговорности (кривична, административна или грађанскоправна) која ће се примењивати на правна лица у сврху успостављања њихове одговорности постоје релативно одрешене руке. Земље англосаксонског права већ одавно познају одговорност правних лица за кривична дела, тј. правно лице може одговорати и за кривично дело убиства. Што се тиче европских земаља данас већина њих познаје одговорност правних лица за кривична дела: Холандија, Шведска, Француска, Норвешка, Финска, Шпанија, Данска, Белгија, Швајцарска, Аустрија, Хрватска, Словенија, БиХ, Македонија и др. Пратећи тренд и Србија уводи одговорност правних лица за кривична дела усвајајући Закон о одговорности правних лица за кривична дела (Сл. Гласник РС, бр. 97/08). На тај начин изашли смо у сусрет стремљењима у оквиру политике сузбијања криминалитета који указују на неопходност увођења одговорности правних лица за кривична дела, као и међународним иницијативама предузетим у оквиру Савета Европе, Европске Уније и Уједињених Нација.

1. МЕЂУНАРОДНА ИНИЦИЈАТИВА

Међу првим међународним документима који наглашавају потребу да се уведе одговорност правног лица за кривична дела истиче се Резолуција (97) 24 Комитета Министара Савета Европе о двадесет водећих принципа у борби

против корупције.¹ Она указује на потребу да се ‘осигурају одговарајуће мере како би се спречило да правна лица буду употребљена као параван за дела корупције’. Сличне садржине је и препорука Р (88) 18 Комитета Министара Савета Европе којом су владе држава чланица позване да уреде питање одговорности правних лица за кривична дела учињена у вршењу њихове активности.²

Наша земља је, ратификовањем одређених уговора, преузела обавезу да регулише питање одговорности правних лица.

Поменућемо, најпре, Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала.³ У Конвенцији се истиче да је свака држава потписница обавезна да усвоји неопходне мере, у складу са својим правним начелима, како би се установила одговорност правних лица за учествовање у тешким кривичним делима у које је умешана група за организовани криминал и за кривична дела која су утврђена у складу са члановима 5, 6, 8 и 23. ове конвенције. То су дела која се односе на корупцију, прање новца, ометање правде и кажњавање учешћа у групама за организовани криминал.

Најрелевантнији међународни документи, у овој области, који уједно намећу обавезу регулисања те материје су: Кривичноправна конвенција о корупцији Савета Европе, из које су релеватни чланови 1, 18. и 19. (члан 1. дефинише појам правног лица, члан 18. одређује основе те одговорности, док члан 19. говори о санкцијама), Конвенција ОЕЦД –а о борби против подмићивања страних службених лица у међународним пословним трансакцијама са релевантним члановима 2. и 3. (где члан 2. одређује основе те одговорности, а члан 3. говори о санкцијама)⁴ и Други протокол на Конвенцију Европске Уније о заштити финансијских интереса Европских заједница из којег су релевантни чланови 1, 3, и 4.(члан 1. се односи на дефинисање правног лица, члан 3. одређује основе одговорности правног лица, а члан 4. говори о санкцијама).

Чињеница је да поменута три документа на најкомплекснији начин одређују материју одговорности правних лица за кривична дела и указују на потребу хармонизације националног кривичног законодавства са међународним стандардима.

Тако, Кривичноправна конвенција о корупцији Савета Европе члану 18.

¹ Резолуција је усвојена на 101. седници Комитета Министара 6. новембра 1997. године

² Усвојена од Комитета Министара 20. октобра 1988. године.

³ У Палерму у Италији од 12. до 15. децембра 2000. године одржана је, под окриљем Уједињених Нација, међународна конференција на високом нивоу, која је резултирала доношењем Конвенције Уједињених Нација против транснационалног организованог криминала. Конвенцију је наша земља ратификовала у јуну 2001. године – ‘Службени лист СРЈ’, Међународни уговори бр. 6/2001.

⁴ Конвенција је усвојена у оквиру ОЕЦД-а (Organisation for Economic Co-operation and Development) 21. новембра 1997. године.

предвиђа одговорност правног лица за учињена кривична дела.⁵ Свака држава потписница усвојиће такве законодавне и друге мере које су неопходне да би се обезбедила одговорност правног лица за кривична дела активног подмићивања, трговине утицајем и прања новца, која је у њихову корист учинило физичко лице које има водећу позицију унутар тог правног лица а које делује појединачно или као део неког органа тог правног лица. Основ одговорности правног лица је да то физичко лице има пуномоћ да представља то правно лице или овлашћење да доноси одлуке у име тог правног лица или овлашћење да врши контролу унутар тог правног лица.

Члан 18. не прописује одређену врсту одговорности за правна лица. Због тога ова одредба не намеће обавезу да се пропише да ће правна лица бити сматрана кривично одговорним за наведена кривична дела. Треба јасно рећи да, сходно овој одредби Конвенције, државе потписнице предузимају кораке да установе неки облик одговорности правних лица укључених у коруптивну праксу, одговорност која би била кривична, управна или грађанска по природи. Према томе, кривичне и некривичне, административне и грађанске санкције су одговарајуће под условом да су „делотворне, пропорционалне и одвраћајуће“.⁶ Правна лица биће сматрана одговорним уколико су испуњена три услова. Први услов је да је кривично дело активног подмићивања, кривично дело злоупотребе утицаја или кривично дело прања новца било извршено као што је дефинисано у члановима 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12. и 13. Кривичноправне Конвенције. Други услов је да је кривично дело било извршено у корист или у име правног лица. Трећи услов, чији је циљ да се ограничи поље примене овог облика одговорности, захтева учешће „било ког лица које заузима руководећи положај“. Руководећи положај може се претпоставити у три описане ситуације: овлашћење да представља, овлашћење да доноси одлуке и овлашћење да обавља контролу у правном лицу.

У овој области важно је поменути и остале конвенције које Европска унија препоручује за усвајање а које имају одговарајуће одредбе које се односе на одговорност правног лица за кривична дела. То су, пре свега, Конвенција Уједињених нација против корупције⁷ и Грађанскоправна конвенција о

⁵ Конвенција је отворена за потписивање 27. јануара 1999. године, а ступила је на снагу 1. јула 2002. године. Наша земља је потписала и ратификовала ову Конвенцију (‘‘Сл. Лист СРЈ-Међународни уговори’’, бр.2/2002 и ‘‘Сл. Лист СЦГ-Међународни уговори’’, бр.18/2005).

⁶ Члан 19. став 2. Кривичноправне конвенције о корупцији.

⁷ Конвенцију је усвојила Генерална Скупштина Уједињених Нација 31.10.2003. године. Она је отворена свим државама за потписивање од 9. до 11. децембра 2003. године у Мериди, Мексико, а након тога у седишту Уједињених Нација у Њујорку до 9. децембра 2005. године. Ступила је на снагу, у складу са чланом 68. деведесетог дана након депоновања тридесетог инструмента о ратификацији, прихватању, одобрењу или приступању. Наша земља је потписала ову Конвенцију 11. децембра 2003. године и ратификовала је (Службени лист СЦГ, Међународни уговори, бр. 12/2005).

корупцији.⁸

Конвенцији Уједињених нација против корупције, такође, не прејудуцира унапред облик одговорности правних лица за кривична дела. То питање свака држава треба да регулише у складу са својим правним начелима.⁹

Такође, још неке Конвенције Савета Европе, о заштити животне средине из 1998. године, о Компјутерском криминалу из 2001. године и о борби против трговине људима из 2005. године, указују на обавезу увођења одговорности правних лица за одређена кривична дела. Тако, Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима¹⁰ у члану 22., у складу са тренутним правним трендом, регулише питање одговорности правног лица за кривична дела. Намера је да се трговинска предузећа, удружења и сличне установе (правна лица) учине одговорним за кривична дела која је у њихово име учинио било ко са руководећим положајем у њима. Члан 22. предвиђа одговорност правног лица и када неко на руководећем положају не изврши надзор или проверу службеника или представника правног лица, што њима пружи могућност да изврше неко кривично дело из делокруга дела на која се Конвенција односи. Према ст. 1. члана 22. Конвенције морају се испунити четири услова да би дошли до позивања на одговорност правног лица. Прво, мора бити извршено неко од кривичних дела описаних у Конвенцији. Друго, дело мора бити извршено у корист правног лица. Треће, кривично дело мора бити учињено од стране особе на руководећем положају.¹¹ Четврто, особа на руководећем положају је морала поступати на основу неког од својих овлашћења (као представник правног лица, односно неко ко доноси одлуке и врши надзор), што показује да је та особа деловала у складу са својим овлашћењима и узроковала одговорност правног лица. Дакле, став 1. Конвенције намеће одговорност правном лицу искључиво за кривична дела која су учиниле особе на руководећим местима. Став 2. установљава одговорност правног лица и када кривично дело није учинила особа на руководећем положају него друга особа која је поступала по овлашћењу правног лица, нпр. неко од запослених. Услов је да је кривично дело учињено у корист правног лица и да је вршење кривичног дела омогућено због одсуства контроле од стране особе која је била обавезна да ту контролу спроводи.

⁸ Конвенција је отворена за потписивање 4. новембра 1999. године и ступила на снагу 1. новембра 2003. године. Наша земља је потписала и ратификовала ову Конвенцију (Сл. Гласник РС – Међународни уговори, бр. 102/2007).

⁹ Члан 26. Конвенције Уједињених нација против корупције.

¹⁰ Народна скупштина Републике Србије је усвојила Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима 18.03.2009.године (Сл. Гласник РС- Међународни уговори, бр. 19/2009).

¹¹ Израз ‘‘особа на руководећем положају’’ се односи на некога ко је на високом положају у организацији, као што је нпр. директор. Види: Council of Europe, Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in human beings (CETS No. 197).

Одсуство контроле подразумева не предузимање одговарајућих, разумних корака за спречавање запослених да се упусте у криминалне делатности у име правног лица. Одредбе Конвенције јасно истичу да одговорност правног лица не искључује одговорност појединца.

На овај начин, успостављени су одређени међународни стандарди у области одговорности правних лица за кривична дела.

2. ОДГОВОРНОСТ ПРАВНИХ ЛИЦА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Велики број држава је, последњих година, прихватајући стандарде које су поставили поједини међународни правни инструменти, у своја законодавства увео одговорност правних лица за кривична дела. Та решења и приступи се међусобно разликују.

Швајцарска је у октобру 2003. године допунила Федерални Кривични законик и усвојила одредбе које подвргавају корпорације кривичном гоњењу. Са овим кораком Швајцарска је преузела темпо који су диктирале Англосаксонске и неке европске земље годинама уназад. Нови члан 100 (i) Федералног законика означава секундарну кривичну одговорност корпорације, у оним случајевима када је кривично дело учињено у оквиру пословног делокруга корпорације, а кривично дело се не може приписати запосленом због унутрашње организације. У великом броју кривичних дела као што су: прање новца, подмићивање, финансирање тероризма, корпорације ће бити примарно и кумулативно (и физичко и правно лице) подвргнуте кривичном гоњењу ако нису предузеле потребне и разумне организационе мере да спрече кривично дело (члан 100 (ii)). У оба случаја кривица корпорације је везана за недостатак организационих мера. У случајевима секундарне одговорности недостатак се огледа у томе што извршилац не може да се идентификује, а у случајевима примарне одговорности корпорација је крива јер није предузела одговарајуће и разумне кораке да спречи кривично дело.

Посебну збринутост практичари су испољили у погледу тога шта значи ‘‘потребне и разумне организационе мере да спрече недозвољено понашање’’.¹² Ако прекрше члан 100 (i) и 100 (ii), корпорације могу да се суоче са казном и до пет милиона швајцарских франака.

У ред земаља које су увеле одговорност правних лица за кривична дела спадају и Белгија, Француска, Исланд, Холандија, Босна и Херцеговина, Шведска, Македонија, Словенија, Хрватска итд.

Француска усваја становиште да је правно лице одговорно само ако је један од руководиоца умишљајно или нехатно извршио кривично дело. У

¹² Види: <http://www.iflr.com/?page=10&pubid=33&iss=21019&sid=600938&type=20> скинуто дана 05.05.2006. године.

складу са тим, неопходно је утврдити да је извршено кривично дело и да је то учињено *за рачун* правног лица *од стране* његових органа или представника.¹³

Како се истиче у француској теорији када је одсуство надзора или контроле од стране руководиоца правног лица омогућило извршење кривичног дела корупције, одговорност правног лица може бити постављена на кривичном и/или грађанском плану.¹⁴

Оне земље које не прихватају концепт кривичне одговорности правних лица ипак не одбацују постојање неке друге врсте одговорности. Погледајмо Бугарску, Немачку, и Грчку.

Бугарска не прописује кривичну одговорност правних лица за кривична дела. Она је 21. септембра 2005. године допунила Закон о административним прекршајима и санкцијама увођењем одговорности правних лица за подмићивање, прање новца, трговину утицајем и преваре. Овај закон прописује новчану казну до милион лева (500 000 еура) али не мање од износа који је требао да се добије или је добијен. Дозвољена је и конфискација прихода од учињеног кривичног дела.

У Немачкој правна лица нису субјекти кривичне одговорности. У њиховом праву сагласно разликовању кривичних дела и прекршаја, усвојен је систем прекршајне одговорности правних лица.

У Грчкој, такође, правна лица нису субјекти кривичне одговорности али постоји могућност примене административних санкција укључујући: новчану казну до три пута вредности илегалних бенефиција које су остварене, губитак права на пословање, губитак активе.

Главни проблем код успостављања кривичне одговорности правних лица за кривична дела је утврђивање основа те одговорности. Како ће се кривична одговорност или како би требало кривичну одговорност приписати колективним ентитетима. Централни, теоријски проблем тиче се приписивања кривице вештачким ентитетима који нису људска бића. Овде се јавља следеће питање: када ће неко правно лице бити сматрано одговорним за кривично дело које је извршио њен запослени? У том погледу треба направити разлику између земаља англосаксонског и европско-континенталног поднебља.

Англосаксонци су у почетку, када је у питању корпоративна одговорност, правили разлику између кривичних дела која захтевају доказ кривице (*Mens rea offences*) и оних дела која се изворно називају *regulatory offence*.¹⁵

¹³ Илић, Г; Корупција и одговорност правних лица, необјављен материјал који је део пројекта “Унапређење хармонизације законодавства Републике Србије са међународним стандардима за борбу против корупције” који је реализован под покровитељством мисије ОЕБС-а у Србији и Црној Гори, децембар 2005. година.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ради се о термину који је тешко уподобити са домаћим појмовима, али рецимо да се ради о

Оригинално прецедентно, обичајно право Енглеске и Канаде, дуго времена није дозвољавало да корпорација тј. правно лице буде осуђено за кривично дело за која се тражи доказ кривице (*mens rea*) насупрот *regulatory offence* где је то било могуће.¹⁶ *Mens rea offences* су кривична дела која захтевају доказ о постојању и објективних и субјективних елемената тј. доказ о постојању неког облика кривице који се изражава кроз намерно, немарно или безобзирно или поступање са знањем (*knowingly*) које се најчешће у праву изједначава са ‘‘вољно слепим понашањем’’ (*willfully blind*). Било је и изузетака и ти изузеци су били утемељени на теорији о викаријској одговорности. Сходно тој теорији, господар је одговоран за поступање свог слуге докле год он за њега ради. Ово начело је настало у XVII веку у оквиру грађанског права како би се обезбедила надокнада трећим странама које су биле оштећене поступањем неког слуге док је обављао послове за свог господара. Ово начело је оправдавано на следећи начин: ако господар убире плодове рада свог слуге, он такође треба да сноси и последице његовог рада. То је практично значило да су слуге биле без новца и да, сходно томе, када би нека надокнада штете требало да буде исплаћена, њу би морао да сноси господар.¹⁷

Док је обичајно право признавало примену викаријске теорије када је било речи о надокнади штете узроковане грађанским деликтима, оно није признавало ту одговорност за кривична дела од тренутка када су она захтевала постојање *mens rea* или личне кривице. Само постојање односа између послодавца и запосленог, тј. господара и слуге, није било довољан основ за приписивање кривице господару. Ипак, постојала су три кривична дела у обичајном праву – узроковање јавне штете, клевета и вређање суда – за која судови нису захтевали постојање *mens rea*. Нити је постојање *mens rea* било обавезно за извештан број дела (*regulatory offence*) која су судови сматрали кривичним делима за која је прописана апсолутна одговорност. На ове четири категорије кривичних дела, која нису захтевала постојање *mens rea*, судови су примењивали викаријску одговорност допуштајући да господар буде осуђен за кривична дела свог слуге. Господар је могао да буде било појединац било нека корпорација. Осим ова четири изузетка заснована на викаријској одговорности, корпорације су биле ослобођене одговорности у кривичном праву.¹⁸

делима за која је довољна објективна одговорност. Ова дела се још називају ‘‘no fault offences’’ или дела без кривице. Када се једном установе објективни елементи тог дела (*actus reus*), оптужени ће бити оглашен кривим без обзира да ли је показао да је он или она ослобођен кривице.

¹⁶ Ferguson, G; Corruption and Corporate criminal liability, strana 3. <http://www.icclr.law.ubc.ca/publications/reports/fergusong.PDF>

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

На самом почетку XX века, судови су почели да не уважавају тај “корпоративни имунитет” који су правна лица имала у кривичном праву. Судови су сматрали да речи попут „свако“ у кривичним законима треба да обухватају и корпорације и да корпорације могу бити кажњене новчаним казнама, када је једина прописана казна затвор. Најпроблематичнија препрека покретању кривичне одговорности корпорација био је проблем приписивања *mens rea* (кривице) једном апстрактном, нељудском ентитету који се назива корпорација. Иронично у свему томе је то што је инсистирање на том питању потекло од једног случаја у коме је Горњи дом одлучио да је реч о грађанско-правној одговорности, а тај случај је назван *Lennard's Carrying Co. Ltd.* Питање је било да ли је грешка директора, који је активно учествовао у активностима компаније, по закону била грешка корпорације. Сматрајући да је то тако, виконт Халдејн (Haldane) је установио општи принцип – принцип особа које управљају – за приписивање грешке корпорацији. Ова теорија је позната као *теорија идентификације или alter ego теорија*. Виконт Халдејн је изјавио:

„Корпорација је апстракција. Она нема свест о себи баш као што ни тело није свесно себе; њена активна и управљачка воља се мора, према томе, тражити у некоме ко би могао бити назван агенсом, али ко је заиста особа која управља и изражава вољу корпорације... Према томе, ако је господин Ленард био особа која је управљала компанијом, онда његово деловање мора представљати активност која се поистовећује са активношћу саме компаније осим ако је утврђено да корпорација уопште не треба да буде одговорна...“¹⁹

Теорија идентификације која је настала у енглеској судској пракси примењује се и у Канади. Канадски закони одређују корпорације и друге колективне ентитете као „лица“ у смислу кривичног права. Дефиниција појмова „свако“, „лице“, „власник“ дата у одељку 2. обухвата и „јавне ентитете, органе корпорације, друштва, компаније“.²⁰

Корпорације могу искључиво да делују посредством својих запослених и агената. На пример, иако ми уопштено сматрамо да банка даје позајмице, у ствари службеник банке је тај који прикупља информације, провера поузданост клијента, одобрава позајмицу и пребацује новац на клијентов рачун. Питање је да ли банка која даје позајмицу некоме да би га он користио у криминалне сврхе, као што је, на пример, увоз дроге, врши кривично дело? Банка је позјамила новац који је употребљен за извршење кривичног дела, тако да је јасно да је извршила незакониту радњу. Али, да ли је банка знала да ће новац бити употребљен у криминалне сврхе и да ли је намеравала да их финансира?²¹

Током протеклих година, судови су разматрали кривичне оптужбе против корпорација и других удружења лица, попут синдиката, и идући од

¹⁹ Ferguson, G; *Corruption and Corporate criminal liability*, op. cit, страна 5.

²⁰ Види: <http://www.justice.gc.ca/en/dept/pub/c45/> скинуто дана 05.05.2006. године

²¹ Ibidem.

случаја до случаја, установили су правила на основу којих се одређује када нека корпорација треба да буде осуђена за кривично дело.

У основи, корпорација је крива за кривично дело ако је особа која њом управља извршила противправну радњу и притом имала захтевано стање свести. Да би нека особа представљала особу која управља она мора имати толико овлашћења у корпорацији да се може сматрати *alter ego*-ом или „душом“ корпорације (изрази коришћени у скоријој судској пракси). Поступак одређивања особе која управља зависи од чињеница специфичних за сваки појединачни случај, али генерално та особа мора имати овлашћење да креира политику пре него да има просто право да руководи. Исто тако, особа која управља треба да има намеру да, бар делимично, оствари корист за корпорацију извршењем кривичног дела.

У горе наведеном примеру, веома је мала вероватноћа да ће директор банке и управни одбор бити обавештени о позајмици. Банка позајмљује новац сваког месеца. Уколико лице које позајмљује новац од банке превари банку и ако нико не зна за његову криминалну намеру, банка није извршила никакво кривично дело. Али, шта ако су то знали менаџер банке или регионални менаџер? Данас ће одговор на питање да ли су они особе које управљају банком зависити од тога колика овлашћења имају у процесу стварања политике банке у области позајмица. Поред тога, они би требало да бар делимично делују у корист банке, а не само у личну корист да би потом за то дело била осуђена банка.

У складу са актуелним канадским правом могуће је да постоји кумулација одговорности физичког и правног лица. Руководиоци и директори корпорације не могу бити осуђени за кривично дело, због поступака корпорације, само због тога што имају статус директора или руководиоца. Уколико они управљају корпорацијом с циљем извршења кривичних дела којима ће бити остварена нека корист за корпорацију, или на неки други начин учествују у криминалним активностима везаним за делатност корпорације, они могу бити сматрани кривично одговорним. У таквим околностима, вероватно је да ће директори и руководиоци бити оптужени за кривично дело заједно с корпорацијом.

У земљама европско-континенталног правног система истиче се неколико теорија које решавају основ одговорности правних лица за кривична дела. Нпр. *теорија кривице због организације*. Она је прихваћена, у већ цитираном, швајцарском кривичном законнику.

У Немачком законодавству постоји *теорија деликта правног лица*, с обзиром да правна лица нису субјекти кривичне одговорности.

Државе бивше Југославије, углавном, основ одговорности правног лица везују за чињење или нечињење његовог одговорног лица, што значи да је, у

сваком случају, једино кривично дело које је учинило одговорно лице основ за одговорност правног лица.. Ако било које друго физичко лице, које нема суштину одговорног лица, учини кривично дело, правно лице за то дело не одговара. Такође, битно је да је кривично дело учињено у име, за рачун или у корист тог правног лица²² или да се њиме повређује нека дужност правног лица или је њиме правно лице остварило или требало остварити противправну имовинску корист за себе или другога.²³

3. ОСНОВНА КОНЦЕПЦИЈСКА РЕШЕЊА ЗАКОНА О ОДГОВОРНОСТИ ПРАВНИХ ЛИЦА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Законом о одговорности правних лица за кривична дела Републике Србије уређују се услови за одговорност правних лица за кривична дела, кривичне санкције које се могу изрећи правним лицима и правила поступка у којем се одлучује о одговорности правних лица, изрицању кривичних санкција, доношењу одлуке о рехабилитацији, престанку мере безбедности или правне последице осуде и извршењу судских одлука.

Овај Закон садржи како материјално-правне и процесно-правне одредбе, тако и одредбе о извршењу кривичних санкција. Одредбе материјалног кривичног права уређују услове одговорности правног лица за кривично дело његовог одговорног лица као и кривичне санкције према правним лицима. Истовремено Закон упућује на сходну примену одредаба општег дела Кривичног законика. Када је у питању круг кривичних дела за која правна лица могу одговарати, наш се законодавац, од две могућности, да наброји таксативно каталог кривичних дела за која могу одговарати правна лица и могућности постојања одговорности за сва кривична дела, одлучио за другу солуцију. Па тако, члан 2. Закона истиче да правно лице може одговорати за кривична дела из посебног дела Кривичног законика и других закона, ако су испуњени услови за одговорност правног лица предвиђени овим законом. Дакле, материју посебног дела Закон не регулише, већ упућује на Кривични законик Србије и друге законе тј. на споредно кривично законодавство. У погледу кривичног поступка Закон садржи одговарајуће одредбе у члановима 35. до 54, а када су у питању друге процесне могућности и дилеме упућује на сходну примену одредаба Законика о кривичном поступку. И код извршења судских одлука Закон прописује одредбе код којих долазе до изражаја специфичности тог извршења а у погледу осталих питања упућује на примену Закона о извршењу кривичних санкција.

²² Члан 4. Закона о одговорности правних лица Словеније и члан 128. Кривичног закона БиХ.

²³ Члан 3. Закона о одговорности правних особа за казнена дела Хрватске.

Најзначајнија питања која се намећу када се ради о одговорности правних лица за кривична дела односе се на дилеме: да ли је потребно дефинисати појам правног лица у Закону, питање искључења одговорности правних лица у оквирима вршења јавних овлашћења, да ли оставити решење које законодавац заступа и по коме је, у принципу, могућа одговорност за сва кривична дела предвиђена посебним делом Кривичног законика и у споредном кривичном законодавством и на крају, најспорније питање где се јављају различита решења и највећи број опречних мишљења је основ одговорности правног лица за кривично дело.

Закон о одговорности правних лица за кривична дела у члану 5. даје значење употребљених израза у овом закону. Па тако, под правним лицем има се сматрати домаћи или страни правни субјект који се по позитивном праву Републике сматра правним лицем. Наш законодавац није прецизније одредио појам правног лица него у том погледу упућује на позитивно право Републике у целини. Постојање дефиниције правног лица у овом или другом посебном закону није императив који мора бити испуњен али се на мониторингу који нужно прати имплементацију међународних докумената увек поставља питање шта све обухвата термин правно лице. Могли бисмо рећи да правно лице чини одређен скуп физичких лица повезаних заједничким интересима ради обављања одређене регистроване делатности у циљу стицања добити. Како без њих не би могао да функционише привредни, односно друштвени систем, правним лицима је од стране државе признат пуни правни субјективитет.²⁴

У том смислу, можда је боље решење да се у овом Закону наведе који се ентитети сматрају правним лицем и да се истовремено упутити и на примену других закона. Под одговорним лицем у смислу Закона сматра се физичко лице коме је правно или фактички поверен одређени круг послова у правном лицу, као и лице које је овлашћено, односно за које се може сматрати да је овлашћено да поступа у име правног лица. Црногорски Закон о одговорности правних лица за кривична дјела прецизира појам правног лица у члану 4. и истиче да је правно лице привредно друштво, страно друштво и део страног друштва, јавно предузеће, јавна установа, домаћа и страна невладина организација, инвестициони фонд, други фонд (осим фонда који врши искључиво јавна овлашћења), спортска организација, политичка партија, као и друго удружење или организација које у оквиру свог пословања стално или повремено остварује или прибавља средства и њима располаже. Овде је у питању једна интерпретативна одредба која наводи најважнија правна лица која се могу појавити као субјекти одговорности за кривична дела и у односу на које се примењује Закон. Међутим, за појам правног лица је важно да позитивно право

²⁴ Врховшек, М; Коментар Закона о одговорности правних лица за кривична дела, Београд, 2008. година, страна 103.

једне земље признаје статус правног лица одређеном субјекту. Зато ова одредба у будућности, као што се то у теорији оправдано истиче, може бити допуњена на тај начин да изричито упућује и на примену других релевантних закона и прописа којима се одређеним субјектима даје статус правног лица.²⁵ Према томе, појам правног лица, не треба у Закону одређивати аутономно, само за тај Закон, без обзира на то да ли неко колективитет има својство правног лица према важећем праву. У позитивном праву, када су у питању правна лица, од значаја су следећи закони: Закон о привредним друштвима који одређује правне форме привредних друштава, Закон о регистрацији привредних субјеката, Закон о концесији, Закон о банкама, Закон о трговини, Закон о платном промету, Закон о спречавању прања новца, Закон о берзама, берзанском пословању и берзанским посредницима, Закон о робним резервама, Закон о јавним набавкама, Закон о осигурању, Закон о играма на срећу, Закон о слободним зонама и др.

Следеће је питање искључења одговорности правних лица. Закон у члану 3. који носи назив ‘Искључење и ограничење одговорности’ истиче да Република Србија, аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе, односно државни органи и органи аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе не могу одговарати за кривично дело. Такође, друга правна лица којима је законом поверено вршење јавних овлашћења не могу одговарати за кривично дело учињено у вршењу јавних овлашћења. Релевантни међународни документи углавном дозвољавају одступање од правила одговорности правних лица када се ради о држави и државним институцијама, као и правним лицима која врше државна овлашћења (*State authority*). Државна овлашћења су ужи појам од јавних овлашћења. За разлику од државе и њених органа чије је изузимање од одговорности неспорно, у односу на органе локалне самоуправе могло би се поставити питање увођења њихове одговорности када они не врше јавна овлашћења, тј. када предузимају одређене радње у пословању, односно када закључују одређене уговоре.²⁶ Наиме, законодавац је направио разлику између органа локалне самоуправе и других правних лица. Прве је, према принципу претежности, генерално изузео од одговорности за кривична дела. Наиме, пошло се од чињенице да органи локалне самоуправе претежно врше јавна овлашћења. Код других правних лица, како је то у Закону изричито истакнуто, одговорност је искључена ако су им јавна овлашћења законом поверена и ако је кривично дело учињено у вршењу тих овлашћења. Криминално-политички било би оправдано да се предвиди да органи локалне самоуправе могу изузетно бити одговорни у случају да је учињено кривично дело ван подручја њихових јавних овлашћења. Има мишљења да то решење и

²⁵ Стојановић, З; Shine, R; Коментар Закона о одговорности правних лица за кривична дјела, Подгорица, 2007. година, стр. 50.

²⁶ Ibidem, стр. 45.

не мора изричито да се унесе у Закон, јер оно, имплиците произилази из решења садржаног у члану 3. с обзиром да је искључена одговорност за кривична дела учињена у вршењу јавних овлашћења, из чега произилази да уколико наведена правна лица учине било које кривично дело ван вршења јавних овлашћења таква правна лица могу бити субјекти одговорности.²⁷ Треба, такође, напоменути да искључење одговорности субјеката из овог члана не искључује кривичну одговорност физичких лица која су учинила кривично дело. Она одговарају према општим одредбама Кривичног законика. Њихов кривичноправни положај није ни у ком погледу измењен чињеницом да су поступали у име државе, државног органа или органа локалне самоуправе.

Када су у питању кривична дела за која могу да одговарају правна лица међународни извори у погледу увођења одговорности правних лица за кривична дела налажу увођење те одговорности само у погледу мањег броја кривичних дела. Одредба члана 2. Закона круг кривичних дела за која могу одговарати правна лица поставља доста широко, тј, у принципу то могу бити сва кривична дела која су предвиђена у Кривичном законнику Србије или у споредном кривичном законодавству. Међутим, код неких кривичних дела из посебног дела Кривичног законика, због њихове природе тешко да ће бити испуњени услови за одговорност правних лица (нпр. Кривична дела против брака и породице). Законодавац је очигледно из одређених криминално-политичких разлога имајући у виду обим и тежину кривичних дела која врше правна лица, а и због опасности коју носи са собом таксативно набрајање, где увек постоји могућност да се неко важно кривично дело изостави, одредбу поставио на начин који обухвата одговорност правних лица за сва кривична дела. Јасно је, уствари, да правна лица имајући у виду њихову природу тј. услове одговорности предвиђене Законом, који се односе на природу кривичног дела за које може одговарати правно лице, везу између правног лица и кривичног дела и субјекта одговорности за кривично дело, могу одговарати само ако је могуће да се неко дело стави на терет правном лицу.

У погледу основа одговорности правних лица за кривична дела постоје различита решења. Законодавац у Србији је решио да уведе одговорност правних лица за кривична дела чиме је признао да вршење кривичних дела од стране правних лица захтева нешто више од прекршајне и привредно-преступне одговорности, али је исто тако ову материју из већ познатих разлога изоставио из Кривичног законика. Бројне специфичности које се односе на правна лица као субјекте кривичног дела, утицале су на то да се ова материја регулише посебним законом. То је, у ствари, специјално кривично право за правна лица.²⁸ Управо поштовање основних принципа кривичног права

²⁷ Врховшек, М; *op. cit.*, страна 101.

²⁸ Стојановић, З; Shine, R; *op. cit.*, страна 15.

утицало је и на усвајање основне полазне концепције у погледу одговорности правних лица за кривична дела, а то је изведена одговорност која се заснива на одговорности физичког лица за кривично дело.²⁹ Члан 6. Закона поставља више услова који морају бити кумулативно остварени да би постојала одговорност правног лица. Прво, потребно је да је учињено кривично дело од стране физичког лица. Друго, то лице мора имати положај одговорног лица у правном лицу. Трећи услов истиче да је неопходно да је то одговорно лице деловало у оквиру својих овлашћења. И на крају, четврти услов захтева постојање намере код одговорног лица да се за правно лице оствари каква корист. Дакле, када је реч о правном субјекту у односу на кога се поставља питање одговорности за кривично дело, разликујемо физичко лице као изворног субјекта и правно лице као изведеног субјекта одговорности за кривично дело. Ово је концепција усвојена у већини савремених кривичних законодавстава које су прихватиле идеју о одговорности правних лица за кривична дела. Модел изворне одговорности створио би озбиљне тешкоће у примени приликом утврђивања постојања кривице, односно кривичног дела правног лица које, према том моделу, постоји независно од кривичног дела одговорног физичког лица.³⁰ Концепција изведене одговорности указује да правно лице не одговара за сопствено кривично дело већ за кривично дело свог одговорног лица. Како је то истакнуто у члану 7. став 1. Закона, одговорност правног лица заснива се на кривици одговорног лица. При томе, неопходно је да су остварена сва обележја кривичног дела предвиђена Кривичним закоником тј. да је то радња која је у закону одређена као кривично дело, која је противправна и учињена са кривицом. Кривично дело не мора бити довршено, довољно је да постоји кажњив покушај (члан 10). У ставу 2. члана 6. истакнуто је да одговорност правног лица из става 1. овог члана постоји и ако је због непостојања надзора или контроле од стране одговорног лица омогућено извршење кривичног дела у корист правног лица од стране физичког лица које делује под надзором и контролом одговорног лица. На овај начин Закон излази у сусрет и ставу 2. члана 18. Кривичноправне конвенције о корупцији, који се односи на успостављање одговорности правних лица за случајеве када је кривично дело учињено од стране било које особе у ситуацији неадекватног надзора одговорног лица тј. како то Конвенција истиче неадекватног надзора ‘лица које има водећу позицију у правном лицу’.

И ако то није изричито наведено у Закону, одговорност правног лица не искључује кривичну одговорност одговорног лица за учињено кривично дело. Дакле, тиме што је у члану 6. став 1. утврђен основ одговорности правног лица, није истовремено искључена и одговорност одговорног лица за исто кривично дело.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

Потребно је да је одговорно лице поступало у намери да за правно лице оствари корист. Дилема је да ли ова одредба захтева да се кривично дело учини у намери да се за правно лице оствари корист или је довољно да та намера постоји код одговорног лица када оно делује у оквиру свог овлашћења и у име правног лица, а из које делатности је произашло вршење кривичног дела. Како се то у теорији оправдано истиче, треба узети да се намера везује за делатност одговорног лица која не мора представљати кривично дело. Ако би се намера везала само за учињено кривично дело, одговорност правног лица била би сужена.³¹ Није потребно да је та намера и остварена. Такође, није потребно да постоји намера да се корист оствари само за правно лице. Одговорно лице може имати намеру да оствари корист за себе или друго правно или физичко лице и за правно лице у чије име делује. Појам користи обухвата како имовинску тако и неимовинску корист. Правно лице неће бити одговорно ако одговорно лице кривично дело врши у намери да оштети правно лице.

Када су у питању границе одговорности правног лица, већ смо поменули, одговорност правног лица се заснива на кривици одговорног лица. Правно лице ће одговарати за кривично дело одговорног лица и ако је кривични поступак против одговорног лица обустављен или је оптужба одбијена.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Један од најважнијих разлога доношења Закона о одговорности правних лица за кривична дела је имплементација и усаглашавање са међународним стандардима, што значи да Србија обавезе које је преузела ратификацијом међународних уговора мора да реализује у свом законодавству.

Иначе, историјски посматрано одредба о одговорности правних лица за кривична дела је постојала у општем делу Кривичног законика из 1947. године.³² Услови за кривичну одговорност правних лица су били следећи: прво, она постоји само изузетно код дела код којих је то изричито назначено и друго, то мора бити одређено законом којим су уједно одређене и оне казне које се могу применити на правне особе.³³

Особеност међународних докумената је да не прописују одређену врсту одговорности за правна лица. Дакле, они не намеће обавезу да се пропише да ће правна лица бити сматрана кривично одговорним за кривична дела. Треба јасно рећи да, сходно међународној регулативи, државе предузимају кораке да

³¹ Стојановић, З; Shine, R; *op. cit.*, страна 60.

³² Одредба дословно гласи: "Правне особе су кривично одговорне само за она кривична дела за која је у закону изричито одређена њихова одговорност."

³³ Коментар опћег дијела Кривичног законика, под опћом редакцијом Моше Пијаде, Београд, 1948. страна 73.

установе неки облик одговорности правних лица укључених у коруптивну праксу, одговорности која би била кривична, управна или грађанска по природи.

Познато је да код нас, већ одавно, постоји одговорност правних лица за сродну врсту деликата само у сфери економског и финансијског пословања. Право привредних преступа по томе како поставља основ одговорности правних лица, много раније, пре данашњег модерног схватања може да задовољи под условом да се у материјалном смислу сва кривична дела, за која би требало да одговарају правна лица, на неки начин уведу у сферу привредних преступа. То би захтевало корените измене Закона о привредним преступима. Најприхватљивије решење је оно за које се определио наш законодавац, а то је доношење посебног закона који би регулисао област одговорности правних лица за кривична дела. На тај начин, доношењем специјалног закона о одговорности правних лица за кривична дела, који у ствари садржи специјално кривично право, за правна лица, ускладили смо се са међународним стандардима и испунили своју обавезу.

И на крају, желимо да истакнемо да само прописивање законских норми није довољно да би се остварила заштита друштва од недозвољених облика понашања. Неопходна је и примена законских одредби на конкретне случајеве. Једино се на тај начин може остварити циљ кривичног права а то је заштита друштва од криминалитета.

Summary

BASIC CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE LAW ON CRIMINAL RESPONSIBILITY OF LEGAL PERSONS OF THE REPUBLIC OF SERBIA – international foundations and actual concepts –

The attention of scientific and professional audiences has been drawn for a long time to the issue of criminal responsibility of legal persons in our country as well as abroad. The old maxim *societas delinquere non potest* has almost been abandoned because of the fact that legal persons are usually involved in crimes. Basic foundations of criminal responsibility of legal persons have been considered in different ways in countries of anglo-saxon and continental law. Also, crimes for which legal persons can be held responsible are different from one country to another. Following these actual trends Serbia has introduced criminal responsibility of legal persons by adopting the Law on criminal responsibility of legal persons (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 97/08). Therefore, Serbia is going to meet demands of the fight against crime implying the necessity to introduce criminal responsibility of legal persons, as well as international initiatives undertaken by the Council of Europe, the European Union and the United Nations.

The law on criminal responsibility of legal persons of the Republic of Serbia includes provisions of substantive and procedural law as well as provisions on execution of criminal sanctions. The most important issues the author is referring to, as criminal responsibility of legal persons is considered, are the following: is it necessary to define the notion of legal person in the law, the issue of excluding responsibility of legal persons while performing public functions, is it needed to keep the existing formulation in legislation that, in principle, prescribes responsibility for all criminal offences provided by the special part of Criminal Code and secondary criminal legislation and, finally, the moot issue – grounds of criminal responsibility of legal persons, where many different attitudes and the most of contradictory views are being expressed.

др Срђан МИЛАШИНОВИЋ,
Криминалистичко-полицијска академија Београд

др Желимир КЕШЕТОВИЋ,
Факултет безбедности, Београд

др Зоран ЈЕВТОВИЋ,
Факултет за културу и медије Мегатренд универзитета

МЕДИЈСКО ДРУШТВО, РАТ И ТЕРОРИЗАМ

Апстракт: У раду аутори посматрају изузетно значајну улогу медија у социјалној конструкцији стварности у савременом свету. Појам и критеријуми истине се релативизују а моћ „чуvara капија“ који управљају медијима постаје све већа. Медијско друштво мења традиционално схватање рата, при чему се све већи део сукоба данас одвија на симболичком, односно перцептивном плану. Сиштина борбе није у убијању непријатеља већ у сламању његове воље помоћу нарочито организованих информација и симбола. Будући да информација значи доминацију, психолошки рат се допуњава информатичким. Мека моћ замењује тврду. Такође, тероризам постаје медијски спектакл прве врсте, а нови медији, у првом реду Интернет, отварају терористима неслушене могућности које се детаљније разматрају у тексту. Аутори закључују да масовни медији као такви нису ни добри ни лоши. Они само представљају техничка средства у рукама људи који имају своје циљеве интересе и вредности, а проблем је у томе што интереси, циљеви и вредности господара глобалних и националних медија имају мало додирних тачака са универзалним људским вредностима и циљевима.

Кључне речи: масовни медији, рат, комуникација, пропаганда, тероризам,

УВОД – МЕДИЈСКО ДРУШТВО, ДЕМОКРАТИЈА И МЕДИЈСКИ ИМПЕРИЈАЛИЗАМ

Током последњих неколико деценија, сведоци смо динамичних промена у производњи, дистрибуцији и коришћењу информација као и њиховом специфичном односу према јавном мњењу, држави, политици, моћи, конфликтима, рату и тероризму. Ако су некада средства комуникације попут штампе, телевизије или филма била релативно засебне сфере, данас су, у знатној мери испреплетани. Отуда су масовни медији имали, а данас поготово имају, изузетну моћ у стварању конструкције коју називамо „стварност“ о којој говоре најзначајнији теоретичари медија – Хабермас, Бодријар, Томпсон,

Меклуан и други. Нове форме медија и њихов данашњи утицај стварају сасвим нове и непознате врсте друштвене интеракције у социологији и политикологији именоване као *посредована квазиинтеракција* - која је квалитативно ограниченија, ужа и једносмернија, за разлику од свакодневне интеракције “лицем у лице”.

Отуда на размеђи миленијума не изненађује радикалан преокрет у односу масовних медија, комуникација и јавног мњења које је чинило претходницу грађанских револуција, хуманизма, друштвеног развоја и уопште позитивних историјско-цивилизацијских токова западног културно-политичког круга. Тако се с почетка XXI века чувена изрека *Vox populi, vox dei* која се приписује Кристофу Лехману и његовом делу *Florilgum politicum* из XVII века по мишљењу истраживача увеликом релативизује. Некада дијагностичко па и и божанско значење јавног мњења и Сенекине реченице *Sacra populi lingua est* се допуњује когнитивно-информативним и вредносно-оријентационим категоријама масовног мњења (*mass opinion*) и јавног расуђивања (*public judgment*) што са своје стране говори о значају које те категорије имају у вредносно-политичком систему данашњице.

Истовремено медији су данас препознатљиви као сурогати критичке свести и креатор јавног мњења. Они, нудећи лавину вести, густих информација, афера, скандала, сензација, спектакала, перверзних прича и занимљивости купују поверење публике, која заведена и не схвата да неко други мисли уместо ње, креирајући на тај начин нове системе вредности, понашања и навика. Уместо истине нуди се лаж, све мање се верује сопственим очима, а све више слици екрана без које нема “праве” јавности.

Медији данас, као своју функцију имају и програмирање свести, мењајући на тај начин стварност вештачким представама и стварајући медијско друштво. Страх и патња су у основи сваке манипулације, захваљујући њима се гради нови колективни идентитет. У јавности се обликује дедуктивна слика о другима утемељена на егзистенцијалном страху, мржњи, агресивности, демонизацији и сличним масовним расположењима, која се даље каналима комуникације омасовљују у глобалну визију. Специјално обучени тимови психолошко-пропагандних стручњака уз екране најмоћнијих рачунара и електронских медија, логички потпомогнути штампом, у раширеној мрежи која је практично интерактиван, међусобно повезан систем - лове мишљења која се одупиру универзијализацији. У свакодневним односима према друштвеној, природној и културној средини, појединац је изложен дејствима “архитеката” свести који вас воде ка укалупљеној колотечини смисла, веровања и ставова. Порука се упућује смишљеном употребом психологије, политикологије, религије, технологије и журнализма, уз провоцирање емоција и нагона, подсвесних слојева људске психе, са посебним тежиштем ка мање образованим слојевима становништва и општем снижавању корпуса сазнања.

Медији нису постали “оруђе прикупљања и ширења информација које неко други производи, већ произвођач, контролор и господар информација”, тврди Зиновјев, уочавајући постојање *невидљиве руке* која њима управља. Међутим, сила није у информацијама као низовима вредносних симбола, већ у правилима јавне презентације, којом добијају прагматичну вредност: “Ништавни су токови информација који прођу мимо њих у поређењу са онима који пролазе кроз њих, а и улога им је још ништавнија. Они су у себи концентрисали основне и најутицајније информационе токове и снаге друштва” (Зиновјев, 2003:134). Медијима је данас дато моћно оружје које може да спаја и раздваја, креира еволуције и револуције, љубав и сукобе, па није свеједно да ли су у функцији обнављања глобалних и националних културолошко-комуникацијских темеља и заједништва, или стварања “потрошачког” духа заведеног чарима илузија и наркотичке медијске опијености.

Homo ideologicus по мишљењу Е.Гиденса несвесно губи критичност, не уочавајући да све више чита исте новине, слуша исти радио или гледа исти телевизијски програм. То свакако у друштвеној теорији отвара сложена питања како медијског друштва, медијског империјализма тако и односа медија и демократије. У студији о медијима и њиховом утицају на демократске изазове XXI века истраживачи сматрају да ширење глобалних медија може значајно утицати на државе недемократског и ауторитарног поретка да смање свој утицај и контролу над штампом, телевизијом и радијом. С обзиром да је све теже задржати медијске производе у оквирима националних граница, многа ауторитарна и “затворена” друштва постају свесна улоге медија у јачању индивидуализма и у сваком случају незаустављивих демократских процеса. Но, с друге стране, указује се и на опасности од глобалног медијског поретка и претње коју он представља по здраво функционисање демократије. Како су постали изразито концентрисани - централизовани и комерцијализовани, глобални медији прете да угрозе важну “јавну сферу” како је именује Ј.Хабермас. Према Херману и Макчеснију, глобални медији нису ништа друго до “нови мисионари глобалног капитализма које промовишу медијске куће постојано сужавајући индивидуализам, јавну сферу и подривајући демократске тековине западне цивилизације.” (Herman, and McChesney, 1998).

МАСОВНИ МЕДИЈИ – НОВА ФОРМА МОЋИ И ДОМИНАЦИЈЕ У ГЛОБАЛНОМ ПОРЕТКУ

Доминантна позиција индустријски најразвијенијих земаља у производњи и дистрибуцији медија, медијских садржаја и информација свакако је допринела да теоретичари данас говоре све гласније о медијском империјализму. Према тим гледиштима XXI век ће бити век културних

империја. У прилог томе говори чињеница да се седиште двадесет највећих медијских конгломерата на свету налазе у САД. Медијске империје попут AOL-Тajm Vornera, Dizni/Ej-Bi-Ci-ja и Viacom-а су у Америци. Посредством електронских медија културни производи са Запада распрострањени су по целом свету. “Културна доминација била је потенцијални аспект глобалне моћи. Без обзира на то шта се може помислити о њеним естетским вредностима, она има “магнетну привлачност” посебно за омладину... Амерички ТВ програми заузимају 3/4 светског тржишта... Подједнако је популарна америчка музика, док се америчке лудорије, храна, одевање увелико имитирају широм света. Интернет је потеклао из Америке. Стил многих страних демократских политичара подсећа на америчке... Политичари који потичу из тако различитих култура као што је јапанска и британска, сматрају сасвим прикладним да копирају Клинтонов домаћи маниризам, популистички начин говора и технику односа са јавношћу... Како се шири светом имитирање америчког начина живота тако се ствара плодно тло за успостављање посредне и очигледно прихватљиве америчке хегемоније. Ова хегемонија представља сложену структуру међусобно повезаних институција и магловиту асиметрију моћи и утицаја.” (Vžezinski, 1999: 28).

Имајући у виду наведено може се рећи да контрола над вестима из света коју врше највеће Западне агенције представљају пример доминације Запада над остатком света. У вестима се тако о земљама у развоју говори само када се десе природне катастрофе, државне кризе или ратови. Отуда је Х.Шилер у праву када тврди да контрола глобалних комуникација од стране америчких компанија може да се посматра и у светлу неких других чинилаца. Он сматра да америчке ТВ и радио мреже све више подпадају под утицај федералне владе а нарочито Министарства одбране САД. Шилер наглашава да компанија Ar-Si-Ej, власник радио и ТВ мреже En-Si-Bi, представља главног сарадника Пентагона, седишта америчких војних снага. Програм који извозе америчке ТВ станице заједно са рекламним материјалом пропагирају комерцијализовану културу која подрива локалне облике културног изражавања. Чак и тамо где владе забрањују приказивање комерцијалног програма на домаћим телевизијама, могу се пратити радио и ТВ станице из околних земаља. Према Шилеровом мишљењу, мада су американце први пали под утицај “учаурене корпоративне поруке сада смо сведоци стварања глобалног ширења новог тоталног окружења у којем владају корпоративне информације и корпоративна-империјална култура”. (Schiller, 1991: 168, 169).

За разлику од свих претходних конфиката између социјалних актера (и ратова као екстремне форме сукобљавања), када је приоритет даван масовности, наоружању и национално-патриотским осећањима, данас се борба одвија у свести човека посредством масмедија и сличних информатичко-

интелигентних оружја. Редифинисање метода, техника и инструментарија специјалног рата подразумевало је изградњу софистицираног протока информација, са задатком униформисања јавног мњења као психолошке подлоге за наставак интервенције војним средствима или политички притисак за промену владајућег курса. Стварност, фикција и симулација везују се у неразривно кљупко, информације и дезинформације постају колоплет, док манипулације царују електронском империјом у којој је све мање места за истину. Вести, извештаји, анкете, интервјуи, репортаже, трибине, округли столови и други жанрови чине узрочно-последични низ са основним мотом: уништити све који се нађу на путу профита, уз лекцију која ће жестином репресије бити најбоље упозорење другима!

Проучавајући историју са запрепашћењем ћемо схватити да стубови модерне демократије почивају на ратовима, као и да се снага водећих нација крије управо у невероватној технолошкој супериорности, највидљивој у војној и информативној индустрији. Стручњаци Међународног института за проучавање мира у Стокхолму (SIPRI) тврде да су од 3.200 године пре нове ере, до данас, забележена 15.052 рата, у којима је животе изгубило више од 3,7 милијарди људи. Само у прошлом веку одвијало се више од 120 великих оружаних сукоба, од којих 50 међудржавних, док је у више од 600 реч о грађанским ратовима. Педантни статистичари су израчунали да је од 5.148 седмица у XX веку, само осам било мирно! У девет месеци 2006. године вођено је 19 верских и етничких сукоба, али захваљујући камерама свет је сазнао за свега неколико?

Водити ратове могу само они који господаре информацијама јер они који их поседују владају планетом. Према резултатима истраживања обављеног за потребе Европског парламента, почетком 2004. године, у свету су постојала 132 сателитска система за прислушкивање. Једина земља која контролише све јесте Америка која преко глобалне обавештајно-сателитске организације “Vortex“ (основане 1947. са Енглеском) и анализе највеће шпијунске организације En-Es-Eј прибавља скоро 70% обавештајних података. У Форт Миду, градићу државе Мериленд налази се главни штаб ове мистичне установе која запошљавајући 38.000 службеника представља очи и уши електронско-обавештајне агенције. “Много тога се променило од времена када смо могли да негирамо да ова агенција чак и постоји, а смео бих да додам да је било и председника САД који никад нису сазнали за постојање ове институције, мада су њене услуге и те како користили”, изјавио је Роберт Стил, директор ове мамутске компаније (*Washington post*, 11. XII 1999), признајући да је због технолошке револуције у сфери електронске шпијунаже све тежа контрола, што је шанса за нарастајући тероризам. Аналитичари тврде да је ова служба ефикаснија од ЦИЕ или ФБИ, што је доказала ангажовањем у свим ратовима вођеним последњих деценија. Од европских савезника, на овом

плану највећи сарадник је Велика Британија, а затим Немачка, Француска, Аустрија, Турска итд. Међутим, поменуте земље су увек под будним надзором америчких стручњака за прислушкивање који преузимају дешифровање поверљивих података и даљу дистрибуцију мрежом према сопственој процени. Информатички рат је данас осавременењена верзија психолошког рата, којим се уз примену технолошки модерног оружја циља на медијско обликовање маса и њихову контролу. У Европи нико не сме ни да помене еклатантан пример кршења Повеље о људским правима, док је забринута америчка јавност одмах смирена доношењем Директиве о националној безбедности, којом је на територији САД овакво шпијунирање грађана забрањено! Међутим, пораст тероризма добар је изговор за овакве активности, поготово ако дају резултате. Америчке обавештајне службе и Пентагон на психолошко-пропагандне и субверзивне делатности дневно троше око 800 милиона долара, посебну пажњу усмеравајући ка Русији, Кини, Северној Кореји, Сирији, Вијетнаму, Ираку, Ирану, Либији, Судану и Тајвану, подручјима која су и званично приоритети националне безбедности.

Етнопсихологија је нови, битан момент у стратегији пропагандног деловања и психолошких удара. Ребус који ће открити победника још није отворен јер олако схватање да сто пута поновљена лаж постаје истина, коначно одлази у запећак. Моћ слике је невероватна, па јој велику пажњу обраћају сви учесници манипулативних процеса: ТВ пренос смрти америчког моринца који је у Могадишу 1993. умро од претераног коришћења дроге резултирао је притиском јавности на повлачење из Сомалије, исфорсиране слике масакра на Маркалама или трагедијом муслимана у Сребреници биле су поводи резолуција Савета безбедности УН, манипулацијом “кувајтским” бебама извађеним из инкубатора Ирак је означен кривцем за деценијске конфликте који ће уследити итд. На врућим жариштима света обавезно су присутне камере великих електронских мрежа, али не због боље обавештености грађана.

ИНФОРМАЦИОНА ТЕХНОЛОГИЈА И ОДНОСИ МОЋИ

Глобализација у области медија и уопште комуникација последица је у првом реду снажног развоја и ширења информационих технологија (развој мобилне телефоније, могућност сателитског преноса информација на глобалном плану и појава Интернета) што је допринело премошћавању просторних граница између држава и региона, спајајући људе у “виртуелну електронску заједницу” како је именују Kegley и Raymond.

Телекомуникациона револуција, по неким футуролозима, претвара планету у овелико “глобално село”, где сви деле заједнички, наднационални идентитет, док опрезнији аутори цене да она ствара “глобалну метрополу” која нема друштвену интимност какву има добро интегрисана зеједница. Ипак,

телекомуникационој револуцији се мора одати признање да је темељно изменила постојећу структуру и распоред моћи. Традиционални елементи моћи и су и даље значајни али не и доминантни у светским пословима. Све већи значај придаје се ”меким облицима моћи” - способности да се ”интересовања и мишљење других обликује у складу са одређеним жељеним културним вредностима и идејама”(Kegley, Raymond, 2002: 159). Тврда моћ у глобализованом свету није довољна да би било која држава или други актер остварила зацртане циљеве. Томе је пресудно допринела промена природе моћи, на чију дифузију утиче пет кључних трендова: економска међузависност, транснационални актери, национализам у слабијим државама, ширење технологије, и промена природе политичких питања која су тренутно у жижи интересовања међународних односа (еколошке промене и сл) (Nye, 1990: 160). Из угла једне државе, мека моћ је ”садржана у националној вољи, дипломатском умећу, и подршци коју власт једне земље ужива у свом народу”, док шире гледано, у условима настајања информатичког друштва долази до изражаја *информациона моћ*. Они који стварају, контролишу и имају приступ информацијама, имају предност у међународној политици у односу на оне којима је највећи извор моћи у томе да могу да прете једино применом оружане силе. Моћ се, дакле, разлила не само од држава према недржавним/приватним актерима, већ и од ”богатих у новцу” ка ”богатим у информацијама” (Nye, 1990: 164).

Као ефекти информационе технологије на моћ као такву спомињу се користи који имају тзв. Велики актери и то у погледу Тврде моћи (*hard power*) која се испољава кроз револуцију у војној области, првенство и динамизам развоја, те прикупљање обавештајних сазнања ”техничким методом”; и Меке моћи (*soft power*) кроз рангирање економије по количини производње, мале оскудице и маркетиншке моћи. За разлику од Великих, тзв. Мали актери и државе са исуфицијенцијом моћи такође имају извесне користи и предности од развоја глобалне информационе технологије. То се односи када је реч о Тврдој моћи на увећање комерцијалне способности, развој инфраструктуре и обавештајних активност у области економије и трговине. Последице по Меку моћ у овим државама се манифестују кроз: бујање невладиних организација те појаву малих и нових виртуелних заједница (Kohane, Nye, 1998).

Динамичне промене у свету, посебно убрзани научно-технолошки развој у области телекомуникација и информационих система (информациона револуција), либерализација светског тржишта и промоција нових вредности (људска права и брига за животну средину), утицале су да се у постхладноратовској епохи на међузависност почне гледати из другачијег угла. Наиме, за разлику од традиционалне ”асиметричне међузависности” (*asymmetrical interdependence*), све више се помње концепт ”сложене међузависности” (*complex interdependence*), под којом се подразумева специфична динамику међународног система и светске политике на коју

пресудан утицај не остварују само државе већ и мноштво унутардржавних и транснационалних актера, за шта је заслужна у првом реду информационо-револуција која је допринела технолошкој и телекомуникационој иновативности и повећању размене научних, комерцијалних и стратешких информација, које су постале опште, јавно добро.

У данашњем глобализованом свету „мека моћ“, односно владавина над системом вредности и перцепцијом света појединаца, група и народа показује се важнијом од тврде моћи, односно владања применом грубе физичке силе. Карактер ратова који се данас воде евидентно је измењен: у центру дејстава су знање, брзина и информатичка мрежа, па се са мање војника остварују бољи резултати. Док је у I светском рату гинуло девет пута више војника него цивила, у II светском рату тај однос је уједначен, док данас гине 10 пута више цивила. У сукобу у Ираку на погинулих хиљаду америчких војника и 6.916 рањеника, долази око 11.000 ирачких војника и између 15 и 18.000 цивила! (Honing, 2001: 127). Иако доктрина сукоба ниског интензитета заговара „демасификацију“ и интелигентна оружја великих прецизности, чињеница је да цивила настрадалих ван борби (несреће, бомбардовања, „пријатељска ватра“, самоубиства и други инциденти) има највише. Значај специјалног рата се повећава, јер се вешто вођеном и усмераваном пропагандом рат може спречити или умањити последице.

Контрола је појам који ће у будућности доминирати светом, што доводи у питање слободу сваког појединца. САД су формирале специјалну јединицу за насилну неутрализацију страних медија, па стручњаци при генералштабу *US Strategic Command*, у ваздушној бази Офут, у Омахи, имају посебна задужења из области масовног комуницирања и пропаганде. Систем Превентивна контрола путника успостављен договором Европске комисије и америчких власти путем компјутера проверава идентитет сваког грађанина, обележавајући га зеленом (безопасан), жутом (сумњив) и црвеном бојом (опасан). Као у време нацистичке Немачке грађани се региструју невидљивим тракама, а посебна пажња обраћа се на муслимане или особе пореклом са Блиског истока.

МЕДИЈСКИ ПРЕОБРАЖАЈ ТЕРОРИЗМА

По свом интензитету и негативним последицама - као ниједна друштвена појава до данас - савремени тероризам представља најзначајнији изазов и претњу модерној цивилизацији. Pol Wilkinson наводи да када неко каже „тероризам“ у демократском друштву, он каже истовремено и „медији“, пошто је по својој природи тероризам психолошко оружје које зависи од комуникације претње према ширем друштву. Терористи привлаче пажњу медија. Тимоти Мек Веј који је осуђен за терористички напад у Оклахома

Ситију у Америци, у којем је погинуло 168 људи, рекао је да је изабрао зграду која је била у власништву федералних власти “јер је око ње било доста отвореног простора, тако да је могла лепо да се сними фото-апаратима и камерама”. Неке терористичке групе пажљиво проучавају медије, док друге имају своје медијске операције. Планетарни публицитет терористичких акција посредован медијима који постају важна полуга у пропаганди терористичких идеја показује све већу рањивост глобалне заједнице, која контролишући глобалне електронске раскрснице даје зелено светло информацијама за које процењује да имају “ослободилачки” карактер. Најблиставија акција терориста као да се није ни догодила ако је масмедији нису регистровани. Зато се приликом пројектовања акција са посебном одмереношћу планира стратегија привлачења пажње јавног мњења. Феномен опчињености остварује се само максималном мотивацијом аудиторијума, при чему се безобзирно користи лакомисленост и необразовање новинара који у трци за сензационализмом и конкуренцијом запостављају основна етичка начела. Крв и смрт најбоље подижу тираже и рејтинге, у шта сте могли да се уверите пратећи садржаје бројних масмедија који намећу владајући друштвени дискурс.

Неприметно, тероризам постаје масмедијски спектакл који вас својом суровошћу и неизвесним исходом привлачи за екране, радио-пријемнике, странице штампе или Интернета. То више није проблем богатих, “демократских” држава, већ глобална брига чије је решење важно за опстанак цивилизације. “*Наши су људи жељни да умру исто толико колико су Американци жељни да живе*“, наводи француски постмодерниста Бодријар као мото исламских милитариста, наглашавајући да се сада све игра око смрти - стварне, симболичке и обредно-жртвене. (Bodrijar, 2008: 87). Симболичка моћ *a priori* добија медијски карактер јер представљена говором и сликом намеће артифицијелну стварност која привилегованим елитама доноси политичку и економску корист. Како извештавати о терористичким акцијама а не подлећи фасцинацији и пропагирању видљивих идеја и невидљивих циљева терориста сложено је питање.

Када је реч о тероризму и социо-психолошким ситуацијама које се могу именовати као драматичне, актери као да чекају на долазак камера и њихово укључење правећи представу за далеки, заинтересовани аудиторијум, који пробуђеним осећањима постаје страна која навија, а понекад и одлучује. Када је средином маја 2004. од подметнуте бомбе на путу за Газу, у терористичком нападу, погинуло шест израелских војника телевизијским екранима су доминирале слике палестинских екстремиста који парадирају улицама града носећи као трофеје делове тела погинулих. У историји “Хамаса” први пут је организована својеврсна терористичка конференција за штампу, на којој маскирани борац представницима медија показује раскомадане делове тела

настрадалих израелских војника. Шокирање није само у функцији спектакла, већ и доброг познавања традиционалних учења по којима погреб код Јевреја има посебан значај. Верује се да покојници чија тела нису у целости сахрањена, не могу да очекују долазак Свевишњег и да су њихове душе осуђене на вечито лутање тамом, па кувајтска телевизија “Ал Џазира” . случајно данима приказује исти снимак.

Истраживачи исламског тероризма наводе да је стварањем Интернета остварен један од главних циљева ислама – створена је својеврсна *умма* односно светска заједница верника. Постмодерни терористи користе благодети глобализације и модерне технологије да планирају координирају и извршавају своје смртоносне планове. Они више нису географски ограничени у оквиру одређене територије, политички или финансијски зависни од појединачне државе, већ се ослањају на савремене комуникационе капацитете укључујући и Интернет.

Значајна подручја примене Интернета од стране терориста су: планирање и координација; управљање операцијама (практично више није потребан физички контакт оних који управљају операцијама и оних који непосредно изводе акције); пропаганда; прикупљање средстава; публицитет; психолошки рат; прикупљање података; регрутовање и мобилизација; *networking*; дељење информација; прање новца; сајбер рат; лажне куповине софистициране опреме; биотероризам (нпр. оглашавање фалсификованих и лажних лекова), итд.

Током 1998. године мање од половине организација које су САД означиле као стране терористичке организације имале су своје Веб сајтове, да су до краја 1999, скоро све ове групе су постале присутне на Интернету, а да данас све активне терористичке групе имају бар један облик присуства на Интернету. Резултати праћења од 1998 до 2007 указују на преко 5.000 терористичких Веб сајтова, онлине форума, и *chat rooms*. Неке групе имају више од једног Интернет *website*-а . Наиме постоји један главни (the “*Homepage*“) и већи број незваничних. Опрему, техничко знање и подршку обезбеђују симпатизери терористичке групе док садржај обезбеђују терористи оперативци са места злочина.

Принцип презентације је исти на скоро свим терористичким веб сајтовима. Основни циљеве и мисија; историјат организације. Ретко се дају и страшне фотографије које сведоче о њеним “подвизима”. Често се широко наводе аргументи који имају за циљ морално оправдање њиховог деловања што треба да обезбеди симпатије и подршку у делу западне јавности;

Део намењен домаћим симпатизерима садржи теме о политичким затвореницима и политичкој корупцији који доводи у питање легитимитет сопствене владе.

Презентације углавном укључују аудио и видео елементе. Посебна пажња се посвећује лого-има и амблемима, док они више софистицирани садрже и говоре, поезију и музику за читавање. Неки имају и фалсификоване фактографске садржаје а мањи број садржи и онлине продавнице поклона (gift shops). Поједини Интернет сајтови ([http:// www. awladna.net/](http://www.awladna.net/)) садрже и компјутерске игрице за децу са садржајем који је идеолошки у складу са циљевима терористичке организације, односно који могу представљати припрему за будуће регрутовање нових чланова. Старијма су намењени музички садржаји хип-хоп и реп музичара чије примамљиве мелодије, односно мелодичне поруке садрже позиве на насиље као што су песме репера Схеихк Терра који пева са пиштољем у једној и Кур-аном у другој руци.

Коришћење Интернета за терористичке сврхе углавном се своди само на екстремне арапске исламистичке групе што није оправдано. Наиме, Интернет користе и чеченски терористи, ПКК (курдска националистичка организација) и низ других терористичких организација и група.

Абдул Бакиер (2006) говори о електронском цихаду као врсти сајбер рата у коме се нападају анти-исламистички вебсајтови. У том смислу посебно су занимљиви покушаји придобијање нових идеолошких следбеника уз помоћ **as-Sahab**, al-Qaedinog крила задуженог за медијску продукцију, пре свега видео материјала:

- траининг видео - објашњења како се праве бомбе и експлозивни
- оперативни видео- показују како је непријатељ рањив
- говори – у пуном трајању, понекад кодирани да збуне противника
- фотографије – често фалсификоване на којима су жртве убијене од стране непријатеља или са поруком (црни турбан/бели турбан)

Комуникација терориста преко Интернета може бити отворена, али се могу користити и криптографија (кодирана информација који се види, али се не разуме уколико се не дешифрује код), и стеганографија (прекривена информација чији би најбаналнији пример био слика преко слике у ппт. презентацији)¹ где се порука уопште не види, али и њихова комбинација.

На Интернету данас постоји више од две хиљаде сајтова терористичких организација, којима је због кратког и брзог креирања тешко ући у траг. Користећи неомеђене просторе глобалне мреже терористи пропагирају своје идеје, објављују приручнике за деловање и упутства за акције, прикупљају средства за даље активности, објављују саопштења за јавност и комуницирају са јавношћу. Отежавајући фактори у борби против коришћења Интернета од стране терориста су непостојање (кашњење) легислативе, односно њена недореченост и непрецизност у врло важним питањима: шта су нова кривична

¹ Постоје веома софистицирани облици стеганографије у коју сврху се користе посебне софтверске апликације.

дела, како их доказивати, процесуирати и кажњавати. Такође присутне су озбиље правне и моралне дилеме: може ли држава да користи Интернет за дезинформисање, пропаганду, уништавање терористичких сајтова итсл. Често није јасно ко је непријатељ и постоји ризик погрешне идентификације. Поставља се питање како држава да одговори (разлог за рат?). Такође не постоји ни међународна сагласност будући да су различити приступи у односу на слободу ширења информација. Тако је, рецимо, законодавство у Уједињеном Краљевству веома строго па се у одређеним случајевима може кажњавати и учитавање терористичког материјала са Интернета, односно његово поседовање у персоналном рачунару, док се у САД, услед Првог амандмана не сме вршити цензура садржаја на Интернету. Национални субјекти система безбедности нису спремни да се отворе у мери у којој је то потребно за ефективну међународну сарадњу у овој области. Најзад јасно је да је радикализација појединаца и група процес, али нису сасвим јасне и истражене опције дерадикализације. Веома су осетљива и питања коришћења Интернета за контрапропаганду која уколико је исувише умерена нема ефекта, а уколико је агресивна може имати и контраефекте.

Интернет као нови глобални медиј није само и искључиво оруђе терориста, он представља само техничко средство лишено квалитативних одредница добар-лош. У том смислу он је и ново оруђе које стоји на располагању службама које су задужене за сузбијање и контролу тероризма. Посредством Интернета Кризни штабови и менаџмент безбедносних снага на националном и наднационалном нивоу могу прикупити сазнати о веровањима, вредностима, плановима и активностима и понашању терористичких организација. Те информације се могу користити за спречавање терористичких напада. Из угла Кризног менаџмента и кризног комуницирања, као знаци раног упозорења могу послужити сумњиве активности и сигнали:

— повећана фреквенција порука – (прве поруке АQ у мају, а последње 9/9 док је највећа фреквенција била у августу);

— повећан саобраћај на братским сајтовима – логистичке информације и други подаци се постављају у кодираном облику на сајтове идеолошки блиских организација.

У планирању 9/11 припадници Ал-Q. разменили су међусобно на хиљаде порука на делу исламистичког Веб сајта који је заштићен лозинком. У рату против Израела Хамас је примио новац прикупљен преко Веб сајта фондације Свете земље за спас и развој стациониране у САД.

На Веб сајту ТВ станице АЛ Манар Хезболах је протурио анти-јеврејску гласину да 9/11 око 4000 Јевреја није дошло на посао у WTC јер су упозорени на предстојећи напад.

У претпољу терористичких активности коришћење Интернета је

значајно у смислу ширења универзалних људских вредности и превазилажења етничких, религијских и идеолошких предрасуда и стереотипа, подстицања и промовисања умерености у заједницама из којих се регрутују терористи и својеврсне дерадикализације ([http:// www. islamnet.eu/](http://www.islamnet.eu/)).

У оперативном смислу међу приликама које пружа мрежа ваља навести могућност праћења терористичких активности, инфилтрацију у форуме, прављење фалш веб сајтова да се заварају и намаме терористи и симпатизери, међународна сарадња органа и служби безбедности у смислу трансфера технологије, знања и информација, те мобилизација што ширег круга субјеката за борбу против тероризма (<http://www.antiteror.ru/>).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Модерни тероризам је скројен тако да буде прилагођен медијима и савременим средствима комуникације. Терористи желе да владе и јавност обратe пажњу на њихово деловање, али тако што ће медији обезбедити вођење пропагандне кампање. Често се тврди да је тероризам калкулисано насиље, обично усмерен на симболичне мете, дизајниран да пренесе политичку или верску поруку. Поред тога, циљ терориста може бити и придобијање шире подршке јавности, провокација на коју би циљана земља могла да одговори исхитрено и самим тим погрешно, привлачење нових чланова у организацију, поларизација јавног мњења, демонстрација способности да другоме нанесу бол, или доказ да се влада циљане земље може угрозити.

Уколико поставимо питање да ли медији “помажу” терористима одговор би могао бити различит. Најједноставније је рећи да је сваки публицитет добар публицитет. Та максима се може односити и на тероризам, па чак и ако се деси да подметнута бомба не експлодира, сам чин терористичког напада послужиће да се о тој терористичкој групи прича и пише. Тероризам има несразмерно велик простор у медијима, у програмима вести, али он може у први план истаћи и занемаривана политичка питања попут таласа палестинског тероризма који је седамдесетих и осамдесетих година побудио пажњу светске јавности на оно што се на простору на коме живе Палестинци дешавало и пре тог времена. Тероризам такође може да покрене дебату у јавности о одређеном питању истичући у медијима обе стране; радикалне ставове терориста са једне, и жртва терористичких напада са друге.

Међутим, у исто време постоји и сумња да ли медији заиста помажу терористима. Напади се могу измаћи контроли или могу имати непредвиђене последице. Ужасан масакр може одагнати потенцијалне присталице и симпатизере, терористичке акције имају различито значење за различиту

публику, па чак и када се план терориста оствари у потпуности они нужно не контролишу начин на који ће медији извештавати или пратити њихову причу. Коначно, када се употреби термин терориста, он привлачи пажњу публике у односу на методе одређене групе, а не на поруку те групе. То често ускраћује легитимет циљевима те групе у очима јавног мњења.

Зашто онда медији прате терористичке нападе, зар не би било много једноставније не извештавати и ускратити им публицитет који је један од основних циљева тероризма? Сваки новинар ће вам рећи да терористи јесу вест. Постоји симболична веза између терориста који желе пажњу и медија који траже драматичне приче које ће повећати тираж или гледаност. Већина медијских организација, иако свесна да терористичке групе манипулишу медијима, желе да извештавају о значајним догађајима, али тако да не постану отворена сцена за терористе. Међутим, телевизијске вести посебно, постале су невољни партнер у позоришту тероризма.

Начин на који медији извештавају може да утиче на исход терористичког инцидента. Смишљена кампања у извештавању отмице понекад може заштитити животе талаца и то пре свега добијањем подршке међународног јавног мњења у захтеву да се отети ослободе. Са друге стране, извештавање медија може пролонгирати отмицу пошто би терористи могли да одуговлаче решење кризе све док се публицитет, а самим тим и пажња јавности не смање. Када се на телевизији појаве вести о нападу који је у току, временски застој у приказивању онога што се дешава гледаоцу може изгледати као да влада не одговара довољно брзо на оно што се дешава, па се тако појачава притисак на званичнике да реше ситуацију, можда исхитрено, уз опасне последице. Извештавање медија такође може угрозити или прекинути антитерористичку операцију. Медији могу довести и до хапшења терориста. Одлука једног од највећих америчких дневника да објави манифест “Унибомбера”, усамљеног терористе који је на разне адресе слао писма са експлозивним пуњењем и који је 17 година остао неухватљив за агенте Федералног истражног бироа, довела је до идентификације и хапшења.

Не треба заборавити да су често мете терориста и сами медији. Напади на медије могу помоћи да се привуче пажња или да се утиче на начин на који ће извештавати. Писма са прахом антракса добило је неколико америчких редакција, исламски милитанти из Пакистана, повезани са Ал Каидом намамили су новинара Волстрит журнала, Данијела Перла на интервју да би га потом отели и убили. Обавештајни извештаји објављени у Америци говоре да је Ал Каида извиђала штаб радија Слободна Европа у Прагу, задуженог за пропаганду према источноевропским земљама, озбиљно разматрајући могућност да га нападне.

Приметно је, међутим, да неке земље покушавају да контролишу

медиске извештаје о тероризму. Осамдесетих година Британија је забранила преношење изјава чланова терористичких организација или њихових симпатизера, повинујући се захтеву тадашњег премијера Маргарет Тачер. Она је тврдила да је најбржи начин да се угуши тероризам *прекидање довода кисеоника, односно публицитета*. Оне државе које не регулишу начин на који медији извештавају о тероризму од њих захтевају да се добровољно “уздрже” од покривања таквих догађаја, или из разлога угрожавања националне безбедности, или да би се спречили терористи да изнесу своја политичка гледишта. После напада на Америку 11. септембра 2001. године администрација председника Буша тражила је од националних ТВ мрежа да не емитују видео-снимке Осаме Бин Ладена пошто би оне могле да садрже шифроване поруке са инструкцијама за будуће нападе. Други амерички званичници говорили су да извештавање о слабир тачкама одбране на територији САД може помоћи терористима да планирају будуће нападе.

Терористи такође адаптирају своје методе и поруке прилагођавајући се медијима који се мењају. Отмица путничких авиона постала је терористичка пракса тек пошто се појавио први комуникациони сателит који је омогућио преношење слике у читавом свету. На тај начин отмица се могла пратити као директан пренос догађаја. Стратегија Ал Каиде да не преузима одговорност за нападе које изврши, за разлику од некадашњих терористичких организација, доводи до веће несигурности у нападнутој земљи и самим тим до веће заступљености у медијима. Раст сателитских, глобалних мрежа, као и све веће могућности слања слике посредством Интернета омогућили су терористима да сами праве своје видео снимке, попут оних на којима се види убиство већ поменутог новинара Данијела Перла, односно странаца који раде за америчке компаније у Ираку и Саудијској Арабији. Терористи су научили да користе Интернет и створе сопствену пропагандну продукцију, али исто тако и да тајно комуницирају, планирају нападе, промовишу се или прикупљају новац за своју организацију.

Установили смо дакле да медији играју кључну улогу када су у питању последице неке катастрофе настале терористичким нападом. Медији пружају потребне информације, дају саопштења и инструкције које се односе на службе које треба да помогну жртвама и њиховим породицама. Медији такође могу представљати извор наде за посредно и непосредно угрожене. Ипак, у већини случајева гледање телевизијског програма који се односи на било какву катастрофу, посебно ону изазвану тероризмом, има негативан ефекат. Иако се ова област до сада мало истраживала, или су та истраживања остала недоступна широј јавности, ево симптома после којих би требало да размислите да ли и даље да пратите телевизијски програм одређене станице: ако осећате да сте анксиозни, ако не можете да одвојите поглед са екрана иако

бисте то желели, или ако имате проблема са спавањем после гледања таквог програма. Управо овакав савет упућен је многим Американцима после терористичких напада на Њујорк и Вашингтон. Према истраживањима агенције ДеФлеур и Денис, објављеним 2002. године, америчка породица је у просеку дневно гледала више од 7 сати ТВ програма. Нажалост, већина вести на телевизији су лоше, па суморна расположења и све чешћа самоубиства адолесцената представљају бледе рефлексије медијских утицања.

У суштини питање је какву улогу медији уопште могу одиграти у антиципацији будућих терористичких напада? Вероватно никакву. Свака од данашњих телевизија волела би да баш њихова камера буде једина која ће преносити Армагедон уживо. Једино што могу да учине је да преносе мишљења оних који су одговорнији, како би на тај начин информисали оне мање одговорне, или барем могли да им се успротиве. На самом крају ваља поново подсетити да масовни медији као такви нису ни добри ни лоши. Они само представљају техничка средства у рукама људи који имају своје циљеве интересе и вредности. Проблем је, међутим, у томе што интереси, циљеви и вредности господара глобалних и националних медија имају мало додирних тачака са универзалним људским вредностима и циљевима.

ЛИТЕРАТУРА:

- Alexander, B. J. (1999): *Future War*, Thomas Dunne Kooks, New York;
- Dimitrijević, V. (1979): *Terorizam i ekstradikcija*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu;
- Dimitrijević, V. (1999): *Terorizam*, Samizdat, "FREEB92", Beograd;
- Fukujama, F. (1997): *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica;
- Marković, S. (2002): *Elektronska špijunaža u eri globalizacije*, Institut za političke studije, Beograd;
- Kegley, Ch. W. Jr., Raymond, G.A., (2002): *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*, New Jersey: Prentice Hall, 2002.;
- Nye, Joseph S. Jr., (1990): *Soft Power*. - In: *Foreign Policy*, No. 80 (Fall 1990).
- Koehane, R. O., Nye, J.S. Jr., (1998): *Power and Interdependence in the Information Age*. – In: *Foreign Affairs*, Vol 77, No. 5 (September/October 1998);
- Prvulović, V. (2001): *Ekonomska diplomatija*, Grmeč, Beograd;
- Brzezinski, Z. (2004): *Američki izbor – globalna dominacija ili globalno vođstvo*, Politička kultura, Zagreb, CID, Podgorica;
- Bžežinski, Z. (1999): *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica;
- Liotard, J.F. (1990): *The Postmodern Condition*, Manchester Univerzity Press, Manchester;
- Schiller, H.I. (1991): "Not yet the post-imperialist era", *Critical Studies in Mass Communications*, No.8
- Honing, J.W. (2001): *New Conflicts: Risks and Challenges*. - In: H. Gartner, A. Hyde-Price, E. Reiter, (eds), *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder;
- Herman, E., R.W. McChesney. (1998): *The Global Media – The New Missionaries of Global Capitalism*, London: Cassell.
- Goldstein, J.W.: *International Relations*, (fifth edition), New York: Longman, 2003;
- Bodrijar, Ž. (2008): *Duh terorizma*, Arhipelag, Beograd;
- Simeunović, D. (2002): *Teorijsko određenje terorizma*, iz "Međunarodni terorizam", Beogradski forum za svet ravnopravnih, Beograd;
- Sliwowski, G. (1975): *Legal Aspects of Terrorism*, International Terrorism and World Security; Carlton, D. and Schaerf, C. London;
- Zinovjev, A. (2003): *Slom ruskog komunizma*, BIGZ Publishing, Beograd;

Summary

MEDIA SOCIETY, WAR AND TERRORISM

In the paper authors describe very important role of the media in social construction of reality in contemporary world. Notion and criteria of truth become relative and „gate keepers” that rule the media gain more and more power. In media society traditional comprehension of war is changing, while a great deal of conflict is redirected on symbolic, e.g. perceptive level. The essence of battle is not in killing the enemy but in crushing of his will by using special organized informations and symbols. As information means domination, psychological warfare is complemented with informatic. The soft power replaces hard. Also, terrorism is becoming media spectacle par excellence and new media, first of all Internet, are giving great opportunities for terrorists, explained in text in more details. Authors conclude that mass media solely are not good either bad. They are only technical means in the hands of people that have their interests and values. Problem is that interests and values of masters of global and national media have little common with universal human values and objectives.

Проф. Др Милан МИЛОШЕВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Мајор Горан Д. МАТИЋ
Министарство одбране Републике Србије

ПРИКУПЉАЊЕ И ОБРАДА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ БЕЗ ПРИСТАНКА (Приказ законских решења у Републици Србији)

Апстракт: Прикупљање и обрада података о личности без одобрења тог лица, између осталог, може се обављати и за потребе вођења кривичног поступака, националне безбедности и одбране, што је уређено бројним законским и подзаконским прописима Републике Србије. Носиоци демократске цивилне контроле обраде података о личности од стране државних органа су: извршна власт; законодавна власт; судска власт; као и јавност и цивилно друштво. Међутим, претеривање у контроли над органима који врше обраду података о личности без пристанка, може бити штетно за остваривање виталних интереса сваке државе. Наћи меру између контроле, успоравања или блокаде рада државних органа с једне, и очувања основних људских права и других демократских вредности с друге стране, деликатно је питање које захтева како политичко искуство, тако и професионалну оспособљеност носилаца власти.

Кључне речи: људска права, државна управа, кривични поступак, полиција, одбрана, војска, службе безбедности, цивилна контрола, транспарентност

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Доношење Закона о заштити података о личности, који је у примени од почетка 2009. године, апострофирало је од значај обраде и коришћења података о личности, како у складу са наведеним законом тако и у складу са другим законским и подзаконским прописима који предвиђају обраду и коришћење података о личности за потребе вођење кривичног поступка или заштиту безбедности Србије.

Према овом закону, податак о личности је свака информација која се односи на физичко лице, без обзира на облик у коме је изражена и на носач информације (папир, трака, филм, електронски медији и слично), по чијем

налогу, у чије име, односно за чији рачун је информација похрањена, датум настанка информације, место похрањивања информације, начин сазнавања информације (непосредно, путем слушања, гледања и слично, односно посредно, путем увида у документ у којем је информација садржана и слично), или без обзира на друго својство информације или податка.

Обраду података у смислу Закона о заштити података о личности представља свака радња предузета у вези са подацима као што су прикупљање, бележење, преписивање, умножавање, копирање, преношење, претраживање, разврставање, похрањивање, раздавајање, укрштање, обједињавање, уподобљавање, мењање, обезбеђивање, коришћење, стављање на увид, откривање, објављивање, ширење, снимање, организовање, чување, прилагођавање, откривање путем преноса или на други начин чињење доступним, прикривање, измештање и на други начин чињење недоступним, као и спровођење других радњи у вези са наведеним подацима, а без обзира да ли се врши аутоматски, полуаутоматски или на други начин.

Према истом пропису, руковалац података је физичко или правно лице, односно орган власти који обрађује податке. Корисник податка је физичко или правно лице, односно орган власти, који је законом или по пристанку лица овлашћен да користи податке. Обрађивач података је физичко или правно лице, односно орган власти, коме руковалац на основу закона или уговора поверава одређене послове у вези са обрадом података о личности. Збирка података је скуп података који се аутоматизовано или неаутоматизовано воде и доступни су по личном, предметном или другом основу, независно од начина на који су похрањени и места где се чувају.

Иначе је експанзији могућности за прикупљање података о личности у први мах допринео развој поштанског саобраћаја, телефоније и уређаја за тонско и оптичко снимање. Затим је уследио брзи технолошки развој информационих и телекомуникационих уређаја, укључујући мобилну телефонију, сателитске и електронске уређаје, персоналне рачунаре и интернет, пружио нове и издашне могућности за прикупљање, али и за обраду, коришћење и чување података. Напоменимо као илустарацију наведених констатација, да је стварање рачунарских база са обиљем личних података, извршено од стране предузећа, банака, осигуравајућих, здравствених и других организација, као и у самим деловима државног апарата, омогућило државним органима надлежним за одбрану, полицији и службама безбедности да врло лако долазе до тих података.

Најзад, познато је да се читав спектар мера којима службе безбедности и полиција прикупљају податке о личности може разврстати у две групације: 1) на оне чијим се коришћењем мање или незнатно задире у индивидуална права и слободе; и 2) на оне чијим се коришћењем привремено и без сазнања

лица ограничавају поједина од зајамчених индивидуалних права и слобода, а нарочито право на приватност¹.

ДЕМОКРАТСКИ НАДЗОР НАД ОБРАДОМ ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ БЕЗ ПРИСТАНКА (ПРИМЕНОМ ПОСЕБНИХ ОВЛАШЋЕЊА)

Делатност државних органа у циљу одбране земље везана је за прикупљање података о личности, а односи се на процене могућности организовања одбрамбених делатности (мобилизације војске, цивилну заштиту, материјалну и раду обавезу и слично). Делатност полиције и службе безбедности такође почива на прикупљању, обради и употреби података о личности. Међутим, подаци односно информације које прикупља полиција имају, у основи, другачију сврху од података које прикупљају службе безбедности, јер првенствено служе потребама вођења кривичног поступка, односно идентификовања осумњичених и прикупљању доказа за потребе тужилаштва и суда.

На другој страни, подаци које прикупљају службе безбедности ретко служе вођењу кривичног поступка, а знатно чешће су повезани са потребом да се предупредe претње од делатности екстремиста, терориста или страних држава које су усмерене на заштићена добра (уставно уређење, одбрана и безбедност земље, економски и други витални интереси државе). На основу тако прикупљених података, службе безбедности анализирају и процењују угроженост заштићених добара и предузимају превентивне мере или упућују своје процене доносиоцима државних одлука (влади, скупштини, савету за националну безбедности...). Генерално гледано, објекат прикупљања личних и других података полиције су криминалци, а за службе безбедности су интересантне активности потенцијално опасних лица и организација које не морају припадати свету криминала.

Наведене две сврхе полицијских и обавештајно-безбедносних активности понекад се преплићу, а нарочито када се ради о организованом криминалу, тероризму и кривичним делима против уставног уређења и безбедности државе, посебно када је реч о насилним политичким деликтима (оружана побуна тероризам, диверзија, саботажа, и др.). При томе су најтежи облици класичног криминалитета (организовани криминал и сл.) у значајној мери прикривени и тајни, а то се подједнако односи на “регрутовање” чланства, корумпирање државних власти, извршење насилних кривичних дела, застрашивања, али и најзначајније на “прање” новца. У свим наведеним

¹ Б. Милосављевић, „Овлашћења полиције и других државних органа за тајно прикупљање података: домаћи прописи и европски стандарди“, *Демократски надзор над применом посебних овлашћења* (зборник радова), Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008, стр. 62.

случајевима потребна је сарадња и размена података између полиције и служби безбедности.

Најзад, познато је да демократски надзор над применом посебних мера, односно шире, надзор над активностима судова, тужилаштва, полиције и служби безбедности, као и другим државним органима који располажу полицијским овлашћењима, а у последње време и над приватним сектором безбедности (предузећа за физичко-техничко обезбеђење и детективске агенције), представља једну од вечито актуелних тема. Сва демократска друштва настоје да граде комплексне механизме за вршење тог надзора, механизме који поред парламентарне (законодавне), извршне и судске контроле, укључују у већој или мањој мери и поједине нове огране - омбудсмана (заштитника грађана), као и различите поверенике (за приступ информацијама од јавног значаја, дискриминацију и слично)².

Полазећи од тога, *Законом о заштитнику грађана* ("Сл. гласник РС" бр. 79/2005 и 54/2007) установљен је независни државни орган, који штити права грађана и контролише рад органа државне управе, органа надлежних за правну заштиту имовинских права и интереса Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења. Заштитник грађана се стара о заштити и унапређењу људских и мањинских слобода и права, у која спада и право на заштиту података о личности. Органи управе имају обавезу да сарађују са Заштитником грађана и да му омогуће приступ просторијама и ставе на располагање све податке са којима располажу, а који су од значаја за поступак који води, односно за остварење циља његовог превентивног деловања, без обзира на степен њихове тајности, осим када је то у супротности са законом. Заштитник грађана има право да обави разговор са сваким запосленим у органу управе када је то од значаја за поступак који води.

Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја ("Сл. гласник РС" бр. 120/2004 и 54/2007) уређена су права на приступ информацијама од јавног значаја која располажу органи јавне власти, ради остварења и заштите интереса јавности да зна и остварења слободног демократског поретка и отвореног друштва. Иначе је информацијом од јавног значаја информација са којом располаже орган јавне власти, настала у раду или у вези са радом органа јавне власти, садржана у одређеном документу, а односи се на све оно о чему јавност има оправдан интерес да зна. Да би се нека информација сматрала информацијом од јавног значаја није битно да ли је њен извор орган јавне власти или које друго лице, није битан ни носач на коме се налази документ који садржи информације, нити су битни датум настанка,

² Р. Шабић, „Демократски надзор над применом посебних овлашћења“, *Демократски надзор над применом посебних овлашћења* (зборник радова), Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008, стр. 109.

начин сазнавања и друга слична својства конкретне информације. Ради остваривања права на приступ информацијама од јавног значаја којима располажу органи јавне власти, установљен је Повереник за информације од јавног значаја, као самостални државни орган, независан у вршењу своје надлежности.

ЗАШТИТА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ И ЊИХОВА ОБРАДА КАДА ЈАВНОСТ ИМА ОПРАВДАНИ ИНТЕРЕС ДА ИХ САЗНА

Одредбама члана 42. *Устава Републике Србије* (“Сл. гласник РС” бр.98/2006) зајамчена је заштита података о личности. Поред тога, предвиђено је да се прикупљање, држање, обрада и коришћење података о личности уређују законом. Забрањена је и кажњива употреба података о личности изван сврхе за коју су прикупљени, у складу са законом, осим за потребе вођења кривичног поступка или заштите безбедности Србије на начин предвиђен законом. Поред тога, право на приватност је уставом заштићено и кроз загарантовано јемство људског достојанства, неповредивости физичког и психичког интегритета, стана, тајности писама и других средстава комуницирања (општења), и права на име. Свако физичко лице, има право да буде обавештено о прикупљеним подацима о својој личности, у складу са законом, као и право на судску заштиту због њихове злоупотребе, изузев ако су подаци обрађивани у складу са чланом 13. Закона о заштити података о личности (обрада података од стране државних органа без пристанка лица!). При томе треба имати у виду да право на приватност на општи начин обухвата право на поштовање човековог приватног и породичног живота, дома и преписке, као и части и угледа. Елементи овог права доживели су разраду и прецизирање, путем формулисања конкретнијих права и обухватањем нових садржаја. Приватни живот човека обухвата читав низ ужих права, као што су: право на заштиту података о личности, право на име и углед, право на морални и физички интегритет, право на поштовање свих облика тајности преписке (писма, телеграма, електронских медија и слично). Право на приватност обухвата више права, а заштита података о личности само је једно од њих.

Одступање од стандарда људских права (грађанских или политичких) мора бити предвиђено законом (законитост). Ово одступање може у значајној мери да подрије та права. Из тог разлога постоје оквирни принципи који се морају задовољити како би дато одступање било законито, и то: изузетности; јавности; пропорционалности, доследности, недискриминације и обавештавања. Ограничење се мора образложити неким од признатих циљева (образложење), који обухватају: заштиту права и слобода других; државну и јавну безбедност; јавно здравље и морал; спречавање немира и криминала.

Мора се показати да је ограничење „неопходно у демократском друштву“ (неопходност и пропорционалност), односно мора да испуни неопходну друштвену потребу, има веома добар разлог; буде пропорционално. Пропорционалност би требало да у што мањој мери угрожава права која се ограничавају, буде пажљиво замишљена како би испунила тражене циљеве и не сме бити произвољна, неправедна или заснована на ирационалним ставовима. Било која квалификација у погледу ограничења људских права не сме се употребити на дискриминаторан начин (недискриминација).³

Одредбама *Закона о јавном информисању* (‘‘Сл. гласник РС’’ бр. 43/2003 и 61/2005), уређено је право на јавно информисање као право на слободу изражавања мишљења, као и права и обавезе учесника у процесу јавног информисања. Право на јавно информисање обухвата нарочито слободу изражавања мисли, слободу прикупљања, истраживања, објављивања и ширења идеја, информација и мишљења, слободу штампања и дистрибуције (растурања) новина и других јавних гласила, слободу производње и емитовања радио и телевизијског програма, слободу примања идеја, информација и мишљења, као и слободу оснивања правних лица која се баве јавним информисањем.

Прописано је да се у јавним гласилима се слободно објављују идеје, информације и мишљења о појавама, догађајима и личностима о којима јавност има оправдани интерес да зна, осим када је то другачије одређено законом, што се примењује без обзира на начин на који је прибављена информација. Носиоцима државних и политичких функција, ограничена су права на заштиту приватности која имају лица на која се односи информација, ако је информација важна за јавност с обзиром на чињеницу да лице на које се односи информација обавља одређену функцију, односно права ових лица ограничена су сразмерно оправданом интересу јавности у сваком конкретном случају.

Поред овога закона, интересантне су и одредбе *Закона о одговорности за кршење људских права* (‘‘Сл. гласник РС’’ бр. 58/2003 и 61/2003),⁴ којима су уређени: облици и видови кршења људских права као основ испитивање одговорности; лица према којима се спроводи поступак испитивања одговорности за кршење људских права; начела и правила поступка испитивања одговорности за кршење људских права; састав, надлежност и поступак надлежних органа; и мере које се изричу лицима за која је утврђено да су кршила људска права. Интересантно је напоменути, и да се поступак по

³ Било какво ограничење људских права ће се сматрати дискриминаторском уколико само по себи нема објективно и разумно образложење, ако је непропорционално и када нема довољно добре разлоге.

⁴ Овај пропис, у јавности познатији као „Закон о лустрацији“, формално је на снази од 2003. године.

овоме закону, односно обрада података о личности спроводи без пристанка тог лица.

Конвенција о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података (‘Сл. лист СРЈ- Међународни уговори’ бр. 1/1992 и ‘Сл. лист СЦГ- Међународни уговори’ бр. 11/2005), као и *Додатни протокол уз конвенцију о заштити лица у односу на аутоматску обраду података, у вези са надзорним органима и прекограничним протоком података* (‘Сл. гласник РС- Међународни уговори’ бр. 98/2008), предвиђа изузетке и ограничења од примене одредби члана 5. (квалитет података); члана 6. (посебне категорије података) и 8. (додатне мере заштите субјекта податка) ове конвенције, осим када је то одступање предвиђено националним законом државе потписнице конвенције (односно стране уговорнице), као и када представља неопходну меру у једном демократском друштву за: а) заштиту безбедности једне државе, за јавну безбедност, за монетарне интересе или за сузбијање кривичних дела; б) за заштиту субјекта података и права и слободе других.

Према већ поменутом *Закону о заштити података о личности* (‘Сл. гласник РС’ бр. 97/2008) орган власти (државни орган територијалне аутономије и јединице локалне самоуправе, односно други орган или организација којој је поверено вршење јавних овлашћења) обрађује податке без пристанка лица, ако је обрада неопходна ради обављања послова из своје надлежности одређених законом или другим прописом у циљу остваривања интереса националне или јавне безбедности; одбране земље; спречавања, откривања, истраге и гоњења за кривична дела; економских, односно финансијских интереса државе; заштите здравља и морала; заштите права и слобода и другог јавног интереса, а у другим случајевима на основу писменог пристанка лица. Послове заштите података о личности обавља такође већ поменути Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, као самостални и у вршењу своје надлежности независни државни орган.

ОБРАДА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ ЗА ПОТРЕБЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Одредбама члана 225. став 1. *Законика о кривичном поступку из 2001. године* (‘Сл. лист СРЈ’ бр. 70/2001 и 68/2002; ‘Сл. гласник РС’ број 58/2004, 85/2005 и 115/2005)⁵ предвиђена је могућност обраде података о личности за спречавања, откривања, истраге и гоњења за кривична дела, односно ако постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по

⁵ Примена Законик о кривичном поступку из 2001. године продужена је до 31. 12. 2010. године, док је Законик о кривичном поступку из 2006. године ступио на правну снагу али се још увек не примењује (изузев одреби чл. 107, 110, 117-122 и 333-335).

службеној дужности, органи унутрашњих послова дужни су да предузму потребне мере да се пронађе учинилац кривичног дела, али и да прикупе сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка. При томе, значајно је напоменути да радње из овог члана не спадају у кривични поступак.

Према одредбама члана 255. став 1. *Законика о кривичном поступку из 2006. године* (“Сл. гласник РС” бр. 46/2006, 49/2007 и 122/2008), подаци о личности се обрађују ако постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности, а полиција је дужна да предузме потребне мере да се идентификује, пронађе и ухвати учинилац кривичног дела, као и да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка (на пример лични подаци о оштећеном и сведоцима).

Такође, овај законик садржи и одредбе о надзору и снимању разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичком снимању лица за која постоје основи сумње да су сама или са другима извршили одређена кривична дела (члан 232. и 233.). Поред тога, према овом законуку предвиђене су и друге “посебне радње доказивања” или мере тајног надзора: пружање симулованих пословних услуга и склапање симулираних правних послова; ангажовање прикривеног иследника; контролисана испорука; увид у евиденције личних и са њима повезаних података осумњиченог; као и контрола банкарских и финансијских трансакција осимњиченог.⁶

Према одредби члана 11. тачка 3. *Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала* (“Сл. гласник РС” бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004, 45/2005 и 61/2005) сви државни органи и организације су дужни да на захтев службе или специјалног тужиоца без одлагања предају свако писмено или други доказ који поседују, или на други начин саопште информације које могу да помогну у расветљавању кривичних дела из члана 2. овог закона.

Одредба члана 7. тачка 3. *Закона о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине* (“Сл. гласник РС” бр. 67/2003, 135/2004, 61/2005 и 101/2007), у вези обраде података о личности без пристанка, предвиђа да су сви државни органи и организације дужни на захтев тужиоца за ратне злочине да без одлагања предају свако писмено или други доказ који поседују, или на други начин саопште информације које могу да помогну откривању учинилаца ратних злочина.

Пословником о пословању и вођењу евиденција у тужилаштву за ратне злочине (“Сл. гласник РС” бр. 18/2007) предвиђени су: начин рада; заштита

⁶О поменутих мерама по Законику о кривичном поступку из 2001. године детаљније видети: М. Милошевић, *Организовани криминал* (збирка прописа са уводним објашњењима и коментаром), Службени гласник СЦГ, Београд, 2003.

државне и службене тајне; односи тужилаштва и других јавних тужилаштава и државних и других органа; односи према грађанима; руковање предметима, помоћним књигама и роковницима; руковање стварима од вредности; чување архивског материјала; организовање стручне библиотеке; начин издавања и коришћење службене легитимације; као и вођење евиденција – уписника, помоћних и другим материјала.

Одредбама члана 102. *Кривичног законика* (‘‘ Сл. гласник РС’’ бр. 85/2005, 88/2005 и 107/2005) одређен је садржај и давање података из казнене евиденције.⁷ Казнена евиденција садржи личне податке о учиниоцу кривичног дела, о кривичном делу за које је осуђен, податке о казни, условној осуди, судској опомени, ослобађању од казне и опроштеној казни, као и податке о правним последицама осуде. У казнену евиденцију се уносе и касније измене података садржаних у казненој евиденцији, подаци о издржавању казне, као и поништење евиденције о погрешној осуди.

Подаци из казнене евиденције, могу се дати само суду, јавном тужиоцу и органу унутрашњих послова у вези са кривичним поступком који се води против лица које је раније било осуђено, органу за извршење кривичних санкција и органу који учествује у поступку давања амнестије, помиловања, рехабилитације или одлучивања о престанку правних последица осуде, као и органима старатељства, кад је то потребно за вршење послова из њихове надлежности. На образложени захтев, подаци из казнене евиденције могу се дати и државном органу, предузећу, другој организацији или предузетнику, ако још трају правне последице осуде или мере безбедности и ако за то постоји оправдани интерес заснован на закону. Нико нема право да тражи од грађанина да подноси доказ о својој осуђиваности или неосуђиваности. Грађанима се, на њихов захтев, могу давати подаци о њиховој осуђиваности или неосуђиваности само ако су им потребни ради остваривања њихових права.

Према *Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица* (‘‘ Сл. гласник РС’’ бр. 85/2005), предвиђено је да се давање података из казнене евиденције о осудама на казну малолетничког затвора (члан 34.), не могу давати никоме, осим у случајевима предвиђеним Кривичним закоником (чланом 102. став 2.). Евиденције о изреченим васпитним мерама и казнама малолетничког затвора (члан 37.) води суд који је судио у првом степену. Начин вођења евиденције одређује се посебним актом.

⁷Поред тога, у чл. 146. КЗ предвиђено је кривично дело неовлашћеног прикупљања личних података, које гласи: (1) ко податке о личности који се прикупљају, обрађују и користе на основу закона неовлашћено прибави, саопшти другом или употреби у сврху за коју нису намењени, казниће се новчаном казном или затвором до једне године. (2) казном из става 1. овог члана казниће се и ко противно закону прикупља податке о личности грађана или тако прикупљене податке користи. (3) ако дело из става 1. овог члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се затвором до три године.

Према *Закону о организацији и јединственој методологији прикупљања, евидентирања и обраде података и информација правосудних органа од интереса за целу земљу* („Сл. лист СФРЈ“ бр. 44/89 и „Сл. лист СЦГ“ бр.1/2003-Уставна повеља) уређено је организовање, прикупљање, евидентирање, обрада, исказивање, пренос, размена и заштита података и информација које се користе за остваривање функција и задатака правосудних органа, а од интереса су за целу земљу. Подаци који представљају државну, службену, војну или пословну тајну или се односе на личне и породичне прилике доступни су само овлашћеним субјектима под условима и на начин прописаним законом и другим прописима.

Поред тога, на снази је и *Правилник о прикупљању, обради, исказивању, обједињавању преноса и размени података и информација у правосудном информационом систему* („Сл. гласник РС“ бр. 114/2005), у којем су уређене методолошке основе и начин прикупљања, обраде, исказивања, обједињавања, преноса и размене података и информација Правосудног информационог система.

Законом о извршењу кривичних санкција („Сл. гласник РС“ бр. 85/2005) предвиђена је обрада података о личности, односно о вођењу одговарајућих евиденција лица према којима се извршавају санкције и притвор. Ближе прописе о евиденцијама доноси министар надлежан за правосуђе.

Закон о спречавању прања новца („Сл.гласник РС“ број 107/2005 и 117/2005-исправка)⁸ овим законом су предвиђене мере и радње које се предузимају ради откривања и спречавања прања новца, од којих је најзначајнија обрада података о личности. Поред тога, овим законом је уређена и надлежност Управе за спречавање прања новца и надлежности других државних органа везаних за прикупљање, обраду и коришћење података о личности.

Између осталог, Управа обавља послове који се односе на: 1) прикупљање, обраду, анализирање и чување података и информација добијених од обвезника и државних органа; 2) праћење извршавања одредаба овог закона и предузимање мера из своје надлежности ради отклањања неправилности у примени овог закона као и предлагање министру измена и допуна овог закона и других прописа који уређују откривање и спречавање прања новца; 3) примање и тражење од надлежних државних органа података и информације потребних за оцену да ли у вези са одређеном трансакцијом или одређеним лицем постоји сумња да се ради о прању новца, података и

⁸ Током марта месеца 2009. године ступио је на снагу Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, који садржи идентична решења у вези надлежности Управе за спречавање прања новца и надлежности других државних органа везаних за прикупљање, обраду и коришћење података о личности остали. О томе детаљније видети: М. Милошевић, „Спречавање прања новца и финансирања тероризма“, *Правни информатор*, бр.1/2009, 67-71.

информација о поступцима у вези са прекршајима, привредним преступима и кривичним делима која се односе на прање новца, као и њиховим извршиоцима (обвезници, друга правна и физичка лица), а од министарства надлежног за унутрашње послове – и тражење података из кривичне евиденције и података о поднетим кривичним пријавама; 4) сарадњу са надлежним државним органима ради размене података и информација од значаја за откривање и спречавање прања новца; 5) учествовање у изради листе показатеља (индикатора) за препознавање сумњивих трансакција; 6) достављање надлежним државним органима података и информација о трансакцијама и лицима за које постоји сумња да се ради о прању новца; 7) процену података и информација које се односе на организовани криминал и финансирање тероризма и оцену да ли у вези са конкретном трансакцијом постоји сумња да се ради о прању новца; 8) обављање билатералне и мултилатералне сарадње, размену података на бази реципроцитета у области откривања и спречавања прања новца, иницирање закључивања споразума о сарадњи са међународним органима и организацијама и учествовање у раду међународних органа и организација у области откривања и спречавања прања новца; 9) планирање и спровођење обуке запослених у управи и организовање семинара за обвезнике у вези са применом прописа из области спречавања новца; и 10) вођење евиденција података и информација у складу са овим законом.

ОБРАДА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ БЕЗ ПРИСТАНКА ОД СТРАНЕ ПОЛИЦИЈЕ И ПОРЕСКЕ ПОЛИЦИЈЕ

Према члану 75. *Закона о полицији* ('Сл. гласник РС' бр.101/2005) полиција прикупља, обрађује и користи личне податке, обезбеђује заштиту и води евиденције о личним и другим подацима на чије је прикупљање овлашћено овим законом ради спречавања и откривања кривичних дела и прекршаја и ради проналажења њихових учинилаца. Друге податке о личности полиција може прикупљати, обрађивати и користити само ако је за то овлашћена другим законом и ако обезбеђује законом утврђену тих података. Овлашћено службено лице податке о личности до којих дође у вршењу службе чува као поверљиве, користи их и њима рукује у складу са законом.⁹

Евиденције личних и других података (члан 76.) које води полиција су: 1) лица којима је по било којем основу ограничена или одузета слобода (довођење, задржавање, ограничење кретања, лишавање слободе и друго); 2) лица за које постоје основи сумње да су учинила кривична дела и прекршаје; 3) учињених кривичних дела за која се гоне по службеној дужности, прекршаја

⁹ О прикупљању личних и других података у оперативном раду овлашћених полицијских службеника видети: Д. Манојловић, „Криминалистичко-обавештајни рад : препознавање појава из окружења – прикупљање обавештајних података“, *Безбедност*, бр. 1/2005, 108-119.

и лица оштећених тим делима; 4) учињених кривичних дела непознатих учинилаца за која се гони по приватној тужби; 5) тражених лица и предмета и лица којима је забрањен улазак у земљу; 6) провера идентитета лица; 7) лица над којима је спроведено утврђивање идентитета, дактилоскопираних лица, фотографисаних лица и ДНК анализа; 8) оперативних извештаја, оперативних извора сазнања и лица под посебном полицијском заштитом; 9) примењених оперативних и оперативно-техничких средстава и метода; 10) догађаја; 11) употребљених средстава принуде; и 12) притужби.

Бројчани подаци о кривичним делима, пријављеним и оштећеним лицима, као и остали бројчани подаци могу се користити у статистичке и аналитичке сврхе у Министарству унутрашњих послова. Ови подаци се могу дати и на коришћење надлежним стручним и научним установама за потребе научно-истраживачког рада. Лични подаци се могу достављати другим органима под условима: да је орган који тражи податке законом или другим прописом овлашћен да тражи и прима те податке; да су у органу који тражи податке ти подаци неопходни за извршавање послова из његове надлежности; да те податке није могуће прибавити на други начин или ако би њихово прибављање захтевало несразмерно високе трошкове. Лични подаци могу се доставити и иностраним полицијским органима и одређеним међународним организацијама на њихов захтев, у складу са утврђеним правилима о међународној полицијској сарадњи.

Заштита личних података, према овом закону, подразумева да се они не могу користити противно сврси предвиђеној законом, као и другим прописима којима се уређује заштита личних података. Полиција ће лицу о коме се воде лични подаци пружити обавештење о томе у року од 60 дана од дана пријема захтева тог лица, изузев обавештења о подацима које је то лице о себи дало на основу закона. Међутим, пружање ових података полиција може решењем одбити ако би то угрозило извршење њеног задатка, вођење законом прописаног поступка, безбедност људи и имовине или би могло нанети штету интересима трећих лица. Решење се образлаже и усмено саопштава подносиоцу захтева. Када престану наведени разлози, полиција ће пружити обавештење лицу, по његовом захтеву.

Полиција је дужна да исправи личне податке за које утврди да су нетачни или на чију нетачност укаже лице чији су лични подаци обрађивани и на које се подаци односе. Прикупљени подаци морају се одмах брисати у случају да се утврди да нису тачни или да су престали да постоје разлози, односно услови због којих је лични податак унет у одговарајуће полицијске евиденције.

Одредба члана 81. Закона о полицији садржи и рокове чувања личних и других података у полицијским евиденцијама, који су у трајању од две, три,

пет или десет година, а у неким случајевима и трајно. Подаци о личности који су садржани у евиденцијама полиције, могу се дати само лицу на које се они односе, и то од њиховог уношења па до брисања из евиденције. Изузетно, обавештења о подацима из евиденција полиције, који се односе на оперативне извештаје, оперативне изворе сазнања и лица под посебном полицијском заштитом, лице може добити тек пошто је за подацима престала потреба коришћења. Са подацима о примењеним оперативним и оперативнотехничким средствима и методама, поступа се у складу са посебним законом и актима донетим на основу тог закона.

Полицијски службеник овлашћен за давање података из полицијских евиденција, мора увек да штити идентитет лица које је дало обавештење. Надзор над деловањем информационог система у којем су садржане евиденције личних и других података врши орган надлежан за заштиту личних података, сагласно закону којим се уређује заштита личних података – Повереник за информације јавног значаја и заштиту података о личности.

Законом о пореском поступку и пореској администрацији („Службени гласник РС“ бр. 80/2002, 84/2002, 23/2003, 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005, 62/2006, 63/2006 и 61/2007) предвишено је да се за извршавање послова на откривању о пријављивању пореских кривичних дела и њихових извршилаца образује се Пореска полиција, као посебна организациона јединица Пореске управе (члан 162.). Чињенице у пореском поступку утврђују се на основу доказа (члан 43.). као доказ у пореском поступку могу се употребити пореска пријава, порески биланс, пословне књиге и евиденције, рачуноводствени искази, пословна документација и друге исправе и информације којима располаже Пореска управа, прикупљене од пореског обвезника или траћих лица, исказ сведока, налаз вештака, увиђај и свако друго средство којим се чињенице могу утврдити. Ради откривања пореских кривичних дела и њихових извршилаца (члан 135), Пореска полиција у преткривичном поступку поступа као орган унутрашњих послова (полиција) и овлашћена је да предузима све потражне радње, изузев ограничења кретања.

У складу са одредбама Законика о кривичном поступку, пореска полиција је овлашћена да: позива и саслушава осумњиченог, укључујући и његово принудно довођење; позива грађане и прикупља потребна обавештења од њих; оствари увид у документацију државних органа, предузећа, трговинских и занатских радњи, предузетника и других правних лица; врши преглед превозних средстава, путника и пртљага; врши преглед одређених објеката и просторија државних органа, предузећа, трговинских и занатских радњи, предузетника и других правних лица; расписати потрагу за лицима и стварима за којима се трага; изврши претресање стана, пословних и других просторија, превозних средстава и лица; изврши принудно одузимање

предмета који могу послужити као доказ у кривичном поступку.

Наведена овлашћења пореска полиција предузима самостално, а уколико се спровођењем тих овлашћења основано очекује отпор, на захтев Пореске полиције, министарство унутрашњих послова пружа помоћ ради спровођења извршења ових овлашћења. Са Министарством унутрашњих послова, Пореска полиција остварује и друге облике сарадње¹⁰. О подацима прикупљеним у оваквим поступцима, Пореска управа води посебно пореско књиговодство и за те сврхе организује посебан порески информациони систем, на основу акта који доноси министар финансија.

ОБРАДА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ ЗА ПОТРЕБЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ОДБРАНЕ

Закон о одбрани („Службени гласник РС“ бр. 116/2007) подразумева да људски ресурси у одбрани обухватају демографски потенцијал државе који подлеже обавези одбране, а који је способан и обучен за укључивање у систем одбране.¹¹ Обрада података без пристанка лица, везана за систем одбране земље везана је за извршавање војне, радне и материјалне обавезе и учествовање цивилној заштити, у складу са законом, одлукама надлежних органа и плановима одбране. Обрада података за потребе одбране се обавља у складу са евиденцијама (списковима) које доставља Министарство унутрашњих послова и остали државни органи Министарству одбране.¹²

О организовању и извршавању утврђене радне обавезе на територији аутономних покрајина, општина и градова, старају се органи управе и правна лица у делатностима из надлежности тих органа, у складу са законом. Влада доноси прописе о начину организовања и извршавања радне обавезе. Материјалну обавезу за потребе одбране земље извршавају власници ствари. Ствари и материјална добра, за ове потребе, распоређују се према ратном распореду за потребе Војске Србије, државних органа, привредних друштава и других правних лица у складу са критеријумима за распоређивање грађана и нормативима ствари за потребе попуне Војске Србије и друге потребе одбране земље. Ствари и материјална добра за потребе одбране земље, поступак и начин њиховог евидентирања, накнада за коришћење тих ствари и друга питања од значаја за извршавање материјалне обавезе, уређују се посебним законом и прописима за њихово извршење.

¹⁰ Б. Батарило, „Пореска полиција“, *Демократски надзор над применом посебних овлашћења* (зборник радова), Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008, стр. 99-100.

¹¹ До доношења прописа о војној обавези, остале су на снази одредбе Закона о Војсци Југославије („Сл. лист СРЈ“ 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/2002 и 37/2002; „Сл. лист СЦГ“ бр. 7/2005 и 44/2005) одредбе о попуни резервног састава (чл. 26. и 27) и поглавље XVII – Војна обавеза (чл. 279-336.) и поглавље XIX – које се односи на казнене одредбе (чл. 340-345).

¹² Н. Карановић, „Војна, радна и материјална обавеза, приговор савести и цивилна служба у будућим законским решењима“ *Војно дело*, бр. 4/2008, стр. 177.

Одредбама Закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије (‘‘Сл. гласник РС’’ бр. 116/2007) формиран је Савет за националну безбедност за обављање послова и задатака из области националне безбедности.¹³ Савет (члан 5.) се стара о усаглашеној примени прописа и стандарда за заштиту података о личности, као и других прописа којима се штите људска права која могу да буду угрожена разменом информација или другим оперативним радњама. До ступања на снагу посебног закона којим ће се уредити рад служби безбедности, примењиваће се одредбе Закона о службама безбедности СРЈ и Закона о Безбедносно-информативној агенцији, које нису у супротности са одредбама закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије, а у које спадају и одредбе о прикупљању и обради података о личности без пристанка.

Према чл. 10. Закона о безбедносно-информативној агенцији (‘‘Сл. гласник РС’’ бр. 42/2002), припадници агенције су овлашћени да од државних и других органа, правних и физичких лица траже и добију обавештења, податке и стручну помоћ од значаја за разјашњавање чињеница везаних за обављање послова из делокруга агенције. Агенција (члан 2.) обавља послове који се односе на: заштиту безбедности Републике Србије и откривање и спречавање делатности усмерених на подривање или рушење уставом утврђеног поретка Републике Србије; истраживање, прикупљање, обраду и процену безбедносно-обавештајних података и сазнања од значаја за безбедност Републике Србије и информисање надлежних државних органа о тим подацима, као и друге послове одређене законом.

На пружање помоћи, давање обавештења и података, нико не може бити принуђен, а ускраћивање или одбијање помоћи, давања обавештења или података мора бити засновано на законом утврђеним разлозима. Приликом обављања послова из своје надлежности припадници агенције располажу са овлашћењима органа унутрашњих послова. О пословима из своје надлежности агенција обрађује, чува и користи прикупљене информације и документацију, о чему води одговарајуће евиденције и обезбеђује заштиту њихове тајности (члан 11).

Начин евидентирања, обраде, чувања, коришћења, заштите и достављања другим државним органима информација и података утврдила је Влада, и то Уредбом о корисницима екстерних информација Безбедносно-информативне агенције и врстама едиција (‘‘Сл. гласник РС’’ број 83/2004. и 52/2007). С друге стране, Уредбом о начину евидентирања, обраде, чувања, коришћења, заштите и достављања другим државним органима информација и докумената о пословима из надлежности Безбедносно-информативне агенције (‘‘Сл. гласник РС’’ број 68/2002) предвиђено је да начин

¹³ Детаљније видети: В. Цвијан, ‘‘Савет за националну безбедност – позитивноправна анализа’’, Српска правна ревија, бр. 7/2008, стр. 7-22.

евидентирања, обраде, чувања, коришћења, заштите и достављања другим надлежним државним органима информација и докумената, у складу са овом уредбом интерним упутствима уређује директор агенције.

Кад је реч о *Закону о службама безбедности СРЈ* ("Сл. лист СРЈ" бр. 37/2002. и "Сл. лист СЦГ" бр. 17/2004); - Најпре треба истаћи да је надлежност у овој области прешла на Републику Србију престанком Државне заједнице Србија и Црна Гора. *На основу Закона о министарствима* ("Сл. гласник РС" бр. 43/2007) Војнобезбедносна агенција (војна служба безбедности) и Војнообавештајна агенција (војно-обавештајна служба), као органи управе у саставу Министарства одбране, обављају послове безбедности значајне за одбрану који су одређени законом којим се уређују службе безбедности и другим законима.

Службе су овлашћене да (члан 24.), у оквиру својих надлежности (члан 8.), које се односе на обавештајне и друге делатности страних служби, организација и лица, унутрашњи и међународни тероризам и субверзивне активности, кривична дела против уставног уређења и безбедности, против човечности и међународног права, као и најтежа кривична дела са елементима организованог криминала, усмерених против јединица Војске Србије и министарства надлежног за послове одбране, прикупљају податке: тражењем потребних обавештења од грађана, као и коришћењем других јавних извора, укључујући увид у регистре и друге збирке податка, у складу са овим законом. Органи државне управе, судови и правна лица која воде регистре и друге збирке података (члан 26.) дужни су да омогуће служби, на основу писаних захтева руководиоца службе, увид у регистре и друге збирке података. Ако подаци из регистара и других збирки података представљају државну, службену или војну тајну, органи државне управе, судови и правна лица дужна су да омогуће служби увид у ове регистре и друге збирке података на основу писаног захтева надлежног министра (одбране).

Службе успостављају и воде регистре и збирке личних и других података (члан 33.), као и документе о тим подацима. Регистри и збирке података, као и документи, представљају државну, службену или војну тајну. У регистрима, збиркама података и архиви службе не могу се налазити подаци и информације о личности које се не односе на надлежност службе. Уколико службе дође у посед таквих података и информација, дужна је да их неодложно уништи, о чему ће посебна комисија сачинити записник. Приликом обављања наведених послова, односно оних који се односе на документовање кривичних дела, припадници Војнобезбедносне агенције располажу са овлашћењима органа унутрашњих послова према одредбама законика којим се уређује кривични поступак.

Подзаконским прописом (члан 35.) уређују се врсте и начин вођења

регистара и збирки личних података, као и евиденције служби; приступ, руковање и заштита евиденција и података у њима; рокови за преиспитивање потребе даљег коришћења података, рокови за чување предмета о закљученим случајевима, као и начин њиховог архивирања и уништавања.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Суштинско обележје савремене правне државе је јавност или транспарентност. Ово обележје постаје кључна тачка ‘’отвореног друштва‘’, у коме грађанин постаје активни учесник друштвених процеса. Тако је и слобода приступа информацијама постала централно место отворености и транспарентности рада и поступања јавних органа, управе, судова, тужилаштва, служби безбедности, полиције и слично, насупрот концепту тајности рада државних органа.¹⁴

Развојем модерних информационих технологија извори података (отворени и полуотворени) постају доступнији као никада до сад. Капацитети чувања података и информација су готово неограничени. Њихово преношење и обрада остварује се невиђеним брзинама и капацитетима. Обрада података о личности, без одобрења тог лица, може се обављати, између осталог и за потребе вођења кривичних поступака, националне безбедности и одбране, што је уређено како одредбама Закона о заштити података о личности, тако и одредбама других закона – Законика о кривичном поступку, Закона о полицији, Законом о одбрани и Војсци Србије, законима о службама безбедности и слично. На овај начин је обезбеђена компатибилност у две различите, али међусобно повезане области, чиме је остварен основни циљ отвореност или транспарентност органа јавне власти у функцији грађана, кроз поштовање људских права, а са друге стране обезбеђена је успешна заштита обраде података о личности заснована на легитимној друштвеној оправданости.

Носиоци демократске цивилне контроле обраде података о личности од стране државних органа су: извршна власт; законодавна власт; судска власт; као и јавност и цивилно друштво. Преко цивилизацијског развоја заштите људских права, механизми надзора и контроле рада се усавршавају. Демократски развој друштва усавршио је, углавном контролу над државним органима који врше обраду података о личности без пристанка, како законодавне, тако и извршне и судске власти, а понегде чак и контролу до стране јавности (у Србији - Заштитник грађана и Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности). Међутим, претеривање, као и у свему другоме, изразито је штетно за остваривање виталних интереса сваке

¹⁴ Д. Миленковић, *Приступ информацијама, заштита података о личности и тајност информација: актуелна питања законодавства у Србији*, Комитет правника за људска права, Београд, 2009, стр. 99.

државе. Наћи меру између контроле, спречавања, успоравања или блокаде рада државних органа са једне, и очување основних људских права или других демократских вредности са друге стране, деликатно је питање и захтева како политичко искуство, тако и професионалну оспособљеност носилаца власти. Сигурно је да ће у будућности механизми контроле све мање бити отуђени центри моћи који сваког тренутка могу да се отргну контроли и једноставно заузму место свог налогодавца. Јавност рада, контрола и надзор, у супротности су са критеријумима тајности и овлашћења државних органа намењених обради података о личности без пристанка, а тиме и са ефикасношћу. Ипак, равнотежа и помирење оба захтева (тајност и транспарентност) интезивно траже и приближавање, односно међусобну равнотежу и баланс. Препознавање интереса друштва и државе и њихово стављање изнад интереса појединца, посебан је изазов како за теоретичаре, законодавце, носиоце одлучивања, а тако и за саме државне органе који обрађују податке о личности без пристанка.¹⁵

Summary

Gathering and processing the data on persons, without the approval, may have justification for the purpose of conducting criminal procedure, national security and defense. It is regulated by the Law on the protection of data on persons and other legal and sub legal acts on the criminal procedure, police, defense and Serbian Army, security services, etc. It provides compatibility of two different but interrelated issues, realizing main aim – transparency of the public authority's performance towards citizens and respect of human rights, and from the other side, successful protection of the processing of data on persons has been provided, which is based on legitimate social need.

State authorities which perform democratic civil control on the processing of the data on persons are executive power, legislative power, judicial power, public and civil society. However, exceeding regarding control over the bodies which perform processing the data on persons without an approval, may be a serious threat for the achievement of vital state's interests. It is a delicate issue to find the balance between the control, prevention and inhibition of the state authorities work from the one side and maintenance of the fundamental human rights and other democratic values, from the other side. This issue requires political experience as well as professional capacities of the public authorities.

---

¹⁵ Р. Ронин, *Обавештајни рад: практични приручник*, Службени гласник; Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 20.